

Mannen med den sjette sans

- Et kulturhistorisk blikk på massemedias
fortellinger om Marcello Haugen

Erik Castberg Tresselt

Masteroppgave i kulturhistorie

Institutt for kulturstudier og orientalske språk

Universitetet i Oslo

Vår 2010

Takk:

Veiledere:

Arne Bugge Amundsen og Bjarne Hodne.

Gjennomlesning og kommentarer:

Synne Corell

Kildetips:

Ellen Bjerkan

Korrektur:

Sverre Tresselt

IT-hjelp:

Sondre Imset

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Innledning	1
Marcello Haugen – en kort presentasjon	3
Studiet av en klok i lys av kulturhistorisk forskning på folkemedisin og massemedia	4
Innfallsvinkel	7
Materiale – massemedia som inngang til levd liv	10
Nærlesing, fortelling og intertekstualitet	13
Kapittel 2. Brytningstid i det medisinske landskapet	15
Kloke folk i førmoderne tid	15
Leger og kvakksalvere	17
Fremveksten av en moderne forbrukerkultur i det medisinske landskapet	19
Kloke folk i massemedia	23
Kapittel 3. Seeren	27
Et magisk blikk	27
Den nye Vis-Knut	29
I de folkeligreligiøse visjonærenes fotspor	32
En utsatt posisjon	34
Klarsyn mellom vitenskap og okkultisme	37
En nøktern klarsynt	40
Tro og tvil	41
Kapittel 4. Tateren	43
Et sydlandsk utseende – italiener eller sigøyner?	44
Sigøynerbakgrunnen kommer nærmere	45
Et fremmed folk	47
Glasskulen og det mystiske huset	50
Tateren får nytt liv	54
Tatermyten	55
Mannen bak myten	57
Kapittel 5. Naturlegen	59
En lekbehandler med ambisjoner	60
Naturlegemetoden	60
Søknaden	63
”De livsfarlige ’naturleger’”	65
Fra motkultur til subkultur	69
Naturmystikk på Svarga	73
En alternativ behandler med et moderne tilsnitt	76
Kapittel 6. Legenden	79
En berømt mann	80
En beleven dandy	81
I kameraets fokus	84
En avmålt celebritet	86
Et siste møte med pressen	87
Nytt liv i ny avis	88
En legende blir til – men for hvem?	90

I seerens fotspor	94
Et moderne mediefenomen	95
Kapittel 7. Marcello Haugen – en super-healer	98
En bevisst aktør	99
Fortelling og makt	100
Refortrylling i 1900-tallets medisinske landskap	102
Kilder og litteratur	104
Arkivmateriale	104
Aviser	104
Tidsskrift for Den norske Lægeforening	105
Ukeblader	105
Annen litteratur	105
Sammendrag	111

Kapittel 1. Innledning

... En snill, enkel og fredelig mann, en from mann som avskyr publisitet; journalister er han redd. Han har meget imot at fotografier av ham skal offentliggjøres. VG har forgjeves prøvd å få audiens hos ham; på brev fra redaksjoner svarer han ikke.

Den klarsynte berømmtheten er en dyktig regissør, for han tilrettelegger synsinntrykkene som en dreven teatermann. (...) Man skal ikke være særlig suggestibel for å la seg påvirke av alle disse syns- og hørselsinntrykkene.¹

Sitatene er hentet fra en artikkel som stod på trykk i VG den 8. februar 1954, og refererer til Norges kanskje mest kjente synske person gjennom tidene: Marcello Haugen (1878-1967). Her og i mange andre artikler i dags- og ukepresse gjøres det et stort poeng av at vi har å gjøre med en ettertraktet mann – både blant de mange som ønsket hjelp og blant pressefolk. Spenningen mellom de to sitatene viser også med all tydelighet hvilken kontroversiell person Haugen var. Som vi ser er det den aktive versus den passive rollen Haugen blir tilkjent i forhold til egen berømmelse som særlig skiller de to sitatene fra hverandre. Det første sitatet er ifølge journalisten et uttrykk for den folkelige oppfatningen av Haugen, og fra en slik synsvinkel har Haugen en karakter som ikke stemmer overens med det vi i dag forbinder med en mediepersonlighet. Marcello Haugen er ”enkel”, ”fredelig” og ”from”, og ikke bare unngår han publisitet, han ”avskyr” det. I dette perspektivet tegnes i stedet et bilde av en uselvisk mann hvis eneste ønske er å få være i fred, slik at han kan hjelpe andre. Det siste sitatet har derimot sitt utspring i journalistens egne refleksjoner, og her aner vi en viss skepsis i tråd med det syn på Haugen som gjerne ble anlagt av øvrigheten. I dette perspektivet fremstår Haugen slett ikke som et uskyldig offer for pågående mediemenn, men virker i stedet svært bevisst på den offentlige oppmerksomheten han blir tilgodesett med. I tråd med avisartikkelens megetsigende overskrift ”Hva er sannheten om Marcello Haugen?” undres jeg derfor: var Marcello Haugen en klarsynt som ble gjenstand for pressens oppmerksomhet mot sin vilje, eller var han en beregnende ”regissør” som iscenesatte seg selv med overlegg?

Helt siden Marcello Haugen ble en offentlig person i tiden rundt første verdenskrig er han blitt omtalt ved en mengde ulike navn som alle viser til de spesielle evnene som forbindes med ham, så vel som til bruken av dem i praksisen han drev - ord som folkedoktor, mirakeldoktor, spåmann, sjaman, vismann og trollmann, for bare å nevne noen. Samtlige av disse ordene gir assosiasjoner til mennesker som fra gammelt av har vært kjent for ”å kunne mer enn sitt fader

¹ VG 6.2.1954.

vår”, og som ofte har gått under fellesbetegnelsen ”kloke”.² Det gir dermed mening å plassere Marcello Haugen inn i den lange rekken av kloke som har vært i omløp gjennom tidene, og som man har kunnet finne i alle miljøer over hele landet. Stort sett har informasjonen om disse gått fra munn til munn og vært et ledd i den lokale sosialiseringen.³ I tiårene rundt forrige århundreskifte gjennomgikk imidlertid samfunnet store teknologiske, politiske og kulturelle endringer med betydning for de kløkes virksomhet – ikke minst med hensyn til kommunikasjonen med publikum.⁴ Massemedia spilte en sentral rolle i denne prosessen, fordi pressen og andre medier etter hvert ble viktige formidlere av stoff om kloke folk.

En tilfeldig gjennomgang av en rekke aviser bekrefter at kloke var blitt et stort tema da Marcello Haugen for første gang dukket opp i avisene i 1913. Av gjennomgangen fremgår det at mange utøvere reklamerte for sin virksomhet gjennom annonser, mens andre – deriblant Marcello Haugen - fikk oppmerksomhet fordi de rett og slett var godt avisstoff. Haugen ga dessuten flere intervjuer i starten av karrieren. Verken han eller andre populære kloke kan derfor ha vært ukjent med pressens interesse for feltet, og de må også ha vært klar over at mediedekningen hadde betydning for dem som folkemedisinske utøvere. Som et eksempel på en klok blir det nærliggende å spørre hvor viktig offentlighetens søkelys har vært for Haugens virksomhet i et moderne samfunn, om han har hatt et bevisst forhold til media, og hvorvidt mediene fremstilling av ham skilte seg fra hvordan kloke folk fremstod i den folkelige forestillingsverdenen i et førindustrielt samfunn. Dette er spørsmål som har dannet utgangspunktet for denne undersøkelsen.

Allerede nå skulle det være tydelig for leseren at jeg heller i retning av å være enig med VG-journalistens egne refleksjoner i ovenfor nevnte artikkel: Jeg tror Marcello Haugen – i likhet med mange andre kloke - var bevisst på sin egen rolle i offentligheten, og jeg tror at han forholdt seg aktivt til media. Med dette for øye er det ikke tilfeldig at jeg bruker ordet ”rolle”. Min hypotese er nettopp at Haugen inntok roller som han visste ville appellere til folk, og at denne appell ble – og blir – forsterket gjennom ulike presentasjoner av ham i dags- og ukepresse. Det er ikke dermed sagt at Haugen kunne veksle mellom ulike roller etter eget forgodtbefinnende. Jeg tror det blir mer riktig å si at han tilpasset seg og utnyttet de rollene han med sin virksomhet

² Kloke folk er personer uten formell utdanning som er kjent for å besitte spesielle kunnskaper og evner. Fra gammelt av har de kloke blitt rådspurt om det meste, men de fleste kloke har særlig vært benyttet for deres evne til å behandle sykdom og skader. Innen kulturhistorisk forskning har derfor kloke folk vært en del av studiefeltet folkemedisin, et begrep folkloristen Olav Bø definerer slik: ”den sum av kunnskaper, røynsler og tankar folk gjennom tidene har gjort seg om sjukdommar og lækjemåtar.” Bø 1972. Et mer utfyllende bilde av kloke folk vil bli gitt i kapittel 3.

³ Rørbye 1980:193.

⁴ Disse endringene vil jeg komme nærmere inn på i kapittel 3.

nærmest var blitt utlevert. Bruken av ordet rolle er også en erkjennelse av at det er umulig for meg å komme bakenfor et skapt bilde av ham – det være seg det medieskapte, det muntlig overleverte, eller det som trer frem gjennom andre tekster som er skrevet om og av ham.⁵ Det vil derfor ligge utenfor rammene av denne undersøkelsen å skulle ”avkle” Marcello Haugen ved å forsøke å finne ut av hvem han ”egentlig” var, eller ved å prøve å dechiffrere arten av hans evner. For øvrig var Haugen etter mitt skjønn hverken kynisk eller falsk – han hjalp jo vitterlig tusenvis av mennesker som kom til ham med ulike problemer, og alt tyder på at han ønsket å bruke evnene sine til beste for disse menneskene. Min påstand er bare at han visste å spille på lag med et sett folkelige forventninger som kan knyttes til kloke folk med hensyn til adferd, utseende, bakgrunn etc., og at han benyttet seg av de nye mulighetene for eksponering som lå i massemedia.

Etter disse innledende tankene skulle tonen være satt for en presisering av formålet med undersøkelsen: Oppgaven tar sikte på å belyse hvordan Marcello Haugen fremstår i massemedia. Nærmere bestemt vil jeg se på hvordan det medieskapte bildet av Haugen over tid brytes mellom ulike medieaktører, dvs. journalister, legestand og publikum, foruten ham selv. Det er særlig Haugens delaktighet i denne prosessen jeg ønsker å identifisere, noe som betyr at hans samtid vil stå i fokus i undersøkelsen. Problemstillingen beveger seg på tre nivåer. Oppgaven søker 1) å gjøre rede for ulike fremstillinger av Marcello Haugen i media, 2) se på hvilke måter disse bidro – og bidrar – til å skape Haugens rolle som klok og 3) å analysere den mediale fremstillingen av Marcello Haugen i en kulturell og samfunnsmessig kontekst.

Marcello Haugen – en kort presentasjon⁶

Hvem var så denne mediepersonligheten? Marcello Haugen ble født 6. juli 1878 på Kongsberg som nummer tre av ni søsken, og ble døpt Martin Mikael Hansen Haugen. Han vokste opp under trange kår, med en far som var stiger ved sølvgruvene i byen. Da faren døde i en gruveulykke i 1890, måtte Martin Mikael slutte skolen for å begynne å jobbe. Han ble etter hvert ansatt som lærling hos en bakermester, og tok svennebrev i 1895. Samme år reiste han til Christiania der moren alt hadde bosatt seg, og tok noen strøjobber i industrien her før han ble ansatt som lokomotivpusser ved NSB. I årene som kom arbeidet han på strekningen Hamar-Otta, og hadde losji ulike steder i området. Da han ble forfremmet til fyrbøter i 1909 hadde han allerede begynt å bli kjent for sine synske og helbredende evner. I 1912 bygget han hytten ”Svarga” i Mesnalien ovenfor Lillehammer, tok navnet Marcello, og ble året etter fanget opp av pressen for første

⁵ Se kapittel 2 for en nærmere drøftelse av kildene.

⁶ Presentasjonen er basert på Parmann 2004 og Pedersen 1997.

gang. Karrieren i NSB tok slutt i 1915, da Haugen startet praksis på heltid som synsk og naturlege med stor tilstrømning fra inn- og utland. Hans praksis bestod hovedsakelig av å hjelpe syke mennesker ved bruk av urter, men han kunne også finne skjulte vannårer, samt gi opplysninger om bortkomne mennesker, dyr og gjenstander. Samme år bygget han hytten ”Sameti” på en fjellknaus ovenfor Otta, mens han bosatte seg i Kristiania. Haugen bygget huset ”Villa Arjuna” i Ullevål Haveby i 1919, og fikk datteren Anne Marie utenfor ekteskap året etter. I 1923 ga han ut den lille boken ”Betraktninger over en dag”, og ble deleier i Skipsaksjeselskapet Haugen-Tellefsen & co. Haugen satt opp en hovedbygning i tilknytning til ”Svarga” i 1929, og flyttet dit etter andre verdenskrig. Her fortsatte han sin praksis frem til han døde som ungkar 30. desember 1967.

Studiet av en klok i lys av kulturhistorisk forskning på folkemedisin og massemedia

Som en del av forskningsfeltet folkemedisin har kloke lenge vært av interesse for kulturhistorikere.⁷ Dette skyldes at kloke folk fra gammelt av har spilt en sentral rolle i sykdomssituasjoner i lokalsamfunnet. Deres sykdomsforståelse, behandlingsteknikker og remedier er uttrykk for en kulturs forestillingsverden knyttet til sykdom, liv og død. Blant forskerne på feltet var det tidlig nærmest innforstått at forestillingsverdenen det var snakk om hørte hjemme i det gamle bondesamfunnet. Forskerne så på folkemedisinen som en primitiv og utdøende variant av den vitenskapelige medisinen, en innfallsvinkel som innebar tanken om at den klokes rolle i samfunnet ville bli utspilt av et moderne helsevesen med legen i spissen.⁸ Forskningen på folkemedisin og kloke folk har derfor i mange tilfeller hatt en nærmest apologetisk karakter, noe som blant annet har gitt seg utslag i studier av folkemedisinens effektivitet og et ønske om å skille den vitenskapsnære ”rasjonelle” folkemedisinen fra den uvitenskapelige ”irrasjonelle”.⁹

Forskningen på folkemedisin har også båret preg av den utbredte ideen om at folkekultur er noe som oppstår i ansikt-til-ansikt-relasjoner, slik den i stor grad ble overført i det

⁷ Folkelig medisin er et tverrfaglig forskningsfelt. (Kultur)historikere, antropologer, sosiologer og religionshistorikere er blant de faggruppene som studerer folkelige forestillinger, adferd og kunnskap knyttet til sykdom og behandling – om enn med ulike innfallsvinkler. Litteraturen på feltet er tilsvarende omfangsrik. Jeg begrenser meg her til å omtale kulturhistorisk (folkloristisk) forskning i Norden i etterkrigstid med vekt på arbeider jeg har orientert meg mer grundig i, og der kloke har en sentral plass. Siden nordiske forskere har jobbet tett sammen ved flere anledninger (se f. eks. Tillhagen 1962/63 og Botare 1980), uten å problematisere eventuelle ulikheter mellom landene når det gjelder folkelige trosforestillinger og medisinsk praksis, vil heller ikke jeg skille mellom de norske, danske og svenske forskningsarbeidene jeg benytter meg av i min undersøkelse.

⁸ I mange år var det særlig legen Ingjald Reichborn-Kjennerud som la premissene for forskningen med sitt store fembindsverk ”Vår gamle trolldomsmedisin” som utkom over en periode på 20 år. Reichborn-Kjennerud 1928-47.

⁹ Se f. eks. Bø 1972, Tillhagen 1958 og Honko 1962/63. Ifølge Bente Gullveig Alver og Torunn Selberg er oppfatningen om folkemedisinen som en folkelig utgave av den vitenskapelige medisinen årsaken til at folkemedisinen har vært studert som en type medisin i stedet for å bli sett på som ”en del av et større forestillings- og kunnskapskompleks”. Alver og Selberg 1992:13.

førindustrielle bondesamfunnet. Mens dette var en kultur som ble ansett å være kreativ, variert og identitetsskapende, mente man at fremveksten av moderne teknologi førte til en masseprodusert, standardisert og fremmedgjørende kultur. Følgelig ble massemediene oppfattet som annenrangs kulturformidlere.¹⁰ Da man på 1960- og 70-tallet begynte å anlegge et samtidsperspektiv på studiet av folkelig kultur, endret imidlertid synet på massemedienes rolle som kulturformidler seg. Snarere enn å stå i motsetning til folkekulturen, mente mange forskere at massemediene hadde en viktig rolle i overføringen av folkløse. Flere har pekt på at moderne teknologi har ført til at det har blitt skapt ny folkløse, og at folkløsen spres hurtigere og med større variasjon sammenlignet med den muntlige overleverte.¹¹ Disse nye mulighetene for kommunikasjon har også spilt en vesentlig rolle for enkelte kloke, ifølge den danske folkloristen Birgitte Rørbye. Hun konstaterer at mens informasjon om kloke tradisjonelt sett har vært basert på muntlig kommunikasjon i nærmiljøet, kan dagens medieskapt kloke – super-healers – karakteriseres ved at de ofte oppnår kontakt med sine pasienter gjennom media uten først å ha blitt kjent i lokalsamfunnet.¹²

Rørbye går imidlertid ikke nærmere inn på forholdet mellom kloke folk og massemedia – hverken i en samtidig eller historisk kontekst – og har heller ikke i andre sammenhenger vært opptatt av å se nærmere på dette samspeillet. I boken ”Kloke folk og skidtfolk” fra 1976, der hun presenterer en lang rekke danske kloke som praktiserte på 1800- og 1900-tallet, utelater hun en del kloke fra 1900-tallet fordi kildene består av rettsmateriale og aviser, snarere enn ”mere personlige beretninger”.¹³ Resonnementet har klangbunn i en ny bevissthet blant kulturforskere om å la folk selv få komme til orde, og ut fra et slikt syn har åpenbart massemedia blitt oppfattet som et forstyrrende mellomledd mellom forsker og den enkelte kloke. Hos to av de mest toneangivende forskerne på feltet de siste tiårene, folkloristene Bente Alver og Torunn Selberg, kommer dette synet til uttrykk ved at de oppfatter medias fremstilling av folkemedisin og kloke som sensasjonspreget, upersonlig og eventyrlig, fjernt fra folks hverdag.¹⁴ Gjennom personlige intervjuer med kloke og pasienter i flere undersøkelser signaliserer de i stedet et ønske om å komme så nær de kloke som mulig.

Alver og Selberg påpeker riktignok at fortellinger om folkemedisin kommuniseres både i

¹⁰ Denne negative innstillingen kommer særlig godt til syne med Theodor Adornos begrep ”kulturindustri”. Adorno 1973.

¹¹ Se for eksempel Bausinger 1990, Dundes 1980 og Dégh 1971.

¹² Rørbye 1980:193-95. I en artikkel fra 2009 gir kulturviter Siri Jannicke Wasa Hoff inntrykk av at det først er de siste årene at massemedia har begynt å spille en rolle i overføringen av fortellinger om folkemedisin. Særlig mener hun at Ingar Sletten Kolloens biografi om Snåsamannen fra 2008 har bidratt til å flytte ”diskurser om folkelig behandling fra det private til det offentlige.” Hoff 2009.

¹³ Rørbye 1976:6.

¹⁴ Alver og Selberg 1992:48-51 og Selberg 1984.

massemedia og fra munn til munn, og de åpner for en viss vekselvirkning mellom de to spredningsformene. Likevel mener de at det særlig er de muntlig kommuniserte fortellingene som motiverer mennesker til å bruke folkemedisin, og de mener derfor at det er denne type fortellinger som betyr mest for folkemedisinens liv.¹⁵ Denne oppfatningen ser ut til å være gjengs, for det finnes få kulturforskere som har studert folkemedisin i lys av moderne massemedier, og knapt noen som har tatt opp hvilken betydning massemedia har hatt for utbredelsen av fortellinger om kloke. Etter mitt skjønn er denne innstillingen underlig, i og med at massemediene i høyeste grad bidrar til å spre informasjon om folkelig og alternativ medisin. Trolig er det mange i vår tid som nettopp forbinder folkemedisin og kloke folk med historiene som blir presentert i ukeblader og aviser. Folkemedisinens plass i media er derfor etter mitt skjønn godt egnet til å illustrere poenget til folkloristen Linda Dégh om at massemedia er *del* av moderne folklore, ikke bare en formidlingskanal for den.¹⁶

Folkloristen Stein R. Mathisen har i en artikkel fra 1997 satt fokus på en person som etter min mening fortjener Rørbyes betegnelse ”super-healer”, fordi kunnskapen om ham har nådd folk flest gjennom pressen.¹⁷ Mannen Mathisen tar utgangspunkt i, er av samisk avstamning, bor i det samiske kjerneområdet Kautokeino, og er blitt kjent for å inneha sjamanistiske evner. Mathisen viser hvordan avisene bygger opp et karikert bilde av mannen basert på stereotyper om samer, og dessuten presenterer lett gjenkjennelige (episke) fortellinger om ham etter mønster av tradisjonelt fortellerstoff. Etter hvert som det dukker opp flere historier om mannen, og det viser seg at magien har en effekt, fremstilles han i større grad med individuelle karaktertrekk. Et viktig poeng for Mathisen er at fortellingene har flere meningsnivåer som gir rom for ulike fortolkninger, og at denne flertydigheten i fortellingene styrker de budskap som formidles. Her nærmer Mathisen seg medieforskeren John Fiske, som mener at massemedienes tekster må være komplekse nok til at mange ulike mennesker og grupper kan kjenne seg igjen i dem hvis tekstene skal lykkes på markedet.¹⁸ Mathisen konkluderer da også med at avisenes sammensatte fremstilling av Kautokeino-mannen i vesentlig grad har bidratt til å bygge opp mannens renommé som trollmann og helbreder.¹⁹

Mathisens artikkel er interessant for meg fordi hans utgangspunkt og analytiske perspektiver har mye til felles med min egen undersøkelse. Det gjelder både hans syn på media som formidler av fortellinger og forestillinger om kloke, i tillegg til at han viser hvordan medias

¹⁵ Alver og Selberg 1992. Se også Selberg 1980 og Alver 1980.

¹⁶ Dégh 1994:25.

¹⁷ Mathisen 1997.

¹⁸ Fiske, John 2004:2.

¹⁹ Mathisen 1997.

interesse for kloke stadfester deres eksistensberettigelse i et moderne samfunn. Men der Mathisen - i likhet med Birgitte Rørbye - retter blikket mot mediernes interesse for et slikt fenomen i nåtid, har jeg valgt å se på mediernes fremstilling av en klok i et lengre historisk perspektiv. Undersøkelsen får dermed et annet fokus. I stedet for å tematisere kontrasten mellom fortid og nåtid forsøker jeg å vise hvordan eldre og nyere forestillinger og fortellinger om kloke har stått i et kontinuerlig vekslingsforhold siden pressen ble allment tilgjengelig rundt forrige århundreskifte. En slik tilnærming har sammenheng med at medias rolle som formidler av stoff om folkemedisin og kloke folk etter mitt skjønn er blitt problematisert påfallende lite, og særlig mener jeg at den første halvdel av det tyvende århundret har vært et forsømt tidsrom i forskningen. Her tenker jeg både på folkemedisin som fenomen så vel som på folkemedisins plass i media. Forskningen har således vært lite fokusert på hvordan folkemedisinen og dens utøvere overlevde endringer i samfunnet i første halvdel av 1900-tallet, og sågar kom styrket ut av legevitenes hegemoni fra rundt århundreskiftet. Man har også vært tilbøyelig til å overse i hvilken grad media og de enkelte folkemedisinske utøvere har påvirket denne utviklingen. Ved å sette fokus på et medialt forestillingskompleks knyttet til Marcello Haugen mener jeg å kunne belyse noen sider ved folkemedisins og de klokkes stilling i dette tidsrommet.

Innfallsvinkel

Det teoretiske utgangspunktet for denne undersøkelsen har bakgrunn i de strømningene som på 1970- og 80- tallet vokste frem under paraplybetegnelsen ”ny kulturhistorie”.²⁰ Bevegelsen består av et vell av ulike retninger som forenes i en negativ innstilling til den klassiske historieskrivningens fokus på ”de store fortellinger”, viktige personer og store begivenheter, så vel som til etterkrigstidens strukturalistisk og kvantitativt orienterte historie. Med røtter i antropologi, mentalitets- og sosialhistorie, kjennetegnes den nye kulturhistorien av en interesse for vanlige folks dagligliv. ”Glemte” grupper og temaer er blitt trukket frem, og fokus rettes mot kulturens ”innside”, dvs. den subjektivt opplevde virkelighet. Følgelig utgjør betydninger og meningsinnhold sentrale sider ved den nye kulturhistoriens kulturbegrep.

Med den nye kulturhistorien fulgte en ny interesse for fortellinger, kjent som ”den narrative vending”. Uttrykket betegner en skjerpet oppmerksomhet rundt hvordan fortellinger skapes og inngår i ulike sosiale og kulturelle sammenhenger. I kultur- og historiefagene innebærer dette en forståelse av at fortellingene *representerer*, dvs. at vi konstruerer våre erfaringer, opplevelser og liv gjennom fortellinger.²¹ Siden fortellingene er med på å forme vår

²⁰ Avsnittet er basert på Christiansen 2000, Kaldal 2003 og Slettan 1994.

²¹ Klein 2006.

oppfatning av verden rundt oss, blir det dermed et vesentlig poeng å vise hvordan ulike forestillinger og verdensbilder kontinuerlig skapes, opprettholdes, endres og dessuten varierer sosialt og kulturelt. Det folkloristiske samarbetsprosjektet ”Sagnomsust” står for meg som en bok der disse perspektivene er blitt ivaretatt på en fruktbar måte.²² Her tar man et oppgjør med tidligere generasjoner folkloristers ”tingliggjøring” av tradisjonsmaterialet, og hang til å innordne fortellinger i ulike genre ut fra bestemte ideologiske kriterier. I stedet er man opptatt av at fortellinger er flertydige, at de refererer til hverandre og dermed innebærer kommunikasjon. Arne Bugge Amundsen formulerer ulike nivåer for kommunikasjon når han skriver at fortelling, foruten å reflektere erfaring og virkelighetstolkning i et fortellermiljø, er uttrykk for en forskerskapt virkelighet. Videre påpeker han at fortelling er et uttrykk for en *anvendt* virkelighet, dvs. at konkrete fortellinger benyttes til egne formål, både av forsker og fortellermiljøet. Disse aspektene ved fortellinger kan være i spill samtidig, ”og endog utfylle, korrigere eller bekjempe hverandre”.²³

Min undersøkelse er videre inspirert av de retningene innefor den nye kulturhistorien som har fått tilnavnet ”mikrohistorie”, en innfallsvinkel som handler om å ”se med mikroblikk etter hvordan historiske prosesser er blitt konstituert.”²⁴ Denne tilnærmingen innebærer med andre ord en reduksjon av den analytiske skala, hvor igjennom strukturene i kulturen etableres og beskrives nedenfra. Ved å ta utgangspunkt i et navngitt individ – i denne sammenhengen Marcello Haugen – er målet å fange det mikrohistorikerne Carlo Ginzburg og Carlo Poni kaller det ”det virkelige levde liv”, og på denne måten bidra til å kaste lys over mennesker og forhold som ellers ikke kommer til syne i tradisjonell historieskrivning.²⁵ Poenget er imidlertid ikke bare å gjøre Marcello Haugen til et handlende subjekt i historien. Ved å betrakte kulturen som en vev av etablerte betydninger som er i stadig endring – men hvis strukturer og betydninger tegnes så svakt at de er vanskelig å få øye på – vil et slikt individ- og begivenhetsnivå være egnet til å synliggjøre dem.²⁶

Tilfellet Haugen er også blitt valgt fordi hans historie kan kaste lys over normer, handlinger og verdier som ellers lett blir oversett, og fordi et marginalt individ setter det normale i relieff i kraft av sin anderledeshet.²⁷ Siden Marcello Haugen på mange måter utfordret dominerende holdninger og verdier tilhørende samfunnets elite, og på denne måten balanserte på

²² Amundsen 2002. Særlig kapittel 5 og 6.

²³ Amundsen 2002:15.

²⁴ Kaldal 1999:48.

²⁵ Ginzburg and Poni 1991:1-8.

²⁶ Muir and Ruggiero 1991:vii-xxviii.

²⁷ jf. Egholm 1999: 35.

grensen mellom det normale og unormale, det lovlige og ulovlige, setter et slikt unntak fokus på den heterogenitet og de konflikter som kjennetegner kulturer. Dermed kan historien om Marcello Haugen fungere som inngang til å forstå hvordan betydninger brytes, og det blir mulig å gi et mer dynamisk bilde av virkeligheten enn det en mer ”typisk” person eller serielle data er i stand til å gi.

Metodisk trekker mikrohistorien på antropologen Clifford Geertz's ”thick description”, dvs. en ”nær” og ”tett” beskrivelse av sosiale handlinger på mikronivå.²⁸ Det tette fokuset på slike fragmenter av ”levd liv” benyttes som utgangspunkt for å tolke det kulturelle univers som disse handlingene inngår i, og den nære og tette beskrivelsen handler derfor om noe mer enn en grundig og detaljert fremstilling av fenomenet som undersøkes. En ”thick description” av Marcello Haugen skal – med historikeren Ingar Kaldal - forstås som ”måtar å fortelje på som tilfører bildet fleire lag av tolkningar”.²⁹ I min sammenheng vil dette si at jeg vil studere Marcello Haugen fra ulike vinkler. På den måten blir det mulig å tegne et bilde av komplekse nettverk av relasjoner som forbinder Haugen med forhold i den konteksten han levde i, eller med andre ord, det blir mulig opprette en forbindelse mellom begivenhetsnivå og strukturnivå.

Sitatet fra Kaldal antyder også at fortellingen – narrativiteten - kan betraktes som en analytisk tilgang til stoffet ved at blikket rettes mot de språklige grep og virkemidler som ligger til grunn for enhver fortelling – både i kildematerialet og i fremstillingen av de resultater forskeren kommer frem til.³⁰ For meg handler et narrativt perspektiv om at det ikke bare er *hva* som fortelles som er viktig, i like stor grad er det fortellingens utforming, *hvordan* det fortelles, og med hvilke formål, som står sentralt i undersøkelsen. Nærmere bestemt vil jeg rette oppmerksomheten mot hvordan ord, begreper og metaforer utgjør fortellinger som er med på å bygge opp bildet av Marcello Haugen, og som i tillegg viser tilbake på dem som ytrer seg. Særlig vil jeg være på utkikk etter de ord og formuleringer som har det største kreative potensialet, ut fra en overbevisning om at tilsynelatende uviktige språklige og begrepslige detaljer utgjør spor som kan kaste lys over de betydninger som står på spill mellom aktørene i kildematerialet.³¹ På samme måte vil jeg være bevisst hvordan mine språklige valg, kategoriseringer og fremstillingsformer har betydning for hvordan min egen tekst fremstår. Det vil – med mikrohistoriker Natalie Zemon Davies ord – være et mål å skrive på en måte som er meningsfull

²⁸ Geertz 1973 og Levi 2001:102-107.

²⁹ Kaldal 2002:40.

³⁰ Ginzburg 1999:207-209.

³¹ Jf. Ginzburg 1999:78-110 og 192-212.

og klargjørende både for meg og leseren.³²

Materiale – massemedia som inngang til levd liv

Materialet til denne undersøkelsen består av en rekke trykte kilder, hvorav aviser er valgt som primærkilde. Valget skyldes at avisene fungerte som en viktig arena for og bidragsyter til fortellinger om Marcello Haugen, og samtidig er den kilden som best kan gi svar på hvordan Haugen ble fremstilt i det offentlige rom i sin levetid. Også i et bredere perspektiv er aviser en god kulturhistorisk kilde, fordi de kan sies å utgjøre en av de viktigste meningsskaperne i samfunnet. Ved å ta opp ulike temaer på den offentlige dagsorden, er pressen med på å avgjøre hva samfunnsdebatten skal handle om, og hvordan temaene som tas opp utspilles og utformes. De norske avisene har dessuten stor rekkevidde, ikke bare i tid og rom, men også kulturelt, fordi de tradisjonelt har vært rettet inn mot et kulturelt og sosialt sammensatt publikum.³³ De store lokal- og regionsavisene, som er de vanligste norske avisene, har derfor en stil som både er folkelig og seriøs, og hovedvekten er lagt på å omfavne flest mulig.³⁴ Denne profilen gir avisene en viktig rolle i forhold til dannelsen av ”allmenne” oppfatninger av ulike saksforhold og fenomener, samtidig som avisene er et sted der ulike meninger brytes mot hverandre. Avisene skulle dermed være et egnet utgangspunkt for å studere forestillinger om Haugen spesielt i tillegg til å fange opp tidens ideer knyttet til folkemedisin og folkemedisinere generelt, og til hvorvidt disse forestillingene forandret seg over tid – ikke minst siden Haugens karriere utspilte seg før fjernsynet ble det dominerende massemediet.

Et søk i A-tekst har gitt meg alt som har vært skrevet om Haugen i VG etter 1945, samt artikler og notiser som direkte eller indirekte har omhandlet Haugen også i andre aviser de siste tiårene. Mesteparten av avisstoffet som stammer fra Haugens levetid er imidlertid ikke digitalisert ennå. På grunnlag av informasjon hentet fra boken ”Møter med Marcello”, og Øistein Parmanns biografi ”Marcello Haugen”, har jeg derfor foretatt søk i nasjonalbibliotekets arkiver. Når jeg har gjort interessante funn, har jeg lett meg forover og bakover i tid i aktuelle aviser, fordi en sak som stod på trykk i en avis, gjerne ga støtet til nye saker i andre aviser de påfølgende dagene. Jeg har også foretatt mer intensive søk i de perioder interessen for folkemedisin, klarsyn etc. synes å ha vært særlig stor i tillegg til at jeg har gjort mer tilfeldige søk. Til sammen har jeg funnet en rekke lengre artikler og mindre notiser fra 1913 og frem til i dag i ulike lokal- og riksaviser, hvorav flere er intervjuer med Marcello Haugen. Foruten kuriosastoff ble det skrevet

³² Jf. Davis 1987:3.

³³ Allern 2001.

³⁴ Dette gjelder særlig VG (etter 1945), idet den tilhører en ”Seriøs-populær presse”, for å bruke Sigurd Allerns uttrykk. Kategorien omfatter ifølge Allern aviser med et tydelig sensasjons- og underholdningspreg, men som også har en god del informativt stoff bygget på nyhetsverdier i tråd med mer seriøse aviser. Allern 2001:28.

lengre artikler som vitnet om en bredere interesse for ham. Disse artiklene er å finne i ledende aviser så vel som i lokalavisene i Opplandsområdet.

Avismaterialet kan deles inn i fire perioder. Den første perioden gjelder årene 1913-1915 da Haugen ble etablert som en kjent skikkelse i media og i denne forbindelse lot seg intervju ved flere anledninger. Den andre er en negativt ladet bølge i perioden 1935-1948 bestående av leserinnlegg og flere alvorlige angrep fra legestanden. Blant annet skrev en lege en serie artikler i Aftenposten på grunnlag av besøk han avla hos datidens mest fremtredende naturmedisinere under dekke av å være pasient, og hang dem deretter ut i avisen. Perioden kan sies å slutte med to artikler som stod på trykk i 1948 da Haugen stod tiltalt for saneringssvindel. Den tredje perioden fant sted i 1954 da en artikkel i VG førte til en større debatt om Marcellos troverdighet som synsk og medisinsk behandler. Tiden etter hans død og frem til i dag har jeg valgt å betrakte som en fjerde periode. I denne perioden gjøres det opp "status" over Haugens liv og virke, med fjernsynsprogram, bokutgivelser og auksjon av eiendelene hans som hovedoppslag.

Tidsskrift for Den norske Lægeforening (heretter også kalt legetidsskriftet) er også en viktig kilde i min undersøkelse. Siden den første utgivelsen i 1881 frem til i dag har tidsskriftet vært legestandens viktigste skriftlige organ, og var lenge den eneste kollegiale og faglige kontakt mange av landets leger hadde med sine standsfeller. I større grad enn dagspressen gir legetidsskriftets artikler dypere innblikk i et naturvitenskapelig syn på saksforhold knyttet til uautorisert medisinsk virksomhet. Samtidig hadde tidsskriftet stor innflytelse også utenfor legekretser. Således var tidsskriftet både et uttrykk for tidsånden i tillegg til at det selv var en aktiv normdanner i samfunnet i medisinske spørsmål. Tidsskriftet gir derfor et unikt innblikk i hvordan legene forholdt seg til folkemedisin generelt og til Haugen spesielt. Frem til andre verdenskrig ble alle typer uautorisert medisinsk virksomhet innrapportert og kommentert. Fokuset på denne type aktivitet var ekstra tydelig i perioden 1904-1924, da denne aktiviteten ble presentert i en egen seksjon under overskriften "Kvaksalveri, overtro og arkanauvæsenet". Her ble Haugen nevnt ved flere anledninger, og særlig er det artikler som nettopp har stått på trykk andre steder som er utgangspunktet for at det blir skrevet om ham. For å få en idé om hvordan legenes syn på folkelig og alternativ medisin har endret seg over tid, har jeg gjennomgått årgangene 1881-1980.

Etter Marcello Haugens død er bøker og ukeblader de medier som i størst grad har videreført, utbrodert og skapt fortellinger om ham. Biografien "Marcello Haugen", skrevet av Øistein Parmann, står her i en særstilling fordi det er det mest uttømmende som noen gang er skrevet om Haugen. Boken baserer seg dog først og fremst på brokker av informasjon fra aviser,

familie, venner og bekjente, i tillegg til Haugens egen halvferdige biografiske skisse som ble funnet på 1980-tallet og lagt til i biografens tredje utgave.³⁵ Haugens autobiografi har betydning for meg fordi den sier noe om Haugens selvforståelse, og fordi den står i vekselvirkning med hans samtid og nærmiljø. Parmanns bok er også viktig fordi den som alle biografier forsøker å kaste lys over ulike aspekter ved subjektets liv, bringer til veie ny informasjon, og fortolker og analyserer funnene.

Videre har boken ”Møter med Marcello. En mystisk mann i et mystisk hus”, bestående av intervjuer med klienter, venner og familie, samt boken ”Mystica Eterna”, som fokuserer på Haugens egne utgivelser, det teosofisk inspirerte eventyret ”Eventyr for barn og voksne” og selvhjelpsheftet ”Betraktninger over en dag”, vært viktige sekundærkilder. Etter søk på nasjonalbiblioteket og Dagbladets klipparkiv har jeg dessuten funnet frem til et knippe reportasjer i ukebladene *Hjemmenes Vel*, *Hjemmet*, *Allers* og *Norsk Ukeblad*. Utenom artiklene i *Hjemmenes Vel* – som er fra Haugens samtid – markerer ukebladene en intensivering av presentasjonene av Haugen, samtidig som fremstillingene fremstår noe mer endimensjonale. Dette er for øvrig også tilfelle når det gjelder det meste av stoffet en kan finne på internett, som dessuten stort sett er hentet fra biografien til Parmann.³⁶ Sist, men ikke minst, har jeg hatt nytte av å se på Riksarkivets materiale vedrørende Haugen, som i det vesentligste dreier seg om medisinalvesenets behandling av Haugens søknad om offentlig godkjenning til å praktisere som naturlege.

Med unntak av materialet fra riksarkivet har altså mine kilder det til felles at de er massemedier, i den forstand at de har hatt som siktemål å nå ut til mange mennesker. Selv om de er vesensforskjellige med hensyn til sjangerkonvensjoner og fortellingsteknikker, er blitt utgitt til ulike tider med ulike agendaer, og dessuten drar vekslers på muntlig fortellerstoff, ser jeg ingen grunn til å operere med et analytisk skille mellom dem. De ulike mediene spiller sammen og supplerer hverandre i en traseringsprosess, noe som også kjennetegner mediefremstillingen av saken som materialet i riksarkivet bygger på. Siden kildenes ulike representasjoner av Haugen etter mitt skjønn får mening i lys av hverandre, blir det derfor naturlig å sette fokus på ”samtalen” mellom dem.³⁷ Til sammen er kildene egnet til å se hvordan gamle folkelige forestillinger knyttet til kloke folk lever videre på nye måter i et moderne samfunn, og de utgjør dessuten et fruktbart utgangspunkt for å kunne si noe om hvordan en offentlig rolle skapes i det

³⁵ Marcello Haugens familie er i besittelse av originalteksten, men har ikke ønsket å gi meg tilgang til den.

³⁶ Mye taler imidlertid for at det er internett som vil være det viktigste medium for fortellinger om Haugen i fremtiden.

³⁷ Se Bergkaak 1999:8-9.

tyvende århundrets medievirkelighet.

Nærlesing, fortelling og intertekstualitet

For å få en idé om det mangfold av bilder og forestillinger som knytter seg til Marcello Haugen har jeg nærlest kildene. Særlig har jeg vært på utkikk etter hvilke metaforer, sammenligninger og andre stilistiske grep som blir brukt i fremstillingene og hvorvidt beskrivelsene er positivt eller negativt ladet. Ved hjelp av slike ”spor” har jeg forsøkt å få oversikt over det nettverk av sammensatte og motstridende synspunkter som omgir Haugen, samt hvordan utsagnene har endret seg over tid. I denne prosessen har jeg vært spesielt oppmerksom på fragmenter og tilløp til fortelling så vel som mer syntetiserende og strukturerte fortellinger slik de kommer til syne i de forskjellige tekstene. Under selve tekstanalysen har hovedmålet vært å se på interaksjonen mellom de ulike fortellingene og fortellingsnivåene, ut fra en overbevisning om at det er i samspillet og ”kampen” mellom dem at mening produseres, fellesskap etableres og avstand markeres.³⁸

På grunnlag av fortellingskomplekset som avtegner seg i kildematerialet er mine fortellinger blitt til gjennom en gradvis modning i arbeidet med stoffet, og må – etter inspirasjon av Carlo Ginzburg – sies å bygge på en sammensmeltning av hva som har vært virkelig og mulig, snarere enn på en motsetning mellom sant og falskt.³⁹ Fortellingene, som jeg har kalt ”seeren”, ”tateren”, ”naturlegen” og ”legenden”, fanger etter min mening opp sentrale sider ved Marcello Haugen slik han fremstår i det offentlige rom – eller mer konkret: de er egnet til å formidle Haugens image.⁴⁰ Fortellingene har til felles at de er knyttet til konfliktfylte temaer, fordi det er her man lettest får øye på de betydninger som står på spill i materialet, og fordi det er her Haugens handlingsrom kommer best til syne. Selv om undersøkelsen har et prosessuelt perspektiv, er ikke fortellingene strukturert strengt kronologisk, fordi de tar for seg en rekke forskjellige trekk ved Haugen som delvis går på tvers av en tidsmessig utvikling. For øvrig håper jeg de vurderingene som ligger bakenfor fortellingene vil komme frem ved at jeg i min tekst veksler mellom sitatstykker og mine egne synspunkter og resonnementer, og på denne måten viser hvordan det som i siste instans er min fortelling om Marcello Haugen har blitt til i ”dialog” med aktørene i kildematerialet.

Helt til sist i dette kapittelet må det nevnes at studiet av en marginal person lett kan rammes av den kritikk mikrohistorien er blitt utsatt for, nemlig at en går glipp av ”det store

³⁸ Amundsen 2002:24 og Fiske 2004:1-12.

³⁹ Ginzburg 1999:171-172.

⁴⁰ Selv om man i dag skiller mellom taterne og sigøynere, blir disse ordene brukt om hverandre i mine kilder, og siden mange av de samme stereotype forestillingene kan knyttes til begge gruppene, sidestiller jeg dem i min tekst.

bildet”, og at den historiske fremstillingen blir anekdotisk.⁴¹ Et studium i redusert skala åpner imidlertid for en uttømmende og dyptgående analyse av et fenomen, noe som igjen øker mulighetene for å finne spor som ville blitt oversett med et (tilsynelatende) mer omfattende studieobjekt. Gjennom å lese historisk og teoretisk litteratur har jeg dessuten kunnet plassere Marcello Haugen i en større kulturell og samfunnshistorisk kontekst, en prosess som ofte kalles en ”hermeneutisk sirkel” som et bilde på den gjensidige vekselvirkningen mellom forskerens forforståelse, materialet og den kontekst materialet tolkes i sammenheng med.⁴² I min undersøkelse rettes således fokus mot hvordan fenomenet Marcello Haugen utgjør en mikrobegivenhet som refleksivt både er formet av, og er med på å forme kulturen, en innfallsvinkel som innebærer at det til syvende og sist ikke er enkeltpersonen Marcello Haugen som er interessant, men Haugen som ”et historisk kikkhull”.⁴³

⁴¹ Se Egholm 1999:33-38.

⁴² Se Kjeldstadli 1999:124.

⁴³ Amundsen 1998:15-38.

Kapittel 2. Brytningstid i det medisinske landskapet

Så langt har jeg skissert intensjonene med undersøkelsen, gitt et riss av den kulturhistorisk orienterte forskningen omkring kloke folk i lys av folkemedisin og massemedia, samt redegjort for undersøkelsens teoretiske innfallsvinkel, kildeutvalg og metodiske tilnærming. I dette kapittelet vil jeg redegjøre for det jeg mener er forutsetninger for å forstå det sosiale, kulturelle og teknologiske ”bakteppet” som Haugens inntreden på den offentlige arena bør sees i lys av. Her vil jeg etter en redegjørelse for hva jeg mener ligger i ordet klok, gi en kort oversikt over den gjennomgripende samfunnsutviklingen som foregikk rundt forrige århundreskifte, samt belyse hvilke konkrete konsekvenser disse endringene fikk for kloke folk. Jeg vil ta utgangspunkt i at det medisinske landskapet kan sees som et marked, og at både fremveksten av massemedia, et nytt syn på forbruk og de universitets utdannede legenes styrkede stilling i perioden ga støtet til et sett nye spilleregler i dette markedet.

Kloke folk i førmoderne tid

I det førindustrielle Norge var ”kloke” en fellesbetegnelse på en slags universalhjelpere i lokalsamfunnet, som ble rådspurt når folk ble syke eller støtte på andre problemer de selv ikke kunne løse.⁴⁴ I slike situasjoner var de kloke gode å ha, fordi de snakket et språk allmuen forstod, og fordi de kunne gi råd, knep og kurer som falt i god jord i nærmiljøet. De klokes kunnskap, erfaring og omdømme har nok variert, men de fleste hadde det til felles at de var gode praktikere, og hadde forståelse for den enkeltes behov. Mange kloke var småårsfolk, men de fantes innenfor alle lag av samfunnet, de utøvte sin virksomhet i by- og distriktsmiljøer, og tjenestene de utførte foregikk ved hjelp av et vell av ulike teknikker og spesialiseringer. Når det gjaldt sykdomsbehandlingen, hadde metodene som ble benyttet til pleie av f. eks. sår og bruddskader i mange tilfelle rasjonell karakter, det samme kan i stor grad sies om bruken av urter. Mange kloke var dessuten beleste, og stilte diagnoser med støtte i fagmedisinsk litteratur.

I et samfunn der den åndelige og materielle verden stod i en tett forbindelse, hadde behandlingen ofte en åndelig/religiøs dimensjon. Kontakten med åndemaktene i form av magiske formler, ritualer og remedier var viktige virkemidler når en syk skulle behandles, en tyv skulle avsløres, eller når kuene ikke ga melk. Effekten av de magiske handlingene var avhengig av at personen som utførte dem var i besittelse av skjulte krefter. I mange tilfeller var det disse kreftene som ga folkemedisinerne status som ”kloke”, snarere enn all den innlærte kunnskap og erfaring de ellers satt inne med. I den folkelige forestillingsverdenen var det dessuten visse karaktertrekk

⁴⁴ Min fremstilling av kloke er basert på Tillhagen 1962:46-95 og Bø 1986.

som kunne knyttes til de kloke. Essensen i disse forestillingene kan sies å ha vært at kloke folk var i besittelse av evner tilegnet på overnaturlig vis, og at disse overordnede evnene manifesterte seg i en rekke spesifikke egenskaper som den kloke kunne bruke til å gripe inn i tingenes orden med, både på godt og vondt. Ulike typer klarsyn var i så måte typisk. Ifølge folketroen var det gjerne de som på en eller annen måte skilte seg ut fra resten av samfunnet, som fikk slike evner. Var man født på et spesielt tidspunkt, hadde et utseende som avvek fra normalen, eller man tilhørte en annen etnisk gruppe enn majoriteten i samfunnet, kunne dette være tegn på spesielle krefter.

Enkelte kloke kunne få et ry som nådde langt, og som gjerne økte jo lenger unna man kom stedet der de bodde. I noen tilfeller ble den kloke så kjent at han eller hun fikk en varig plass i folkeminnet. Tre eksempler på dette fenomenet er Spå-Eilev, Mor Sæther og Vis-Knut, som på hver sin måte viser mangfoldet av typer og virksomheter som kunne gis merkelappen ”klok”. Husmannen Spå-Eilev var, som navnet tilsier, kjent for sine evner som spåmann. Han utførte ikke medisinske tjenester, men ble i forbindelse med en rettssak kjent for å kunne mane frem tyver. Størst ry fikk han for utøvelse av skademagi basert på demonisk viten, noe som bygget opp under ryktet hans som en trollmann med lav moral.⁴⁵ Mor Sæther var Spå-Eilevs rake motsetning. Hun var velstående og drev en rasjonelt basert medisinsk praksis i Christiania, der fattigfolk så vel som svært høytstående mennesker utgjorde pasientgrunnet. Mor Sæther kom opprinnelig fra landsbygden, og tok med seg lokaltradisjonens kunnskap om planter og urter til byen. Gjennom sin mann, som arbeidet ved anatomikammeret, fikk hun også innpass i et skolemedisinsk miljø. Her kunne hun studere legenes virksomhet, og låne medisinsk litteratur.⁴⁶ Vis-Knut var som Spå-Eilev husmannsgutt og synsk, med evnen til å se inn i fremtiden og finne igjen bortkomne ting, dyr og mennesker. Til forskjell fra Spå-Eilev var han en from og gudfryktig mann, og en viktig del av hans praksis som bygdedoktor var å utføre håndspåleggelser i Guds navn.⁴⁷

Felles for disse tre – og et utall andre kloke – var oppnavnene. Kallenavnene oppsummerte det bilde folk hadde av dem, og ga dem en rolle som skilte dem fra resten av samfunnet. Mens Spå-Eilevs navn henviste til en spesiell egenskap, var Vis-Knuts navn et uttrykk for at folk oppfattet ham som kunnskapsrik og allvitende. Mor Sæther var omsorgspersonen både fattig og rik kunne søke trøst hos. Et annet likhetstrekk var det faktum at de alle kom i konflikt med loven. Rettssakene mot disse og andre kloke må sies å ha vært en

⁴⁵ Hodne 2004a:188-189.

⁴⁶ Bø 1986:44-60.

⁴⁷ Møller 1980.

sterkt medvirkende årsak til at de ble kjent, fordi slike saker fungerte som en offentlig iscenesettelse av den kloke. Som oftest var det øvrighetspersoner som iverksatte rettsforfølgelsene, men de rettslige tiltakene fungerte i mange tilfeller stikk i strid med intensjonen. Mange kloke hadde støtte i nærmiljøet, de ble beskyttet av pasienter som ikke ville vitne mot dem, og ble de først dømt finnes det flere eksempler på at kloke ble mottatt som helter av lokalbefolkningen etter endt soning.⁴⁸ Deres personlighet og særmerker ble stadfestet og gjerne videreført og forsterket i denne prosessen. Rettssapparatet fungerte derfor både som ”utklekkingsmaskin” og formidler av et fortellingskompleks hver gang en klok ble stevnet for retten.

Siden mange kloke ble tillagt evner og benyttet metoder med forankring i en folkelig trosverden, og derfor utfordret den offisielle kirkens religiøse syn, var det særlig prestene som følte seg truet. Kirken hadde fra gammelt av vært øverste autoritet i metafysiske spørsmål, og prestene kunne slå hardt ned på dem som utfordret deres makt, eller opptrådte på en måte som brøt med kirkens lære - noe hekseforfølgelsene i tidlig nytid er et slående eksempel på. Mange av dem som endte sine dager på bålet var nettopp kloke koner og gubber.⁴⁹ Utover 1800-tallet begynte imidlertid prestenes tyngde i spørsmål knyttet til de klokkes virksomhet gradvis å tape seg til fordel for en annen gruppe embetsmenn, legestanden, som i denne perioden opparbeidet seg en stadig sterkere samfunnsposisjon. I løpet av relativt kort tid var det denne gruppen som skulle lede an i kampen mot det de oppfattet som sjarlataner på sitt felt.

Leger og kvakksalvere

I det gamle bondesamfunnet hadde de universitetsutdannede legene dårlige kår. Dette skyldtes at de autoriserte legene var få, og at allmuen generelt hadde mer tillit til en lokal bygdedoktor enn en utenforstående lege som tilhørte et annet sosialt sjikt.⁵⁰ Universitetslegene var som regel også dyrere og metodene mer smertefulle - uten at de nødvendigvis var mer effektive. Selv blant andre grupper embetsmenn hadde legene liten anseelse, og på tross av at det ble mulig å ta en medisinsk utdanning allerede i forbindelse med opprettelsen av det første danske universitetet i 1479, fremstod legestanden som en broket forsamling i lang tid. Dette hadde sammenheng med at universitetsutdannede medisinere og ulike typer kirurger, bartskjærere og andre faggrupper opererte side om side med de ufaglærte kloke.⁵¹ Myndighetene forsøkte å løse spenningene mellom disse gruppene ved hjelp av lovgivning, hvorpå ulovlig behandling også kom i søkelyset.

⁴⁸ Se f. eks. Rørbye 1976:88-91.

⁴⁹ Hodne 2004b:185-206

⁵⁰ Hammarin 1999: 269-270

⁵¹ Bartskjæreren, dvs. barbereren, ble i likhet med skarpretteren (!) og andre yrkesgrupper som hadde omgang med redskaper som kunne brukes på menneskekroppen, ofte konsultert når kirurgiske inngrep skulle utføres.

I denne sammenhengen oppstod betegnelsen kvakksalver – en person som kvakler eller fusker med salver. Betegnelsen var opprinnelig myntet på en person som overtrådte bartskjærerens laugsrettigheter, men kom gradvis til å bli brukt både som nedsettende betegnelse i dagligspråket og som begrep innenfor en juridisk terminologi.⁵²

Etter hvert smuldret de gamle bartskjærer-laugene og andre faggrupper bort, og den medisinske utdannelsen fikk mer tyngde i forbindelse med opprettelsen av et eget norsk universitet i 1811. I den forbindelse kan Danmark-Norges første riksdekkende kvakksalverlov fra 1794 sees både som et frempek mot de universitetsutdannede legenes økende anseelse i samfunnet, og som et uttrykk for et skarpere skille mellom de ufaglærte kloke og legene. I lovteksten heter det blant annet: "Straf for Quakksalvere, hvilke under Navn af kloge Mænd eller Qvinder, paatage sig at helbrede Sygdomme iblant Almuen, uagtet de ere aldeles ukyndige i Lægekunsten".⁵³ I prinsippet kunne de universitetsutdannede legene stemples som kvakksalvere hvis de ikke skikket seg i tjenesten, men som dette sitatet tydelig viser, var det de ufaglærte kloke loven var ment å skulle fange opp. Med legene i spissen ble kampen mot kvakksalvere intensivert utover 1800-tallet. Legene anså de klokes virksomhet som en fare for folks helse, dessuten representerte de kloke uønsket konkurranse i og med at mange fortsatt var mer fortrolig med disse enn med legene – særlig på landsbygden. For å markere avstand til andre utøvere i det medisinske landskapet ble derfor ordet "kvakksalver" brukt som samlebetegnelse på alle ikke-offisielle behandlere, hvorpå denne lite homogene gruppen kunne skilles ut og gjøres lett gjenkjennelig.⁵⁴

Kvakksalverbetegnelsen sprang ikke bare ut av et ønske om å kvitte seg med uønsket konkurranse, men hadde bakgrunn i en generell moderniseringsprosess som foregikk i vesten fra 1500-1600-tallet, og som akselererte i siste halvdel av 1800-tallet. I dette tidsrommet begynte tradisjonssamfunnets livsbetingelser og tankesett å forandre seg. Det var samfunnseliten som stod i bresjen for de nye ideene, som ifølge idéhistorikeren Espen Schaaning særlig handlet om en trosforskyvning, der troen på Gud som sisteinstans gradvis gled over i en tro på menneskene som "historiens subjekter".⁵⁵ Snarere enn å søke svar hos en allmektig Gud, mente man at mennesket selv kunne innhente kunnskap om verden ved å gjøre seg erfaringer på bakgrunn av sansene, fornuften og de rette metodene. På samme måte var troen på utvikling i historien, og ikke minst, troen på at mennesket kunne styre denne utviklingen, en viktig drivkraft for

⁵² Rørbye, Birgitte 2002: 204.

⁵³ Sitatet er hentet fra Holck 1996:77.

⁵⁴ Se f. eks. Rørbye 2002 eller Bø 1986.

⁵⁵ Schaaning 2000:9-14.

modernitetens pionerer. Følgelig har det i fremskrittets og opplysningens tjeneste vært et sentralt poeng å fjerne alle former for vanetenkning og overtro.⁵⁶ Denne måten å resonere på kan sies å ha vært en forutsetning for utviklingen innen den nye naturvitenskapen, som igjen var med på å gi legestanden fornyet selvtillit utover 1800-tallet. Man kan derfor si at det moderne prosjektet beredte grunnen for legenes negative holdning til alle typer behandlere uten medisinsk embetseksamen. I legenes øyne representerte kvakksalvere mørke, utydelighet og en uopplyst fortid i skarp kontrast til den rasjonelle og opplyste legen.⁵⁷

Legenes muligheter til å nå frem til folk med sitt syn på hva som var sann og falsk legekunst økte i takt med at legenes stilling i samfunnet stadig ble sterkere fra midten av 1800-tallet. Ifølge historiker Aina Schiøtz var medisinske nyvinninger, en sterk økning i antall universitetsutdannede leger, og bedre organisering av legene blant annet gjennom opprettelsen av den norske legeforening i 1886 og opprettelsen av flere tidsskrifter, noen faktorer som var med på å gi legestanden større anseelse. I tillegg stilte legene seg i spissen for en bevegelse som i annen halvdel av 1800-tallet satte søkelyset på sammenhengen mellom befolkningens sunnhetstilstand og miljømessige og sosiale faktorer. Denne bredt anlagte bevegelsen ga støtet til at den offentlige sunnhetssektor ble utbygget og organisert bedre, slik at alle befolkningsgrupper fikk et reelt helsetilbud rundt århundreskiftet.⁵⁸

Selv om folkemedisinsk behandling fortsatt ble benyttet i stor grad, ble avstanden til de autoriserte legene påtagelig etter hvert som legene fikk stadig mer politisk innflytelse gjennom bredere innpass i offentlig forvaltning, og ved at myndighetene gjorde mer planmessig bruk av faglig fundert kompetanse når politiske beslutninger skulle tas. ”Loven om offentlige legeforretninger”, vedtatt av det norske storting i 1912, var en viktig bekreftelse på denne alliansen, idet den hadde som mål å bygge ut det offentlige legevesenet, bedre den offentlige legeadministrasjon, og derigjennom styrke den offentlige hygiene. Loven ga dermed legestanden en nøkkelposisjon i samfunnet, og utgjorde en milepæl i det som kan sees som legenes profesjonskamp.⁵⁹ Fra å være nederst på rangstigen blant landets embetsmenn, var det i manges øyne legevitenskapen som nå stod i spissen for fremskrittet, og legen fremstod som tidens fører og tidens helt.⁶⁰

Fremveksten av en moderne forbrukerkultur i det medisinske landskapet

Frem til et stykke inn i det tyvende århundre levde og virket kloke folk i miljøer der det

⁵⁶ Schaaning 2000:9-14.

⁵⁷ Ling 2004:60.

⁵⁸ Schiøtz 2003:138-155.

⁵⁹ Schiøtz 2003:153.

⁶⁰ Rørbye 2002:229.

førindustrielle bondesamfunnets vesenskjenne­tegn fremdeles var fremherskende, og de utførte legekunst som var nedarvet gjennom generasjoner. Særlig gjaldt dette de mange kloke som bodde ute i distriktene. Her gjorde man ting slik de alltid hadde vært gjort, og arbeidsliv og sosiale relasjoner ble dominert av nærværende krefter og makter.⁶¹ I dette relativt lukkede og statiske samfunnet opererte mange kloke i liten målestokk, og for disse bestod behandlingsteknikkene bare av et lite repertoar ment for husbruk, eller legekunsten utgjorde en binæring som ikke var avhengig av et stabilt pasientgrunnlag. De kloke som utøvet sin legepraksis på heltid hadde også en hverdag som var innvevd i et førindustrielt samfunn, noe som både innebar at de i stor grad kjente sine pasienter, og at de ikke tok seg betalt for tjenestene sine. Ifølge gammel folketro kunne nemlig den kloke miste, eller få svekket, sine evner hvis de mottok betaling for hjelpen de ga. Dette tradisjonelle levesettet skulle imidlertid snart bli utfordret.

Rundt århundreskiftet gikk Norge gjennom en transformasjon fra bondesamfunn til industrisamfunn. I likhet med en tilsvarende utvikling i andre vestlige land ga disse omfattende teknologiske endringene seg konkret utslag i blant annet byvekst og fraflytning fra distriktene, en mer betydningsfull pengeøkonomi, i tillegg til at transaksjoner av varer og tjenester i større grad foregikk mellom individer som hverken var i slekt eller kjente hverandre.

Industrialiseringskreftene førte også til masseproduksjon av standardvarer, samtidig som ny teknologi ga støtet til en rekke nye produkter slik som lyspæren, filmen, bilen og fonografen – varer som i mange tilfeller oversteg individets grunnleggende behov, men som hadde stor innvirkning på folks hverdag.⁶² I en tid da naturalhusholdningen var på vikende front, begynte konsum å bli en viktig sosial handling fordi forbruk av varer for folk flest ikke lenger bare var motivert ut fra nødvendighet. I det som kan betegnes som fremveksten av et forbrukersamfunn ble forbruket i økende grad et uttrykk for livsstil og sosial identitet, samtidig som varenes assosiasjonsverdi gradvis ble viktigere enn deres funksjonsverdi. Etter hvert som forbruket fikk større betydning, ga den nye forbrukermentaliteten mening også til andre områder av samfunnet slik at alle former for aktiviteter og sosiale relasjoner fremstod som del av en gryende forbrukerkultur.⁶³

Den nye samfunnsstrukturen som fulgte i kjølvannet av disse sammensatte endringene gjør at man kan si at det rundt forrige århundreskifte oppstod et brudd mellom det førmoderne og det moderne. Som allerede antydnet var ikke dette en altomfattende omveltning fra én dag til den

⁶¹ Fulsås 2003:13

⁶² Myklebust 2004:9-24.

⁶³ Slater 2003:1-32. Se også Myklebust 2004 og Kjelstadli 1990:12-14.

neste, men i lys av sosiologen Anthony Giddens teorier er det naturlig å beskrive utviklingen i perioden som et brudd fordi endringer begynte å skje i et mye hurtigere tempo enn tidligere, og fordi omfanget av disse endringene var langt mer ekstreme enn før. En ny måte å reflektere over menneskelig handling på var både en årsak til og en konsekvens av de store endringene. Et bilde på denne prosessen kan være at tanke og handling reflekteres fram og tilbake i en konstant bevegelse. Den sosiale praksis undersøkes og omformes således i lys av innkommende informasjon om disse praksisene, slik at de igjen endrer karakter. Et skille inntreffer ifølge Giddens med moderniteten, i det den refleksive bevegelsen blir utvidet til å omfatte alle aspekter av menneskenes liv, inkludert teknologiske intervensjoner i den materielle verden. I motsetning til det førmoderne samfunnets orientering mot fortiden, hvorpå sosiale handlinger kunne struktureres gjennom forankring i noe fortrolig og vedvarende, kjennetegnes moderne refleksivitet av at handlingene stadig må rettfærdiggjøres i lys av innkommende informasjon om dem.⁶⁴

Et annet sentralt poeng ved Giddens teorier er at moderne institusjoner antok helt nye former i dette tidsrommet. Foruten den nye pengeøkonomien var fremveksten av det nye legevesenet blant de moderne institusjonene som man med Giddens kan kalle ekspertsystemer. Disse påvirket lokalsamfunnene på avstand, med den konsekvens at sosiale relasjoner ble ”utleiret”, eller ”løftet ut” av sine forankringer og omformet på tvers av store tidsrom.⁶⁵ Etableringen av legevesenet førte således til at forbindelsen mellom sykdom og behandling ble løsrevet fra lokale praksiser, og lokalsamfunnene ble avhengig av ekspertkunnskap utenfra. Denne prosessen innebar at folk måtte ha tillit til ekspertsystemet.⁶⁶ Gradvis ble da også folks tillit til legevesenet opparbeidet gjennom stadig økende tilgjengelighet, og ved at legene ble oppfattet som pålitelige. Tilliten var imidlertid ikke større enn at folk tok både lokale medisinkunnskaper og skolemedisin med i beregningen når de var syke. Siden mange kloke dessuten holdt seg noenlunde oppdatert om det nye som foregikk innen legevitenenskapen, ble disse kunnskapene ble ”gjeninnleiret”, eller ”løftet tilbake” og tilpasset lokale menings- og handlingssammenhenger. Alt i alt må det likevel sies at endringene representerte en utfordring for de kloke, fordi de nære relasjonene som i stor grad hadde vært en forutsetning for folks tiltro til dem ikke var like viktig lenger.

Overgangen fra et førmoderne samfunn til et moderne samfunn fikk betydning for folks forhold til både legene og de folkemedisinske utøverne, idet moderniseringskreftene åpnet for en

⁶⁴ Giddens 1997:33-39.

⁶⁵ Giddens 1997:14-17, 24-29.

⁶⁶ Giddens 1997:29-30.

større bevissthet omkring *valgmulighetene* i det medisinske landskapet. Samtidig tvang de nyoppståtte valgmulighetene frem en endring i samspillet mellom de kloke og lokalbefolkningen. Den gamle motsetningen mellom bondestand og embetsstand var på vikende front, og nye klassesammensetninger førte til at den tette forbindelsen de kloke hittil hadde hatt med bondeallmuen ble svekket. De kloke var allerede blitt devaluert av en mektig legestand, og det var ikke lenger en selvfølge at folk benyttet seg av dem ut fra gammel vane. Forholdet mellom leger og folkemedisinere var også i ferd med å endre seg, og konkurransen dem i mellom foregikk på andre premisser enn tidligere. I dette klimaet stod de ulike helsetilbudene frem som produkter av en moderne forbrukerkultur, og pasientene fremstod som forbrukere.⁶⁷ Folkemedisinerne var dermed blitt aktører i et kommersielt marked, og de var i større grad enn tidligere nødt til å forholde seg til sin egen markedsprofil – enten de hadde en bevissthet om en slik profil eller ikke. Særlig gjaldt dette for kloke som hadde praksis i byene, og for utøvere som ønsket å leve av praksisen sin.

Men hvordan kunne folkemedisinere utnytte de nye markedsbetingelsene til sin fordel? I utgangspunktet var de kloke en sammensatt og uorganisert gruppe uten de ressurser man skulle tro trengtes for å kunne henge med i de nye tidene. I løpet av relativt kort tid hadde dessuten legestanden, som vi har sett, oppnådd en ledende markedsposisjon - det var de som hadde ”produktfordelene”. Rundt århundreskiftet økte også konkurransen fra en ny type medisinske utøvere som skilte seg ut fra de tradisjonelle kloke ved at de var inspirert av nyere alternative medisinske retninger, ved at de var mer organiserte, og ikke minst ved at de var mer orientert mot et fremvoksende forbrukersamfunn.⁶⁸ Slike virksomheter vokste frem i bymiljøer, og bar preg av å være bygget på fraværet av en tett relasjon med publikum. På samme måte som vareprodusentene i et moderne samfunn måtte ty til logoer eller varemerker for å erstatte de nære bånd mellom kjøper og selger som ble svekket med masseproduksjonen av varer, var slike aktører nødt til å gi virksomhetene sine tillitsvekkende navn og titler som erstatning for det manglende båndet mellom dem og publikum. Bedriftsnavnene pekte dessuten frem mot en ny tid idet de gjerne hadde en vitenskapelig klang og et skinn av moderne institusjonell karakter. Dette inntrykket ble forsterket gjennom bruken av avanserte og spektakulære metoder og innretninger basert på moderne teknologi, som f. eks. elektriske belter, elektrisk lysbad og diverse radiumpreparater.⁶⁹ Innretningene vitnet samtidig om at utøverne ofte var utrustet med en god dose underholdningsteft på linje med de gamle markskrikerne som reiste rundt på markedene og

⁶⁷ Jf. Slater 1997:25.

⁶⁸ Kjeldstadli :298.

⁶⁹ Garnert 1997:170-171, Kjeldstadli:298 og Rørbye 1976:215-244.

tilbød vidunderkurer.⁷⁰

Selv om man skulle tro at moderniseringskreftene kun virket til skolemedisinens fordel, vitnet altså de nye aktørene i alternativmarkedet om at dette ikke nødvendigvis var tilfellet. Ved inngangen til et moderne samfunn var både eldre folkemedisin og nyere alternative medisinske retninger høyst vitale. En av grunnene til dette var at pressen vokste frem som en ny arena der konkurransen mellom ulike typer uautoriserte behandlere og universitetsutdannede leger kunne utspille seg. Avisene var opprinnelig forbeholdt samfunnseliten, og var derfor et talerør for leger og andre maktgrupper. Men som et ”ekspertsystem” i et fremvoksende forbrukersamfunn var pressen i større grad enn tidligere nødt til å tilpasse seg et større og bredere marked, og da var det ikke lenger gitt at legene satt med de sterkeste kortene på hånden.

Kloke folk i massemedia

Til tross for at pressen ikke var et nytt fenomen, var det først i siste halvdel av 1800-tallet at folkemedisin og kloke folk begynte å bli populært avisstoff.⁷¹ Dermed var det først i denne perioden at pressen utviklet et potensial til å bli en effektiv kommunikasjonskanal mellom folkemedisinere og publikum – en prosess som må sees i lys av at avisene ble mer tilgjengelige.⁷² Frem til da hadde avisene vært få og dyre, utgivelsesfrekvensen relativt lav, og avisene var dessuten forbeholdt overklassen. Etter hvert forandret dette bildet seg. Allmuens lesekunnskaper ble bedre, og ny teknologi ga bedret leselys i form av parafinlampen, og etter hvert, elektrisk lys. industrialiseringsprosessen la grunnlaget for økt produksjonshastighet av aviser, som igjen førte til billigere aviser. I tillegg vokste det frem nye og viktige kommunikasjonsmidler som telegraf, telefon og fotografi. Sammen med forbedret samferdsel og postgang la disse faktorene grunnlaget for en voldsom vekst i antall aviser, samtidig som avisene nådde ut til leserne langt raskere enn tidligere. I perioden 1850 til 1920 kan man derfor si at avisen endret karakter fra småskrift til massemedium.

I boken ”Havet, døden og veret. Kulturell modernisering i kyst-Noreg”, beskriver historikeren Narve Fulsås hvordan avisens *vesen* endret seg i tiårene rundt århundreskiftet. Mens nyhetene rundt 1850 først stod på trykk lenge etter at en hendelse hadde funnet sted, og dessuten fremstod som uredigerte referater av hendelser fra ulike distrikter, uten at hovedpoengene i sakene ble trukket frem, og uten at sakene ble oppdatert og utdypet med kommentarer, replikkvekslinger og lignende, tok det rundt århundreskiftet bare noen dager før avisene kunne bringe detaljerte rapporter om en nyhet, og den ble utformet som en egen ”sak”. Den nye

⁷⁰ Rørbye 1976:205.

⁷¹ Rørbye 1976:215.

⁷² Resten av avsnittet bygger på Bastiansen og Dahl 2003:153-234.

tilgjengeligheten var dessuten med på å skape nye forståelser av tid og kollektivitet: Det som hadde vært lokale og individuelle hendelser et annet sted for lenge siden, ble til begivenheter som opptok et nasjonalt fellesskap samtidig. En viktig konsekvens av disse endringene var at pressen bidro til å erstatte det førmoderne samfunnets sirkulære tidsoppfatning med en moderne lineær tidsoppfatning. Fortid og fremtid ble med dette skilt fra hverandre, og det ble mer naturlig å stille spørsmål ved gamle praksiser enn tidligere.⁷³

Den nye tidsorienteringen gjorde massemedia godt tilpasset et naturvitenskapelig historiesyn, forstått som ideen om en utvikling fra laverestående til høyerestående former over tid. Dette betød at legenes og øvrighetens forestilling om den kloke som en primitiv og utdatert medisinsk utøver kunne få større gjennomslag enn tidligere. På den annen side befant ikke lenger avisleserne seg bare i det øvre samfunnssjikt, dvs. mennesker med et noenlunde samsvarende syn på folkemedisin. I og med at avisene kunne nå langt flere lesere enn tidligere, sier det seg selv at pressefolkene også ønsket å appellere til stadig større deler av befolkningen. Tolket ut fra min gjennomgang av aviser rundt århundreskiftet er det tydelig at folkemedisinen og dens utøvere ble ansett for å være godt stoff når det ble åpnet for en bredere og mer publikumsvennlig fremstilling av temaet.

Mediedekningen av en sak fra 1907 i forbindelse med at den synske ”Fløttum-gutten” mente å ha sett at en liten jente var blitt bortført i en hule av et taterfølge, er kanskje det tydeligste vitnesbyrd om medieutviklingens betydning for kloke i det offentlige rom. Saken ble løftet frem ved hjelp av store overskrifter, samt leservennlige, detaljerte og nærgående beskrivelser av alle tenkelige aspekter ved den. Leteaksjonen som ble satt i gang kunne følges nesten daglig i lang tid, og dekningen av saken var med på å mobilisere horder av hjelpe- og skuelystne. Klarsynet som fenomen ble satt på dagsorden, med positive innspill fra flere toneangivende personer. Men da leteaksjonen ikke ga resultater, kom det flere kritiske og harselerende presseoppslag der den unge klarsynte gutten fikk gjennomgå.⁷⁴ Saken er dermed en god indikator på pressens økende samfunnsrett – med konsekvenser også på individnivå – samtidig som den voldsomme publikumsinteressen illustrerer hvordan avisene fungerte som en sosial møteplass i forbindelse med en sak som ”alle” var opptatt av.

Når folkemedisin stadig oftere ble ansett å ha nyhetsverdi skyldtes dette trolig at hendelser knyttet til kloke folk passet med det nye massemediets tankegang. I en studie av nyhetsverdier i moderne presse, viser medieviter Sigurd Allern hvordan kriteriene identifikasjon,

⁷³ Fulsås 2003:89-107.

⁷⁴ Fløttungutten 1978:14-58.

sensasjon og forenkling ligger til grunn for avisenes utvalg og utforming av stoffet de presenterer.⁷⁵ Ved hjelp av denne type grep ble kloke folks særtrekk og merkelige evner understreket, og deres underfulle handlinger dramatisert til fulle. Pressedekningen av Fløttumgutten har dessuten typiske trekk av melodrama, det vil si en tendens til å polarisere mellom det Gode og det Onde, og viser pressefolks hang til finne et ”case”, et enkelttilfelle eller menneske som kan symbolisere et problem eller emneområde.⁷⁶ Forøvrig gjelder det brorparten av stoffet knyttet til folkemedisinere utover på 1900-tallet at det fantastiske ble vektlagt. Det mystiske, overnaturlige og konfliktfylte som dette materialet er fullt av, gjorde folkemedisin til godt stoff i pressen.

De personifiserende, sensasjonspregede og følelsesmessige aspektene ved pressens fremstilling av kloke var imidlertid ikke noe journalistene fant på, men er grep som ifølge kulturhistorikeren Ulf Palmenfelt har vært nedarvet gjennom generasjoner. Han hevder at massemediene har tatt over de motiver og uttrykksformer som tidligere tiders fortellere har ansett som mest effektive når de har villet vekke sterke følelser hos sitt publikum. Følgelig har også mediestoffet en form, oppbygning og funksjon som på mange måter tilsvarer muntlig tradisjonsstoff: de bekrefter kulturen, de underviser, underholder og forener. Nordistikkforskeren Odd Nordland er inne på det samme når han peker på at mediestoff som når ut til mange og tar utgangspunkt i noe som er kjent i kulturen og stimulerer fantasien, er å betrakte som en videreføring av folkekulturen som arena for fellesopplevelser. Forskjellen er at massemediene gjør det mulig å spre forestillinger og ideer hurtigere og over et langt større område enn tidligere.

Aviser rundt århundreskiftet ga altså helt nye eksponeringsmuligheter for dem som ønsket oppmerksomhet. I det medisinske markedet var det mer eller mindre organiserte selgere som først tok i bruk de nye mulighetene. Blant dem var produsentene av de mange ”patentmedisinene”, som ved å rykke inn reklameannonser satt sitt preg på avisene i stadig større grad utover 1800-tallet.⁷⁷ Daglig ble leserne møtt med oppslag om ulike vidundermedisiner og mirakelkurer. Disse aktørene benyttet seg også av andre medier som vokste frem i perioden, blant annet sørget en eksplosiv utbredelse av ulike postordreforetak for en jevn strøm av ulovlige medikamenter - arkana - til Skandinavia fra utlandet.⁷⁸ De forskjellige mediene gjorde produsentene tilgjengelige for et stort publikum, samtidig som den store avstanden i tid og rom

⁷⁵ Allern 2005. Kap. 1 og 2. Mye av den forskningen Allern baserer seg på tar utgangspunkt i etterkrigstidens medievirkelighet, og omhandler det kritikerne gjerne kaller en tabloidisering av mediene i senmoderne tid. Allern understreker likevel at denne debatten har pågått siden 1800-tallet. De kriteriene jeg fremlegger her var derfor velkjente trekk ved avisene rundt forrige århundreskifte.

⁷⁶ Allern 2005:33-34.

⁷⁷ Selfors 2000:25.

⁷⁸ Rørbye 1980:192-195.

mellom produsent og marked gjorde foretakene lite sårbare for myndighetenes inngripen. Den sekundære kontakten med kunden økte imidlertid også behovet for en mer aggressiv markedsføring av produktene. Det er derfor ikke tilfeldig at reklamen på denne tiden tok spranget fra det kunngjørende til det overtalende - en prosess som startet i USA, men som snart fant veien til Europa og Norge.⁷⁹

Den nye trenden er godt synlig i avisene og ukebladene på begynnelsen av 1900-tallet, idet annonsene som stod på trykk hadde en ny og påtrengende form: de var større, mer fargerike og mer spektakulære enn tidligere. De var også freidigere, og spilte i stadig større grad på erotikk og humor. Slike virkemidler bidro til å trekke oppmerksomhet mot annonsene, og etter hvert smittet dette kommersielle innslaget over på layout og egenprodusert stoff i dags- og ukepresse.⁸⁰ At patentmedisinens profesjonelle aktører spilte en sentral rolle i denne prosessen kan illustreres gjennom ordet tabloid, som på engelsk kan bety tablett, og er et ord som opprinnelig stammer fra et kjent legemiddel.⁸¹ Medikamentbransjens kreative omgang med mediene hadde også en innvirkning på mindre organiserte aktører, som rundt århundreskiftet annonserte for sine tjenester med stor overtalelseskunst. Her hadde de et fortrinn sammenlignet med legene, fordi legene grunnet selvjustis bare kunne legitimere sin virksomhet gjennom media på et indirekte vis ved å delta i debatter, skrive kommentarer og lignende. Selv om legene i høyeste grad var synlig i pressen, synes maktbalansen på denne arenaen å være jevnere ved inngangen til det tyvende århundre. Alt i alt lå forholdene til rette for alle typer uautoriserte medisinske utøvere med markedsteft og en bevissthet om potensialet som lå i det nye massemediet.

⁷⁹ Selfors 2000:25.

⁸⁰ Bastiansen og Dahl 2003:262-263.

⁸¹ Allern 2005:26.

Kapittel 3. Seeren

Sensommeren 1913 begynte avisene å skrive om en mann med synske og helbredende evner, som det allerede i en tid hadde gått gjetord om. Mannens navn var Marcello Haugen, men i starten omtalte pressefolkene ham gjerne med ord som ”seeren”, ”jernbanemannen”, eller en ”fyrbøter med den sjette sans”. Gjennom artikler, notiser, leserinnlegg etc. bød avisene på mange små anekdoter om mannen med mer eller mindre forbløffende innhold, og leserne fikk vite at han formelig ble bestormet av folk som søkte hans råd, at han hadde hjulpet mange, og at han hadde et råd for det meste. Det var særlig de synske evnene som ble trukket frem, og flere fortalte at de fikk hjelp selv om de ikke trodde på evnene hans, eller at de hadde blitt helbredet etter at legene hadde feilet. Få av disse fortellingene ga inngående opplysninger om hvordan han benyttet de overnaturlige evnene i rådgivningssituasjonen, men var – i tråd med det Birgitte Rørbye har kalt opplevelsesberetninger – basert på tolkninger og opplevelser som ble aktualisert i dramatisk form.⁸²

Et magisk blikk

Nærmere bestemt bærer mange av oppslagene preg av nærgående beskrivelser av selve *møtet* med den synske mannen. Følelsene og tankene rundt møtet står i sentrum i mange av oppslagene, og flere beskriver Haugen som en svært spesiell person med en sterk og tillitssvekkende utstråling, slik som denne innsenderen i *Norske Intelligenz-Seddeler* gir uttrykk for:

Der er noget stilt og dæmpet over hele hans væsen. Han er langsom i sine bevægelser og arbeider sent og sikkert, omtrent som en der gaar i søvne. Han er rolig og beroligende, stilfarende og beskjeden. Meget faamælt og lavmælt er han; men naar han siger noget, saa husker man næsten hvert eneste ord. (...) Saa begynte han at skrive; men det gikk ikke fort, for ret som det var stanset han og s a a med de brune øine likesom halvt gjemt bak et tykt taakeslør. Nu var det ikke længer mig han saa paa. Det var noget saa uendelig fjernt over ham, og jeg hadde følelsen av at han saa langt forbi alt det tilstedeværende.⁸³

Slik Marcello Haugen skildres her, får vi forståelsen av hvilken autoritet Haugen var i møte med sine klienter. Det er som om hans menneskekunnskap, fromhet og ekstraordinære evner ligger nedfelt i hans pussige fremferd og særegne utstråling, og som vi ser, er det særlig gjennom øynene at de overnaturlige kreftene gir seg til kjenne: Det spesielle blikket gir den rådsøkende følelsen av at Haugen kan *se* ”langt forbi alt det tilstedeværende.” I andre oppslag beskrives Haugen på samme måte. Avisene fremhever den ro og trygghet han utstråler, og til stadighet blir øynene et bilde på Haugens visdom og unike personlighet. Eksempelvis heter det i

⁸² Rørbye 1980:196. Se også Eriksen og Selberg 2006:188.

⁸³ *Norske Intelligenz-seddeler* 2.11.1913.

Laagendalsposten at han har ”sterke øyne”, i *Morgenposten* at ”Det sterkeste indtrykk efterlater de sorte, skarpe tindrende øyne”.⁸⁴ I *Tidens Tegn* omtales han som ”den merkelige mand (...) med et stort ’fraværende’ blikk og det ene øielaak hængende halvt nedover øiet”.⁸⁵

Vi kan trygt gå ut fra at det sterke fokuset på Marcello Haugens øyne har sammenheng med den utbredte forestillingen om at øynene uttrykker vår personlighet – vi snakker om sjelens speil, eller sjelens vindu. Det menneskelige øyet har dessuten fra gammelt av vært tillagt mystiske krefter, et fenomen som ofte blir omtalt som det ”det onde øyet”, fordi man har forbundet det magiske blikket med djevelen og ”sort magi”.⁸⁶ Tradisjonen rundt det onde øyet er mest synlig i sydeligere strøk, og har i middelhavslandene fått en nokså triviell karakter, der menn i badebukse på stranden kan observeres med beskyttende amuletter rundt halsen. At fenomenet ikke har ligget like mye opp i dagen her i nord, betyr ikke at det ikke har vært et viktig innslag i kulturen, men at det har antatt en mer diffus og mystisk form, og dessuten at det ikke har vært oppfattet som like entydig ondt. I stedet har formodentlig spenningen mellom det gode og det onde gitt øyet mye av dets kraft i den folkelige forestillingsverdenen. Også Haugens øyne var det knyttet ambivalente følelser til. Mange mente at øynene hans hadde en beroligende effekt, mens andre opplevde hans gjennomtrengende blikk som ubehagelig. En bekjent av Haugen kunne berette om et tilfelle der Haugen hadde ”kastet ondt” på en mann bare ved å se på ham.⁸⁷

Ikke overraskende har det opp gjennom tidene blitt tegnet lignende bilder av et uttall andre kloke. Spesielle øyne, et uttrykksfullt og karakteristisk utseende og en egen form for tilstedeværelse som både kunne inngi tillit og skape uhygge er ingredienser som går igjen i fortellerstoff om kloke folk. Mye tyder på at det kloke nettopp har kunnet leses ut av disse attributtene.⁸⁸ Siden det fremmedartede fra gammelt av var et tegn på at man kunne ha spesielle evner, var det nærmest forventet at kloke folk skulle skille seg ut fra mengden. I Birgitte Rørbyes bok om danske kloke kan en således lese om hvordan klær og skikkelse har hatt stor betydning for det ry mange av dem fikk, og i flere tilfeller kan det også virke som om statusen som klok hvilte nettopp på den klokes karakteristiske øyne, fremferd og væremåte.⁸⁹ Ut fra den empirien Rørbye presenterer kan vi slutte at fortellinger om underlig utseende mennesker med et gjennomtrengende blikk og spesielle evner har vært med på å skape et språklig, kulturelt og

⁸⁴ *Laagendalsposten* 7.7.1921, *Dagens Nyt* 27.9.1913.

⁸⁵ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1129-1133.

⁸⁶ Bergmark 1968:177-178.

⁸⁷ Parmann 1993:36.

⁸⁸ Hodne 2004b:206-218.

⁸⁹ Rørbye 1976. Se f. eks.:111-113, 114-117 og 138-147.

kognitivt ”rom” for Haugen i rollen som klok.

Den nye Vis-Knut

Avisene var fullt klar over at det ikke var første gang det dukket opp en person som Marcello Haugen, og det ble trukket paralleller til flere tidligere og samtidige synske personer. Det var særlig den kjente klarsynte mannen Vis-Knut som ble trukket frem til sammenligning i den første tiden Haugen befant seg i medias søkelys. Vis-Knut kunne også knyttes til Gudbrandsdalen, og i likhet med Haugen skulle han ha hatt et underfullt utseende og øyne man festet seg ved. Referansene til denne skikkelsen var mange, og de første innleggene var dertil utstyrt med overskriften ”Den nye Vis-Knut”. Felles for disse presseoppslagene var at den ”nye” Vis-Knut ble beskrevet på en måte som kunne gi assosiasjoner til den ”gamle” Vis-Knut. Man kunne lese at den nye Vis-Knut hadde tilsvarende evner og rolige gemytt som sin forgjenger, at han var religiøs, ikke tok betaling for sine tjenester, og liksom den opprinnelige Vis-Knut var den nye også en mann av folket, med en vanlig jobb i jernbanen. På denne måten ble det tegnet et bilde av den nye seeren som minnet om Vis-Knut, men som også lignet mye på det som hadde blitt fortalt om en rekke andre kloke opp gjennom generasjonene. På ett plan bidro dermed sammenligningen til å gi Haugen en allmenn ”klok” karakter.

Avisenes referanser til Vis-Knut bygget imidlertid på forestillinger om en tettere forbindelse mellom de to klarsynte. Én ting er at Haugens fødselsår – kun to år etter Vis-Knuts dødsår – ifølge Øistein Parmann har virket stimulerende på folkefantasien, og antagelig har bidratt til at det både på folkemunne og i pressen verserte sammenfallende anekdoter om dem.⁹⁰ Men allerede i det første oppslaget om Marcello Haugen ble det antydnet at de to seerne selv fornemmet en dypere forbindelse til hverandre. Avisen *Samhold* hevdet her at Vis-Knut hadde proklamert følgende: ”Jeg ser bare indom skindet paa folk – efter mig kommer en, som ser tvers igjennem alting”.⁹¹ For avisen var det åpenbart at uttalelsen måtte være myntet på Haugen, siden han etter sigende hadde slike imponerende seerevner. Med en lignende formulering hadde dessuten Haugen selv åpnet for en slik tolkning. Ifølge avisen hadde nemlig Haugen utalt at han i forbindelse med sitt første møte med klarsynet hadde sett ”tvers igjennom” en hest; han ”Saa gjennem baade skind og bein”.⁹² Også publikum benyttet tilsvarende utsagn når de skulle sette ord på sine opplevelser med Haugen. Sammen med beskrivelsene av de uttrykksfulle øynene, kom det stadig rapporter fra folk om at seeren ”... syntes at kunne se tvers igjennom en”, slik en

⁹⁰ Parmann 1993:81-87 og Møller 1980:188-191.

⁹¹ *Samhold* 3-7-1913.

⁹² *Samhold* 3.7.1913.

Porsgrunnsmann formulerte det.⁹³ Denne formelaktige språk vending har blitt brukt om mange klarsynte, og var i en forstand egnet til å aktivisere allmenne forestillinger og følelser knyttet til Haugens supranormale krefter. Men samtidig fungerte vendingen mer spesifikt som en slags que til Vis-Knuts spådom om en etterfølger.

Ved å trekke vekslers på en allment kjent dannelsesskikk blant kloke, gjorde pressefolkene enda en innsats for å koble de to klarsynte. Opp gjennom tidene har det vært vanlig at den kloke tok en slektning eller en spesielt utvalgt person i nærmiljøet under sine vinger, for på denne måten å gi den neste generasjonen kloke legitimitet i lokalsamfunn der respekten for nedarvet visdom fungerte på samme måte som formell utdanning gjør i dag. På dette viset har det i Norden eksistert flere dynastier av kloke, og det var ikke uvanlig at navnet til den første i rekken ble videreført til de neste generasjonene.⁹⁴ Referansen til denne praksisen er overtydelig i enkelte avisoppslag, slik som i *Samhold*, der man likegodt utropte Haugen til ”Vis-Knuts etterfølger og mester”. Med denne formuleringen ble inntrykket av en forbindelse mellom de to seerne befestet, samtidig som utnevnelsen av Haugen til ”mester” forsterket inntrykket av at han besatt de fornødne kunnskaper i tråd med slike eldgamle legitimeringsprinsipper.

Det å bli presentert som Vis-Knuts etterfølger var meget fordelaktig for Marcello Haugen på flere plan. Mens kloke folk sjelden fikk et ry som hevet seg over folkesnakket, ble nemlig Vis-Knut aktivt løftet frem, og fikk etter hvert en helt spesiell posisjon på landsbasis. Allerede året den klarsynte døde, i 1876, utga folkeminneforskeren Johannes Skar en bok med innsamlet stoff om ham. To år senere ble Vis-Knuts status som klarsynt og medisinsk helbreder bekreftet og dessuten synliggjort for et større publikum da den nasjonale kjempen Bjørnstjerne Bjørnson skrev et minneskrift over ham. Her skriver Bjørnson varmt om Vis-Knuts menneskelige kvaliteter, og han skryter av Vis-Knuts evner som bygdedoktor og sjelesørger. Som autoritetsperson ga han dermed legitimitet til alt det Vis-Knut var kjent for, og som utfordret øvrighetens makt og virkelighetsoppfatning: spådomskunst og håndspåleggelse basert på en folkelig forståelse av religion og medisin.

Man kan undres over hva en travel dikter og samfunnsdebattant ønsket å oppnå med en hyllest til Vis-Knut, men utgivelsen av minneskriftet gir mening hvis det leses som en slags oppfølger til Bjørnsons bondefortellinger fra 1850- og 60-tallet. Disse verkene, som satte dype spor i den norske folkesjelen og gjorde Bjørnson berømt også i utlandet, bunnet i et ønske om å gi bøndene en større plass i den nasjonale bevissthet - ” et indlæg for bonden”.⁹⁵ Det er mot

⁹³ *Laagendalsposten* 7.7.1921.

⁹⁴ Klintberg 1980:9-50 og Nielson 1966:18-24.

⁹⁵ Amdam 1993:168.

denne bakgrunnen vi må forstå følgende svulstige karakteristikk av Vis-Knut: ”Jeg tænker at få i vår norske samtid har fortjent større ærbødighed end denne gjæve bonde!”.⁹⁶ For Bjørnson var Vis-Knut åpenbart et symbol på en stolt norsk bondestand, og i likhet med bondefortellingene kan minneskriftet betraktes som en del av et større nasjonalt prosjekt fra Bjørnsons side. Selv om det er vanskelig å si i hvilken grad innholdet i minneskriftet falt i god jord hos samfunnets kondisjonerte lesere, kan man være rimelig trygg på at Bjørnsons kulturpolitiske autoritet har spilt en vesentlig rolle i en slik sammenheng. Sikkert er det at det lille heftet ble populært, det ble utgitt både i Norge, Sverige og USA, (!) og kom siden i flere opplag. Minneskriftets gjennomslagskraft viste at lavkultur kunne heves opp på nasjonalt nivå til tross for at temaet gjaldt noe så lite stuerent som folkelig religiøsitet og kvakksalveri. Trolig har dette skriftet bidratt til at Vis-Knut fremstod som selve paradeeksemplet på en klok i Norge rundt århundreskiftet; ja, mer enn det, Bjørnsons idealiserte fortelling kan sies å ha vært med på å gjøre Vis-Knut til en nasjonal sagnfigur.

Bjørnstjerne Bjørnsons interesse for Vis-Knut kan settes i sammenheng med seerens tilhørighet til Gudbrandsdalen. Siden dalen har vært hovedferdselsåre mellom nord og sør i innlandet opp gjennom historien, har det vokst frem en stor sagn- og fortellertradisjon her som har vært flittig benyttet i nasjonsbyggingssammenheng.⁹⁷ Det var her nasjonale kjemper som P. Chr. Asbjørnsen og Henrik Ibsen fant mange av de historiske og mytiske skikkelsene som fikk plass i deres mest kjente verk, slik som Per Gynt, Dovregubben og signekjerringen Gudbjør Langelår. Trolig var minneskriftet om Vis-Knut inspirert av den rollen slike figurer ble gitt i en nasjonal kontekst. Bjørnstjerne Bjørnson hadde dessuten allerede benyttet seg av et annet sagnkompleks fra Gudbrandsdalen da han henviste til det sagnomsuste slaget ved Kringen i fedrelandssangen *Ja, vi elsker* fra 1859. Gudbrandsdalens sagn- og mytestoff fikk om mulig enda større betydning i forbindelse med den nasjonale festrusen som fulgte i kjølvannet av unionsoppløsningen i 1905. Avdukingen av et mektig kleberstensmonument under 300-årsjubileet for Kringen-slaget i 1912, med en rekordstor folkemengde, konge og statsminister til stede, bekreftet til overmål hvilken samlende effekt slike fortellinger kunne ha.⁹⁸ Vi må regne med at avdukingen av en bauta over Vis-Knut året før var tilvarende høystemt, selv om arrangementet nok foregikk i noe mindre skala og med et mer lokalt fokus.

Vis-Knuts posisjon i den folkelige bevissthet ble bekreftet da lokalavisen *Gudbrandsdølen* – neppe tilfeldig – skrev en lengre føljetong om Gausdalingen samtidig med

⁹⁶ Bjørnstjerne Bjørnson sitert i Møller 1980:180.

⁹⁷ Mørkhagen 1998, Hodne 2002a: og Hodne 2004:151-162.

⁹⁸ Hodne 2002b:82:98.

Marcello Haugens inntreden på den offentlige arena sensommeren 1913. Føljetongen la vekt på den lille manns kamp mot autoritetene og bar tydelig preg av å være skrevet i en nasjonalstemt periode i norsk historie. Som en motpol til et ”dansk” embetsmannsvelde kunne ”den gjæve bonde” fremstå som en norsk helteskikkelse med røtter tilbake til middelalderens frie bondekultur i en tenkt norsk storhetstid. Den folketro som hans evner og status blant folk flest var tuftet på, og som øvrigheten hadde bekjempet som overtro i århundrer, fikk med dette ny verdi: I hendene på nasjonalromantikerene Bjørnstjerne Bjørnson, folkeminnesamleren Johannes Skar og en lokalpatriotisk avis fornemmer vi hvordan en i utgangspunktet obskur folkemedisiner kunne bli representant for nasjonens og et distrikts felles historie og åndelige arv. Den opphøyede posisjonen Haugen med dette arvet fra forgjengeren var selvsagt ikke nok til å gjøre ham til et nasjonalsymbol etter mønster av Bjørnsons minneskrift. Men på subtilt vis ga like fullt tradisjonen rundt Vis-Knut den nye seeren et ståsted som utfordret de stigmatiserende og stereotype forestillingene som vanligvis heftet ved kloke folk. Med koblingen til Vis-Knut ble rammene for hva det ville si å være klok utvidet, og sjansen for at publikum ville være åpne for nye måter å betrakte seerfenomenet på, økte betraktelig.

I de folkeligreligiøse visjonærenes fotspor

Om Vis-Knuts status som en slags nasjonalt klenodium var med på å gi Haugen troverdighet som klarsynt, tyder likevel mye på at det først og fremst var det religiøse aspektet ved Vis-Knut som utgjorde den primære ”tenkelighetskontekst” for folk flest i møte med den nye seeren. Vis-Knut var blant de mange som påberopte seg omvendelses- og dommedagsvisjoner i de folkelige vekkelsesbevegelsenes glanstid på 1700- og 1800-tallet.⁹⁹ Mest kjent var kanskje den legendariske vekkelsespredikanten Hans Nielsen Hauges skjellsettende visjon fra 1796. Vis-Knut var visstnok inspirert av Hauge og etter en åpenbaring i 1818, oppnådde han selv å få en tilhengerskare som bostpredikant. I likhet med Hauge ble Vis-Knuts visjonære opplevelser formidlet under oppbyggelsesmøter, samt via en rekke skillingstrykk. Ifølge disse fortellingene fikk Vis-Knut stadig vekk besøk av himmelske sendebud med beretninger om alt som var galt fatt på jorden, og det var også ved hjelp av denne kontakten med oven at han fikk kraft til å utføre helbredelsesvirksomheten sin. For den svært religiøse visjonæren må det ha vært åpenbart at den som skulle komme etter ham, med evnen til å ”se tvers igjennom alting”, ville stå enda nærmere Gud enn ham selv.

⁹⁹ Med kulturhistorikeren Arne Bugge Amundsens ord forstår jeg visjoner som: ”verifiserbare beretninger om mennesker som møter himmelske budbringere og opplever himmel og helvete; de får en visuell åpenbaring av et budskap som de bringer videre.” Amundsen 1995. Se også Amundsen 2005:295-316.

Mye taler også for at Marcello Haugen tolket det første møtet med klarsynet – da han så tvers gjennom en hest – som en religiøs åpenbaring og et kall, slik Hans Nielsen Hauge og Vis-Knut hadde tolket tilsvarende opplevelser før ham. Om det da ikke var selveste Jesus som stod modell, i og med at også han hadde hatt en slik åpenbaring. Marcello Haugen identifiserte seg endog med en av kristendommens mest markante lederskikkelser, Martin Luther, en mann som selvsagt også var det store forbildet for samtlige visjonære vekkelsespredikanter. Luthers betydning for Haugen begynte da seeren kort tid etter 400-årsminnet for Luthers fødsel (1483) fant en medaljong som stammet fra jubileet, og ansporet av det enkle faktum at også den tyske presten het Martin til fornavn, følte den lille gutten straks en dypere forbindelse til den Lutherske kirkes grunnlegger. Etter å ha studert Luthers skrifter gjennom mange år, begynte han gradvis å se seg selv som Martin Luther i reinkarnert versjon.¹⁰⁰

Det religionspolitiske reformeringsarbeidet til Martin Luther stod riktignok fjernt fra Haugens religiøse praksis. I stedet er det rimelig å anta at det religiøse klimaet i Norge i den perioden han oppdaget Luther, og som kom direkte til uttrykk gjennom feiringen av Luthers 400-årsjubileum, hadde innvirkning på Haugens religiøse liv. Feiringen var mindre intellektualistisk enn tidligere jubileer, i stedet ønsket man å fremheve Luthers liv og levnet som motgift mot det man oppfattet som et religiøst og kulturelt forfall i samtiden.¹⁰¹ Helt i tråd med idealene til visjonære vekkelsespredikanter av H. Nielsen Huges kaliber, er det derfor ikke til å undres over at arven fra Luther kom til uttrykk hos Haugen på et mer personlig plan, idet han oppfordret til et enkelt og gudfryktig liv med vekt på det daglige arbeid. Han fikk skåret inn livsmottoet ”be og arbeid” i arbeidsstolen på kontoret sitt, han oppfordret pasientene til å be som en del av kuren, og henviste dem gjerne til å ta seg en stille stund i kapellet han etter hvert lot bygge på eiendommen sin.¹⁰² Dermed fikk altså Haugens virksomhet og livsfilosofi et sterkt pietistisk innslag – forstått nettopp som en vektlegging av en from og enkel livsførsel – som minnet sterkt om de mange vekkelsesbevegelsene og frontfigurene for disse.

Så tydelig var denne assosiasjonen at *Dagens Nyt* – med en klar referanse til Hans Nielsen Hauge – skrev at folkevittigheten hadde begynt å omtale tilhengerne som ”NyHaugianere”.¹⁰³ NyHaugianerne fotfulgte Haugen hvor enn han beveget seg, mens de uttrykte sin hengivenhet med ”bønner, takksigelser og veklager”.¹⁰⁴ Flere journalister pekte

¹⁰⁰ Marcello Haugens selvbiografiske tekst i Parmann 1993:22. Parmann gjentar dette poenget i et intervju med *Aftenposten*. *Aftenposten* 14-10-1989.

¹⁰¹ Amundsen 1983:21-47.

¹⁰² Parmann 1993:209.

¹⁰³ *Dagens Nyt* 27.9.1913.

¹⁰⁴ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1129-1133.

dessuten på at man i visse miljøer var så bergtatt av Haugen at han ble tilbudt som noe i nærheten av ”en ny Messias”.¹⁰⁵ I *Kristelig Folkeblad* mente en beundrer at Haugens evne til å se ”gjennom den syke” skyldtes at hans seerevne var lik ”de gamle seeres eller profeters i Israel”.¹⁰⁶ Innsenderen kunne også fortelle at seeren selv hadde bekreftet at han hadde den samme gaven som de gamle profetene.

En utsatt posisjon

Haugens religiøse appell må sees i sammenheng med at både Indremisjonen og flere nye vekkelsesbevegelser styrket sin oppslutning rundt århundreskiftet. I de nye sektene og menighetene – og kanskje særlig innefor de amerikanske karismatiske bevegelsene – stod omvendelses- og endetidsvisjonene høyt i kurs.¹⁰⁷ Det var også en kjent sak at vekkelsesbevegelsenes masse møter var åsted for mirakuløse helbredelser, der spesielt begavede mennesker fungerte som medier for Guds kraft. Denne type religiøst svermeri vekket imidlertid sterk motstand fra mange hold, og som samfunnets kanskje fremste representanter for ideer om fremskritt og opplysning var særlig legene skeptiske til slike understrømninger i kulturen. I *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* rettet legestanden til stadighet blikket mot de såkalte mirakelhelbredelsene knyttet til mer eller mindre organiserte vekkelsesbevegelser. Særlig var de opptatt av dem som stilte seg i spissen for bevegelsene, og slike ”kvakksalvere” ble ofte trukket frem som triste eksempler på ”kulturstandpunktet”. Spesielt ille var overtroen på Sørvestlandet. I 1915 mente tidsskriftet at ”den sterkt pietistisk religiøse vækkelse med dens forskjellige avskygninger”, var i ferd med å blusse opp igjen i dette området etter å ha ligget i dvale noen år.¹⁰⁸ Da Marcello Haugen flyttet til Stavanger for en kortere periode i dette tidsrommet, ble det derfor antydnet at han dro nytte av denne utviklingen ved å henlegge ”sin velsignelsesrike virksomhet til ’den mørke kyststripe’”.¹⁰⁹

Blant skeptikerne som markerte seg sterkest mot Marcello Haugen i det offentlige rom, var legen Bjarne Eide med to lengre artikler i *Tidens Tegn* høsten 1913.¹¹⁰ Eide hadde sluttet i legeyrket for å bli skribent på heltid, og var første og eneste lege som fikk intervjuet Marcello Haugen. Møtet med Haugen kom i stand etter forespørsler fra flere hold, og hele seansen ble fulgt med stor interesse i lokalpressen. Eide var foruroliget over den makten Haugen syntes å ha

¹⁰⁵ Se *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1913:1129. og *Gudbrandsdølen* 7.8.1913.

¹⁰⁶ *Kristelig Folkeblad* 17-12-1915.

¹⁰⁷ Stensvold 2005:342-345.

¹⁰⁸ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening*. 1915:129.

¹⁰⁹ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1915:1102.

¹¹⁰ Artiklene ble trykket og behørig kommentert i *Tidsskrift for den norske Legeforening*. Eide hadde for øvrig vært på banen med lignende kritikk av ”Okkulte fenomener” i forbindelse med oppstyret rundt Fløttum-gutten i 1907. Mehren 1999:39-42.

over folk – særlig i visse miljøer. I begge artiklene gjorde han det derfor til et hovedanliggende å dra Haugen ned fra den pīdestall han hadde blitt satt på av sine mange tilhengere, noe han gjorde ved å argumentere for at Haugen ikke bare var en helt alminnelig mann, men mindre begavet enn gjennomsnittet. Eide mente at det var hos publikum de sterke kreftene lå, og slik han så det, kunne det være direkte livsfarlig å la seg forføre av den opphissede stemningen som oppstod rundt en person som Haugen:

Er bevægelsen først kommen i gang, gjør massernes suggestibilitet resten, og vi faar en av disse aandelige farsotter, som kan herje vidt og bredt. (...) For det første det dypt usunde i slike aandelige farsotter, som fullstændig ligner de sørgelige halleluja- og tungetalerepedemier. For det annet er der en mængde pasienter, som av sin eksalterte ”tro” på miraklet avholdes fra at søke læge i tide, og naar rusen er over, saa er han verre enn før, og det har mer enn en gang hendt, at han vaakner opp en dødsdømt mand, fordi det heldige tidspunkt er tapt. Enhver læge har sett slike tilfælder.¹¹¹

Som vi ser, har Eides innlegg en klar adresse til tidens religiøse klima. Mer spesifikt var det nok Thomas Ball Barratt, pinsebevegelsens åndelige leder, Eide hadde i tankene, fordi denne karismatiske lederen fremstod som selve innbegrepet på en type religiøs utøvelse som folk flest stilte seg uforstående til.¹¹² Under Barratts ledelse var usammenhengende tale, besvimelser og annen ekstatisk adferd kjent for å være en sentral del av innholdet på møtene, og Eide mente altså å kunne spore en tilsvarende oppførsel hos Haugens tilhengerskare. Skepsisen til Haugens religiøse appell synes særlig å være knyttet til det Eide kalte ”massernes suggestibilitet”, et uttrykk som hviler på en tankegang man gjenfinner i mye av den kritikken Marcello Haugen ble møtt med: Mens det å benytte seg av en lege ideelt sett reflekterte det enkelte menneskets selvstendige og rasjonelle valg, så leger og andre kritikere ut til å mene at slike som Marcello Haugen – i likhet med vekkelsesbevegelsene - fremkalte den mest primitive flokkmentalitet, der tro gikk foran fornuft.

Den negative holdningen til vekkelsesbevegelsene kom også til uttrykk i dagspressens mer harselerende oppslag, der kommentarer som refererte til Haugens ”menighet”, ”disipler” og ”troende” ble et vanlig våpen i kampen mot ham. Ved på denne måten aktivt å assosiere Haugens tilhengerskare med de nye – etter manges mening – tvilsomme skudd på den religiøse stamme, søkte kritikere å høste sympati for sitt syn hos folk flest. Når det gjaldt klarsynet som religiøs fortelling, dro også kritikerne nytte av visjonsberetningenes dalende appell, idet visjonene mot slutten av 1800-tallet hadde fått en mer innadvendt og individualisert form uten samme kommunikasjonsverdi som tidligere. Slik Arne Bugge Amundsen uttrykker det, ble visjonene

¹¹¹ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1914:843.

¹¹² Se Mīnos 1995:55-65. Det er også mulig at Eide tenkte på den kjente svenske helbredelsespredikanten Fredrik August Boltzius. Se Koster 1982.

etter hvert oppfattet som tvilsomme og ”målbar ikke lenger et allmenngyldig budskap.”¹¹³

Dessuten forsvant den sakrale stemningen som hadde preget de idealiserte visjonsberetningene i skillingstrykkene da avisene ble det nye hovedmediet for denne type stoff. Fortellinger som hadde vært egnet til å løfte frem Vis-Knut og andre visjonære som gudbenådede overmennesker i visjonsberetningenes gullalder, ble i en moderne journalistisk utforming lattervekkende.

En som fikk merke denne utviklingen var den religiøst anlagte Lebesbymannen, som fra vinteren 1914 og fremover flere ganger ble latterliggjort i media grunnet en rekke dommedagsprofetier han mente å ha hatt. I sterk kontrast til mange av de profilerte visjonære på 17- og 1800-tallet, ble profetens religiøse budskap oversatt, og det åpenbare underholdningselementet ble fremhevet – både når det gjaldt profeten selv og profetiene hans.¹¹⁴ Av en notis i *Lillehammer Tilskuere* går det frem at historier om Haugen i rollen som religiøs helbreder kunne fylles med en tilsvarende komikk. Etter mønster av det fantastiske elementet i visjonsberetningene, refereres det til et rykte på Eidsvoll om at Haugen hadde gjort en blind mann seende, og sågar ”opvakt en Mand fra Døden”. ”Det er vel ingen som tviler på det?”, spurte journalisten retorisk, vel vitende om at den ironiske tonen ga gjenklang i en leserkrets som gjenkjente fortellingens form, men som høyst sannsynlig stilte seg tvilende til innholdet.¹¹⁵

Ryktet fra Eidsvoll hadde en klar brodd til Marcello Haugens virksomhet, men var nok fra avisens side først og fremst ment som et underholdningsinnslag mellom mer ”seriøse” nyheter. Underholdningsfaktoren var også tydelig til stede i andre oppslag den første intense tiden Haugen befant seg i medias søkelys, noe som tyder på at man ønsket å utnytte et tema som var i vinden og som enkelt lot seg overføre til andre temaer med overflattisk underholdningsverdi. I en notis i *Gudbrandsdølen*, kunne man for eksempel lese at en lege ”I disse ”den sjettede Sans”s Dage” moret seg med å innbille en pasient at han var klarsynt.¹¹⁶ Under tittelen ”Den 6te Sans på markedet” meddelte *Morgenbladet* at en dame fra Elverum endelig hadde funnet seg en livsledsager ved hjelp av den ekstra sansen.¹¹⁷ Oppslag i *Samhold* og *Gudbrandsdølen*, som kunngjorde at Haugen med hell hadde spådd utfallet av en fotballkamp mellom Gjøvik og Hamar, var også typiske, og viste dessuten til alt overmål at hovedpersonen selv var bevisst

¹¹³ Amundsen 1995.

¹¹⁴ Johanson 2006. Siden det religiøse innslaget også var så markant knyttet til Marcello Haugens virksomhet, var det ikke fritt for at han og Lebesbymannen kunne bli oppfattet som to stykker av samme alen. Ikke minst etter at Lebesbymannen i et populært hefte uttalte at Haugen holdt ham underrettet om en større flodbølge han selv hadde forutsett, og slik både ga inntrykk av at det hersket en vennskapelig tone mellom dem, og at dommedagstankegangen var styrende også for Haugens virksomhet. Johanson 2006. Det er imidlertid ingenting som tyder på at det virkelig var kontakt mellom de to seerne.

¹¹⁵ *Lillehammer Tilskuere* 19.9.1913.

¹¹⁶ *Gudbrandsdølen* 30.8.1913.

¹¹⁷ *Morgenbladet* 1.10.1913.

seerevnens underholdningspotensial.¹¹⁸ Når pressen på denne måten knyttet klarsynet opp mot allmenne og populære temaer som fotball og kurtise, fikk naturligvis den sjette sans bred appell. Imidlertid var vinklinger av denne type med på å trivialisere klarsynet som fenomen, og kuriosafaktoren bidro uvergelig til å gi Haugen et narraktig og useriøst tilsnitt. På mange måter var nok slike tendenser mer uheldige for Haugens renommé som klarsynt enn den potente motstand mot ham som Bjarne Eide ga stemme til.

Klarsyn mellom vitenskap og okkultisme

Banaliseringen av Marcello Haugens evner i pressens underholdningsorienterte oppslag gjenspeilet i bunn og grunn en pågående sekulariseringsprosess, der kristen-religiøse forestillinger i stadig større grad måtte vike plassen for naturvitenskapelige forklaringsmodeller. Med denne utviklingen stod overnaturlige fenomener som engang hadde hatt stor samfunnsmessig betydning i fare for å ende som en slags kulturell restkategori, uten reell betydning i folks liv. Men ny teknologi, og særlig påvisningen av usynlige stråler (røntgens x-stråler, Hertz's elektromagnetiske bølger og oppfinnelsen av radiotelegrafi) blåste paradoksalt nok nytt liv i forestillingene rundt klarsynet. Slike revolusjonerende oppdagelser var nemlig fylt av magi i tiårene rundt århundreskiftet, fordi vanlige mennesker ikke hadde mulighet til intuitivt å forstå hvordan den nye teknologien fungerte.¹¹⁹ På den ene siden kunne den ukjente teknologien bli møtt med en overdreven positiv, nesten høytidlig stemning, samtidig som frykt, skepsis og uvitenhet førte til en demonisering av teknologien.¹²⁰

Gitt naturvitenskapens fordunkling og intellektualisering av enkle årsakssammenhenger, aner vi hvordan pressens bruk av ord som x-stråler eller røntgenstråler som betegnelser på klarsynet var egnet til å gi Haugens ekstraordinære evner et skjær av noe gåtefullt og magisk. På samme måte fikk klarsynet en magisk dimensjon når fotografiapparatet ble brukt som metafor, eller da en journalist beskrev Haugens blick som "elektriserende".¹²¹ Gjennom betegnelser som "røntgenøyne" eller "fotografisk blick" kunne nyvinningene til og med oppfattes som en integrert del eller utvidelse av seerens persona, slik vi har sett maskin og menneske smelte sammen i utallige Science Fiction-historier – en sjanger som nettopp oppstod samtidig med den nye teknologien. Også Haugen selv assosierte klarsynet sitt med moderne teknologi. Til en kamerat sa han at "når han stod overfor et menneske, var det bare som å trykke ned en

¹¹⁸ *Samhold* 4-8-1913 og *Gudbrandsdølen* 26-8-1913.

¹¹⁹ Garnert:167-171.

¹²⁰ Kaare 2002. Se også Zerlang 1989:231-243.

¹²¹ *Hjemmenes Vel* 1928 nr. 14/15.

telegrafnøkkel, så kom et indre bilde for ham, like klart som en 'kinematograf'.¹²² Paradoksalt nok var altså enkelte moderne innretninger rukket å bli så vanlige at de på et plan kunne benyttes som bilder for å konkretisere et vanskelig tilgjengelig fenomen, samtidig som henvisningen til slik avansert teknologi bidro til å stimulere fantasien. Denne dobbeltheten ga Haugens klarsyn nye lag av mening tilpasset forestillingsuniverset i en teknologisk orientert kultur.

Vitenskapen kunne også tilby en erstatning for tradisjonelle folkeligreligiøse forestillinger knyttet til klarsynet, fordi oppdagelsene til Röntgen og andre vitenskapsmenn av mange ble betraktet som en bekræftelse på at det fantes skjulte krefter i mennesket og natur. En slik innstilling kom til syne i de okkulte retningene som blomstret i vesten på slutten av 1800-tallet, og som i grenselandet mellom religion og vitenskap satte søkelys på samspeillet mellom tid og rom, sjel og legeme. Idéhistoriker Tonje Mehren skriver at det med oppstyret rundt Fløttumgutten i 1907 vokste frem en vitenskapelig interesse for paranormale evner – såkalt psykisk forskning – her til lands, samtidig som tidens ledende okkulte samfunn, teosofi, styrket sin posisjon. I 1913 fikk selskapet en egen norsk seksjon. Samme år ble avleggeren antroposofisk selskap dannet, også den med en norsk avdeling.¹²³ I likhet med en liten, men innflytelsesrik gruppe søkende sjeler fra samfunnets øvre sjikt, ble Haugen tiltrukket av disse strømningene, og i flere intervjuer ga han uttrykk for at han tolket sine egenskaper og sin arbeidsmetode i lys av teosofi og antroposofi.¹²⁴

Det kan ikke ha vært like enkelt for alle å følge Marcello Haugens okkulte begrepsapparat, med vendinger som "Ætervibrationer", "karma" og "menneskets utviklingslinje gjennom 'perioderne'". Bjarne Eide snakket nok derfor for mange da han oppsummerte Haugens abstrakte uttalelser på dette punkt som "det mest forvirrede og meningsløse kabbalistiske sammensurium" han noen sinne hadde hørt.¹²⁵ Men siden det okkulte tankegodset var på høyden i det tidsrommet Haugen ble en offentlig person, kan vi regne med at også perifert interesserte lot seg fenge av Haugens stadige oppfordringer om å studere okkulte vitenskaper – *Morgenbladet* kunne i alle fall fortelle at teosofiske studier hadde vært av "stor Betydning" for flere av Haugens klienter.¹²⁶ For disse klientene er det sannsynlig at okkult litteratur fungerte som en bekræftelse på Haugens supranormale evner, fordi troen på særlig psykisk begavete mennesker er sentral i teosofisk og antroposofisk lære.

¹²² *Demokraten* september 1913. Gjengitt i Parmann 1993:93.

¹²³ Mehren 1999:10-59.

¹²⁴ Han var nært knyttet til det teosofiske miljøet i Norge, og på sin utenlandsreise i 1914 fikk han sågar innpass i den innerste kretsen rundt selveste Rudolf Steiner, tidligere teosof og åndelig leder for det nyoppstartede antroposofisk selskap. Parmann 1993:77-80.

¹²⁵ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1914:841.

¹²⁶ *Morgenbladet* 21-8-1913.

Som medium for ”de psykiske fænomener” var Haugen selvsagt også svært interessant i et vitenskapelig perspektiv. Det er derfor ikke overraskende at den anerkjente vitenskapsmannen statskjemiker L. Schmelck gikk god for Haugens evner, eller at flere journalister og innsendere argumenterte for at et vitenskapelig studium av Haugen ville kunne avdekke klarsynets fulle potensial. Hovedpersonen var selv skeptisk til ideen, men en innsender i *Gudbrandsdølen* mente at om Haugen lot seg underkaste en ”vitenskapelig Iakttagelse” [...] ”kunde det hende vor Sjælekundskap var naadd til et høiere Trin end den nu er”.¹²⁷ Denne type entusiasme kjølnet imidlertid mot slutten av mellomkrigstiden, etter at flere medier ble tatt i juks under slike eksperimenter. Vitenskapen forsynte også kritikere med kunnskap og et begrepsapparat som muliggjorde nye tolkninger av det mange anså som innstuderte psykologiske teknikker snarere enn iboende paranormale egenskaper. En av dem var legen Arne Høygaard, som i forbindelse med en kritisk artikkelserie i 1938 karakteriserte seeren på denne måten:

[En] pen kar med et intelligent, rolig blick i sine mørke øine. Nettopp en type som man kunde tenke seg vilde inngyde folk den blanding av usikkerhet og tillit som er nødvendig for å få dem til ukontrollert å plapre ut om sitt sjelsinnhold, og til kritikkøst å la seg utsette for suggestion. En mann som i kraft av sin selvsikre ro og fordelaktige ytre har lett for å skaffe sig innflytelse, og som i en hvilken som helst stilling for den saks skyld vilde påvirke sine omgivelser – forutsatt en smule sakkunnskap.¹²⁸

Høygaards beskrivelse kunne til forveksling ha vært ført i pennen av en av Haugens klienter, bortsett fra at den klarsynte her har fått rollen som kynisk manipulator. Sett på bakgrunn av at suggestive teknikker og hypnose var omdiskutert i mellomkrigstiden, og ble ansett som farlige i hendene på ufaglærte, kunne Høygaard regne med at hans spekulative analyse av seeren ville falle i god jord hos mange lesere.¹²⁹ Særlig siden hypnose hadde forbindelseslinjer til det okkulte, hvis popularitet var sterkt dalende på denne tiden. Som lege trakk Høygaard også veksler på den utbredte skepsis som fortsatt var knyttet til nabodisiplinen psykologi, hvis teorier om det underbevisste i mange tilfeller innebar en interesse for hypnose og lignende fremgangsmåter knyttet til behandlingssituasjonen. Denne vektleggingen av Haugens suggestible evner stod i motsetning til Bjarne Eides fokus på ”Massernes sugestibilitet”. Mens Eide fremstilte Haugen som en primitiv katalysator for overtro og religiøst svermeri, ble han for Høygaard en skarpsindig og handlekraftig svindler utstyrt med en type viten Høygaard åpenbart både fryktet og opplevde som fremmedgjørende. Men i den grad Haugen benyttet seg av slike teknikker, ser det likevel ut til at han gjorde inntrykk på den skeptiske legen. Også Eide skrev at

¹²⁷ *Gudbrandsdølen* 19.8.1913.

¹²⁸ *Aftenposten* 14.9.1938.

¹²⁹ Dette var ikke minst et stort tema i legetidsskriftet.

han lot seg berøre av den klarsyntes ”elskværdig[e] og forekommende væsen”, og han innrømmet ”at noget merkelig var der kanskje ved denne mand”.¹³⁰

En nøktern klarsynt

Mens både Eide og Høygaard var opptatt av å finne alternative forklaringer på Marcello Haugens paranormale evner, innvendte andre kritikere at det ikke var så mye å forklare, siden vitnesbyrd om fantastiske klarsyn glimret med sitt fravær. En av dem var en journalist i *VG*, som etter et tv-innslag om seeren i 1973, bemerket at programlederne bygget opp Haugen til den rene helgenen, uten at de kunne gi imponerende eksempler på overnaturlige evner hos ham.¹³¹ En kritisk artikkel i *Dagbladet* fra 1955 rettet en lignende, men mer spesifikk kritikk ved å problematisere det faktum at Haugen ofte ble rådspurt når folk trengte hjelp til å finne igjen bortkomne husdyr, mens man sjelden eller aldri hørte om tilfeller der han hadde bistått i letingen etter savnede personer, selv om også slike saker var svært vanlig å konfrontere klarsynte med. Slike innvendinger må sees i sammenheng med de mange langtskuende klarsynte som har figurert opp gjennom historien.¹³² I og med at disse kunne forutse spektakulære hendelser som naturkatastrofer og grove forbrytelser, har de vært med på å sette en standard som seerfenomenet Marcello Haugen nødvendigvis er blitt målt opp mot. I lys av disse forventningene forelå det en åpenbar mangel i den klarsyntes repertoar.

Når det gjaldt oppsporing av savnede personer skyldtes antagelig Marcello Haugens unnfalighet at Fløttumguttene – som Haugen flere ganger ble sammenlignet med – kun få år tidligere hadde vist en hel nasjon hvor galt det kunne gå når et slikt syn slo feil: Den uheldige ungguttens misvisende opplysninger i forbindelse med lille Gudruns forsvinning i 1907 ansporet til en storstilt jakt på et uskyldig taterfølge, med den konsekvens at taterne over hele landet ble kjeppjaget. Ifølge Haugen gikk Fløttumguttens evner tapt i mediekjøret som fulgte i kjølvannet av hendelsen, og trolig var det assosiasjonen til ungguttens skjebne som bekymret seeren da han i et intervju uttalte at han ”ikke ville betraktes som noen Fløttumgut.”¹³³ Det kan imidlertid se ut som om Haugen følte seg truffet av den kritiske artikkelen i *Dagbladet*, for i årene etter kom det en rekke oppslag om forsvinningssaker der Haugen hadde blitt rådspurt. Noen ganger ga rådene resultater: I forbindelse med en drukningsulykke i 1958 ble den forulykkede raskt lokalisert etter seerens anvisning. Likevel var Haugen som oftest svært tilbakeholden når han uttalte seg i slike saker. Om han i det hele tatt responderte på henvendelsene var han gjerne avventende og kom

¹³⁰ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1131.

¹³¹ *VG* 17-10-1973.

¹³² Hodne 2004b:206-218

¹³³ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1131 og *Demokraten* september 1913. Gjengitt i Parmann 1993:93.

dessuten ofte med påfallende sparsomme opplysninger. Det var derfor ganske typisk da Haugen uttalte at en forsvunnet person befant seg ”... på høyre side av en vei på Jeløy”, at han i et annet tilfelle ikke visste om to forsvunne Finnmarksgutter var i live, eller da han i et tredje tilfelle mente at en omkommet mann lå ”på et sted hvor han [var] vanskelig å finne”.¹³⁴

Marcello Haugen unngikk også å stå frem som en stor spåmann etter mønster av berømteter som Nostradamus, selv om han ifølge Parmann var utstyrt med slike storslåtte profetiske evner. I forbindelse med en lengre reise i Europa våren 1914 skal Haugen ha forutsett utbruddet av den første verdenskrig og formidlet dette synet i møter med den østerrikske keiser Franz Josef og en gruppe tyske generalstabsoffiserer. Parmann understreker at Haugen holdt disse møtene og forutsigelsene hemmelige da han kom hjem til Norge, og antyder at hemmeligholdelsen skyldtes en aversjon mot å bli trukket inn i det storpoltiske spillet.¹³⁵ På dette punkt er det sannsynlig at Haugen lot seg skremme av den negative medieomtalen Lebesbymannen ble utsatt for etter at han kort tid i forveien hadde fremlagt sine profetier om en kommende storkrig for journalister og viktige statsmenn.¹³⁶ Det er heller ikke utenkelig at det politiske renkespill som Russlands famøse profet Rasputin bedrev blant hoffet i St. Petersburg frem mot krigsutbruddet, innvirket på Haugens ønske om å holde eventuelle storsyn for seg selv. Som Haugen, var Rasputin kjent for sin helbredelses- og sannsigervirksomhet, sitt mystisk-religiøse tilsnitt og sine hypnotiske øyne.¹³⁷ Men mens den russiske seeren i 1916 ble drept som følge av de intriger han hadde viklet seg inn i, unngikk den norske seeren å havne i en vanskelig situasjon ved å holde profetiske utspill på et meget moderat nivå, samt ved å drive rådgivervirksomheten innefor mer ”hverdagslige” rammer. Riktignok vekket det oppsikt når Haugen ”så” folks sykdommer, forsvunne gjenstander og lignende, men slike syn var likevel ikke særlig spektakulære sammenlignet med storsynene til spåmenn som Lebesbymannen og Rasputin; de var dessuten apolitiske, og dermed var også fallhøyden tilsvarende lav.

Tro og tvil

Det var altså ikke spektakulære profetier som ga Marcello Haugen ry som klarsynt. Heller ikke mindre grandiose syn var sentrale i folks fortellinger. I stedet kan vi slå fast at Haugens synske krefter ble satt i spill når folk berettet om opplevelser og inntrykk de satt igjen med etter å ha vært i nærkontakt med ham, og tolket dette i sammenheng med etablerte fortellinger om klarsynte personer, eller i lys av nyere tankestrømninger og ny teknologi. Haugen var åpenbart

¹³⁴ VG 26.11.1959, VG 26.4.1954 og VG 3.8.1962.

¹³⁵ Parmann 1993:78.

¹³⁶ Johanson 2006.

¹³⁷ Strand 2005:59-68.

en mann som gjorde inntrykk, og særlig var det altså de eiendommelige øynene mange lot seg fascinere av. Selv ikke kritikere som Eide og Høygaard stod uberørte tilbake etter møtet med den spesielle mannen og hans magiske blikk. Seerens livsstil, livssyn, adferd i behandlingssituasjonen så vel som hans fysiske attributter var følgelig ingredienser som fikk betydning for utformingen av fortellingen om ham, uansett om fortellingens hovedmotiv var en ny Vis-Knut, en Messias, et medium for esoterisk viten, et interessant forskningsobjekt eller en svindler.

Beskrivelsen av seeren, og særlig bruken av vendingen ”se tvers gjennom”, kan knyttes til tanken om folkløse som et slags kulturelt kodespråk. Ifølge den amerikanske folkloristen Dell Hymes er folkekulturens faste former særlig slagkraftige når situasjoner som vekker sterke følelser skal formidles.¹³⁸ Det vil si at beskrivelsen av Haugens mystiske blikk og slørete øyne evnet å kommunisere opplevelsen av møtet med den synske mannen på en effektiv måte fordi de formelaktige fremstillingene påkalte hele tradisjonen rundt klarsynte personer. Dermed ga det mening også for Eide og Høygaard å henspille på lignende formuleringer, selv om denne tradisjonen for dem var ladet med negative konnotasjoner. Vi må regne med at de to legene lyktes i å vekke til live forestillinger hos en del lesere i retning av de mange tvilsomme aktører i det medisinske og religiøse markedet, slik for eksempel Lebesbymannen var et eksempel på. Likevel, i tråd med folkloristene Linda Déghs og Andrew Vászonyis ofte gjentatte argument om at både tro og skepsis er med på å skape engasjementet for en fortelling, kan det se ut som nettopp den sterke ambivalensen som opplevelsesfortellingene reflekterte, bidro til å gjøre Haugen til en interessant person.¹³⁹ Sett i et slikt perspektiv var kanskje hverken fiendtlige, ironiserende eller direkte latterliggjørende utsagn en ulempe for den klarsynte mannen. Med tanke på at også slike utspill setter sinnene i bevegelse, fornemmer vi at nettopp tro, tvil og forundring knyttet til hans mystiske evner og flertydige religiøse profil var med på å bygge opp under fortellingen om den store seeren.

¹³⁸ Hymes 1975:346.

¹³⁹ Dégh og Vászonyi 1980.

Kapittel 4. Tateren

Foruten klarsynet er kanskje taterblodet Marcello Haugens mest kjente og myteomspunne karaktertrekk. I en reportasje som stod på trykk i *Norsk Ukeblad* i 1974, presenteres taterbakgrunnen slik:

Historien om Marcello Haugen begynner på Kongsberg i 1878. Da kom Michael Martin Haugen til verden som sønn av Torius og Elen Marie Haugen. Gutten hadde svarte øyne og svart hår. At han var av taterslekt, syntes lang vei. Historien vil ha det til at Marcello Haugens bestefar ble funnet på en trapp i Kongsberg, og han var blitt lagt der av en omreisende tater som var lei av å dra på ungen (...) 17 år gammel var han (Marcello Haugen) utlært baker, men han drøyde ikke lenge i dette yrket. Taterblodet drev ham ut i den store verden.¹⁴⁰

Varianter av denne historien lever i beste velgående i dags- og ukepresse, på internett, og generelt på folkemunne. Man skulle tro at disse fortellingene ville være sentrale i medieoppslag helt fra starten av Haugens karriere, men det underlige er at denne forestillingen kun dukker opp i svært beskjeden grad i pressen før 1970-tallet. Det ser ut til at forestillingen om en taterbakgrunn skjøt fart i forbindelse med et tv-program i 1973, der Parmann var en av bakmennene og dessuten medvirket foran kamera. I programmet får seerne vite at Haugen på farssiden hadde sigøynerblod i årene, og det settes blant annet likhetstegn mellom Haugens musikalske evner og hans sigøynernatur. Det fortelles at et medlem av den kjente adelslekten Marcello i Nord-Italia fikk barn med en sigøynerkvinne som var på reise nordover med følget sitt, og at en etterkommer av dette paret angivelig var Haugens forfar. Disse elementene nevnes nærmest i forbifarten, men er tilstrekkelig til å tegne et temmelig eksotisk bilde av Haugens slektsbakgrunn.

Bildet blir desto mer forvirrende i biografien Parman skrev i kjølvannet av tv-programmet. Boken åpner med en historie som ligner på den som presenteres ovenfor, men historien blir umiddelbart avfeid som en legende av Parmann. Likevel videreføres historien om den italienske adelsmannen og sigøynerkvinnen. Haugen skulle visstnok ha hørt fortellingen av sin bestemor, og den verserer fremdeles i familien. Forfatteren hevder også at minst én av foreldrene var sigøyner, og han underbygger denne tesen med å vise til at gutten hadde mørk hud, sort hår og sorte øyne, og at hans farmor snakket romani med gutten. Forøvrig blir Haugens tater – eller sigøyneraktige utseende bekreftet av flere informanter i boken. I 1987 ble Haugens livsskildring funnet, og allerede i 1989 forelå tredje utgave av biografien, med denne teksten inkludert. Siden Haugens taterfortelling ligner svært mye på den som stod på trykk i *Norsk*

¹⁴⁰ *Norsk Ukeblad* 26.3.1974. Sitatet har også stått på trykk i *Norsk slektshistorisk tidsskrift* nr. 34.

Ukeblad, tar Parmann avstand fra den, men fastholder at minst én av foreldrene var sigøyner.

Ved utgivelsen av tredje utgave av biografien var Parmann blitt en autoritet på fenomenet Marcello Haugen. De to første utgavene solgte i over 40000 eksemplarer, og siden Parmann ble konsultert i media i forbindelse med spørsmål om den klarsynte ved flere anledninger utover 1980-tallet, ble taterbakgrunnen til stadighet gjentatt. Det hjalp ikke at slektshistoriker Terje Christensen i 1989 avviste taterbakgrunnen etter en kritisk gjennomgang av kirkebøker og andre dokumenter.¹⁴¹ Ulike varianter av taterhistoriene har likevel fortsatt å leve på folkemunne og i media, og denne myten blir fremdeles oppfattet som et av de mest konstituerende trekk ved Haugen. Vi skal derfor ta en titt på hvordan tatermyten oppstod, og forhåpentligvis komme til en større forståelse av hvorfor den fikk så stor betydning for hans image.

Et sydlandsk utseende – italiener eller sigøyner?

I forrige kapittel så vi hvordan Marcello Haugens mystiske utseende, med det spesielle blikket som en sentral ingrediens, ga assosiasjoner til Vis-Knut og andre kloke. Haugen må imidlertid ha hatt et uvanlig mørkt og eksotisk ytre, for i avis etter avis kommenteres også den mørke huden og hans sydlandske trekk, et inntrykk som trolig ble forsterket av den språkmektige seerens stadige ytringer på tysk, italiensk og engelsk. I enkelte oppslag høsten 1913 ble disse karakteristikaene nevnt nærmest i forbifarten, mens enkelte journalister virket mer nysgjerrige på Haugens avvikende utseende, og ønsket å få vite mer om hans bakgrunn. Haugen ønsket imidlertid ikke å snakke om seg selv. ”Hvad interesse har det at snakke om mig personlig”, svarte han på spørsmål fra en journalist i *Morgenbladet*.¹⁴² Pressefolkene gjorde dermed sine egne refleksjoner omkring seerens herkomst. I *Dagens Nyt* mente man at Haugen så sydlandsk ut, men la til at han med sin blå dress og sorte plysjhatt, i kombinasjon med et behersket og bestemt vesen, minnet om en hjemvendt amerikaner.¹⁴³ I *Gudbrandsdølen* mente man derimot at Haugens mor eller far var italiener, en antagelse som i motsetning til Morgenpostens forslag, ikke var tatt helt ut av luften.¹⁴⁴ Som en reaksjon på bestemorens historie om den italienske adelsmannen og den rumenske sigøynerpiken, hadde Haugen et par år tidligere reist sydover til Italia og muligens Romania på leting etter røttene sine. Trolig var det elementer av informasjon fra denne turen som var kommet Gudbrandsdølen journalist for øret. Disse opplysningene var tydeligvis også *Morgenbladet* kjent med, men her kom man frem til at Haugens mor var norsk,

¹⁴¹ Christensen 1992.

¹⁴² *Morgenbladet* 20.8.1913.

¹⁴³ *Dagens Nyt* 27-9-1913.

¹⁴⁴ *Gudbrandsdølen* 7-8-1913.

mens hans far var sigøyner.¹⁴⁵

Etter Europaturen tok Martin Mikael navnet Marcello. I pressen konstaterte man raskt at hans egentlige fornavn var Martin, og Morgenbladets journalist antydte overbærende at det nok var en ”... meget menneskelig grunn ...” til at han valgte å kalle seg Marcello, og det samme gjaldt Haugens behov for å demonstrere sine selververvede språkkunnskaper, la journalisten til.¹⁴⁶ Det ser imidlertid ut til at Marcello ble akseptert som Haugens rette navn etter kort tid, noe som muligens hang sammen med at historien om hans italienske avstamning ble oppfattet som plausibel. Om det italienskklingende navnet ikke ga publikum assosiasjoner til en adelsmann fra en fjern fortid, kunne det kanskje bringe tankene til italienske gipshåndverkere og lirekassespillere som fortsatt var synlige i gatebildet på denne tiden?¹⁴⁷

Særlig lirekassespillerne var et spennende og eksotisk innslag i bybildet, og siden de fleste av dem var ungarer som ofte var på reisefot, utgjorde de en kontrast til bofaste nordmenn. På samme måte kan Haugens innvandrerkarakter ha blitt beseglet i folkefantasier gjennom hans avvikende livsstil og omfattende reisevirksomhet i tiden før og under første verdenskrig. Det var ikke bare som jernbaneansatt i området rundt Gudbrandsdalen at Haugen forflyttet seg, rett før jul 1913 skulle han igjen ta turen til Europa og Italia, meddelte *Lillehammer Tilskuer*.¹⁴⁸ Samme høst var han også innom Stavanger, Bergen, Kongsberg og Kristiania i kortere eller lengre perioder. Avisene rapporterte fortløpende om alle reisene, og hans manglende faste bopel ble synliggjort gjennom henvisninger til hans losji i Hamar, hans værelse på hotell i Lillehammer og lignende.

Sigøynerbakgrunnen kommer nærmere

Sigøynerinnslaget i Marcello-fortellingen ble kanskje i enda større grad enn italienerinnslaget trigget av seerens omreisende livsstil, i og med at denne folkegruppen nettopp var spesielt kjent for sin rastløse tilværelse langs landeveien. Det gikk dessuten rykter om at han på sine mange Europareiser – kanskje alt i forbindelse med den første turen i 1909 – oppsøkte sigøynere på jakt etter sitt tater/sigøyner-opphav, og at han på disse reisene lærte seg det internasjonale sigøynerspråket romani.¹⁴⁹ Siden Sigøynere er kjent for sin evne til å temme mannevonde hester på mystisk vis, må vi også gå ut fra at ryktene gikk da Haugen i unge år på Otta stoppet en løpsk hest på dramatisk vis.¹⁵⁰ I tillegg ga Haugens mystiske egenskaper assosiasjoner til et folk mange

¹⁴⁵ *Morgenbladet* 20-8-1913.

¹⁴⁶ *Morgenbladet* 21.8.1913.

¹⁴⁷ Gotaas 2001:64-69.

¹⁴⁸ *Lillehammer Tilskuer* 3.11.1913. Det var på denne turen han forutså utbruddet av første verdenskrig.

¹⁴⁹ Parmann 1993:75.

¹⁵⁰ Se Shepard 1991:784.

mente hadde legende og synske evner. Ikke minst var de reisende kjent for å kunne utføre en form for skademagi, noe også Haugen visstnok benyttet seg av ved et par anledninger.¹⁵¹

Forestillingene om romanifolkets spesielle evner har sin opprinnelse langt tilbake i tid, og utover 1800-tallet ble bildet av et trollkyndig folk forsterket i litteraturen. Anerkjente forfattere, så vel som mer folkelig orienterte litterater, bidro til en romantisering av de reisende ved å fortelle historier om et fargerikt og lidenskapelig folk, som på sin ferd langs landeveien opplever romantikk og eventyr i møte med naturen og de fastboende. I ulike bøker og hefter ble gjerne bildet av tateren som klok forsterket, slik som i P. Chr. Asbjørnsens fortelling om taterkvinnen Gudbjør Langelår i ”En signekjerring”.¹⁵² Disse forestillingene som vokste frem i skjæringspunktet mellom folketro og litterære fremstillinger, kan ha satt fart i ideen om Haugens sigøynerbakgrunn. Kanskje det var derfor den mer diffuse fortellingen om et sigøynerslektskap langt tilbake i tid endret seg i Morgenbladets versjon, der man mente at Haugens *far* var sigøyner? Avisen insisterte imidlertid på at denne informasjonen ble gitt dem av en kamerat av Haugen, og antydte dermed at opplysningen kom fra seeren selv, snarere enn å være et produkt av folkefantasier. Uansett om Haugen selv introduserte denne opphavsteorien, eller om han plukket opp en stemning hos publikum, må han ha identifisert seg sterkt med fortellingen. Da han 25 år senere skrev sin selvbiografiske tekst ga han den tittelen ”Slekten Tiukuseh Romanes”, og her er nettopp farens taterbakgrunn et sentralt poeng.

Det er fristende å se historien om Marcello Haugens taterslektskap i lys av en spesiell oppmerksomhet rundt taterne i Norge i årene frem mot første verdenskrig. Folklorist Thor Gotaas forteller at den enorme interessen rundt Gudrun-saken i 1907 gjorde sitt til at taterne ble brennaktuelle for kommersielt orienterte aktører som var spesielt orienterte mot å spille på de temaer folk til enhver tid var opptatt av, og som visste å utnytte utbredte trosforestillinger knyttet til romanifolket. Typisk nok ble Gudrunsaken godt stoff for vittighetspressen, og den populære folkelivsforfatteren Rudolf Muus ga ut tre hefter om romanifolket i kjølvannet av hendelsen. Saken dannet også utgangspunkt for en revytekst skrevet av den kjente revyforfatteren Alfred Schiefloe, og i årene etter fulgte flere små og store scenestykker om taterne.¹⁵³

Det mest kjente stykket som ble satt opp i denne perioden – og som ble satt opp jevnt og trutt helt frem til 1930-tallet - var *Taterblod*, med manus av revydikteren William Dybwad.¹⁵⁴ Stykket drar vekslers på både folketradisjonen og standardverkene om fantekulturen, og handler

¹⁵¹ Parmann 1993:71-72.

¹⁵² Asbjørnsen 1934:1812-1885.

¹⁵³ Gotaas 2000:250.

¹⁵⁴ Gotaas 2000:274-276.

om tatergutten og fosterbarnet Iver som er revet mellom to verdener: det bofaste, stabile livet med odelsjenta Ingrid, og det spennende og frie livet langs landeveien. Stykket gjenspeiler dermed den klassiske konflikten mellom en omreisende og fastboende livsstil, en problemstilling som også går igjen i Haugens selvbiografiske tekst. Haugen forteller her at et taterfølge etterlot faren på en gård i Øvre Eiker mens han fortsatt var et spedbarn, og at faren vokste opp hos familien på gården. Haugens far var altså bofast hele livet, men slik Haugen beskriver ham, hadde han en rastløs sjel som trivdes dårlig med det tunge og forutsigbare arbeidet han utførte i Kongsbergs gruver. Helt i tråd med de folkelige og litterære stereotypene som ble formidlet i teateroppsetningen til William Dybwad, forteller Haugen at farens taterblod gjorde at han nærer en ”lengsel mot naturen” og ”frie landeveier”, og med sin ”drømmende” natur var han den rake motsetningen til Haugens mor, som var en jordnær og praktisk kvinne.¹⁵⁵

Fortellingen om taterbarnet som blir oppfostret av fastboende var et motiv med rot i virkeligheten. Grunnet nød, barnerike familier og et slitsomt liv langs landeveien hendte det ikke sjelden at taterfølger lot et barn vokse opp hos en fastboende familie. Selv om barna ofte vendte tilbake til et liv på landeveien etter konfirmasjonen, var de blitt preget av et liv i fastere former.¹⁵⁶ Dette motivet var derfor et perfekt utgangspunkt for å fremvise spenningen mellom to kulturer. Med bakgrunn i barns særlige sårbarhet var fortellingen om bondeekteparet som tar imot et fremmed barn også et uttrykk for troen på den fastboende norske befolkningens ivoende nestekjærlighet, og i tilfelle med Haugens far en forsikring om at han – på tross av sitt fremmedartede opphav – hadde en trygg og solid norsk bakgrunn. På denne måten var Haugens fortelling i stand til å trigge positive mentale bilder hos majoritetsbefolkningen i en tid da det å gi taterbarn en stabil oppvekst hos en bofast familie eller spesielt tilrettelagte barnehjem, ble sett på som barmhjertighetstiltak. Dette bildet ble antagelig forsterket i kjølvannet av Gudrun-saken, hvis betydning i samtiden skyldtes frykten for den motsatte situasjonen. Det var nemlig en gammel og utbredt forestilling at taterne hadde en hang til å røve med seg bofaste barn. Små barns hjelpeløshet gjorde dem ekstra utsatt for onde makter, og da man fra gammelt av trodde at taterne stod i ledtog med de underjordiske, var det lett å gi taterne skylden når barn fra tid til annen ble borte. Selv om enkelte barn kunne komme til rette igjen, var muligheten til stede for at de var blitt forhekset under oppholdet i underverdenen.¹⁵⁷

Et fremmed folk

Marcello Haugens taterblod ble ikke nevnt ytterligere i de få presseopplagene om ham som stod

¹⁵⁵ Parmann 1993:17-18, Haukeland 2003:18-19.

¹⁵⁶ Hvinden 2000.

¹⁵⁷ Gotaas 2000:235-237.

på trykk i tiårene etter 1913. Vi må likevel regne med at forestillingene knyttet til Haugens mystiske slektsbakgrunn levde videre, og at denne fortellingen forsterket bildet av den egenartede og gåtefulle seeren i folks bevissthet. Samtidig vitnet pressens sprikende resonnementer fra 1913 om hvor vage forestillingene om Haugens bakgrunn var, og Haugen bidro heller ikke til å kaste lys over disse spørsmålene. Men i 1938 må Haugen altså ha følt at det var på tide å samle trådene i en selvbiografi. Tidspunktet er forståelig; han rundet seksti dette året, og i forbindelse med en ferietur til Danmark fikk han tid og ro til å skrive. Siden han allerede hadde utgitt to bøker, er det sannsynlig at Haugen ønsket å publisere selvbiografien for slik å befestet historien om farsslekten for et større publikum. Spørsmålet blir da: Hvorfor ble ikke verket fullført og gitt ut?

Det kan selvsagt hende at Haugen – når det kom til stykke – var for opptatt og ikke hadde tid, men vi kan ikke se bort fra en annen faktor som kan ha bidratt til at Haugen lot selvbiografien ligge brakk: den økende rasismen i samtiden. I tiårene rundt århundreskiftet ble det nemlig stadig oftere satt fokus på forskjellen mellom ulike nasjonaliteter og folkegrupper, og spørsmålet om hvem som var ”ekte” nordmenn ble viktigere enn tidligere.¹⁵⁸ Samtidens vilje til å kategorisere mennesker ut fra kriterier som etnisitet og nasjonalitet og utseende ser da også ut til å ha vært et underliggende premiss i avisenes fremstilling av Marcello Haugens utseende og slektsbakgrunn. Slike tanker kunne få en tilsynelatende uskyldig form, slik som da legen Arne Høygaard brukte det tidstypiske ordet ”pykniker” da han skulle beskrive Haugens suksess som kvakksalver. Begrepet var hentet rett ut av den tyske psykiateren Ernst Kretschmers bok om typelære fra 1921, som var et innflytelsesrikt verk, til tross for at det hadde liten vitenskapelig tyngde. Kretschmer hevdet at menneskene kunne deles inn i tre kropps- og personlighetstyper, hvorav de brede og fyldige pyknikerne var utadvendte og selskabelig anlagt.¹⁵⁹ Høygaards selvfølge bruk av et slikt uttrykk illustrerer hvordan teorier som sirklet rundt ideen om en forbindelse mellom sjelsevner, adferd og utseendemessige særtrekk ble en del av dagligtalen i mellomkrigstiden – i hvert fall i visse kretser. Høygaard hadde nazisympatier og var nok blant dem som følte seg mest tiltrukket av slikt tankegodt. Likevel skal vi ikke se bort fra at mange av Aftenpostens lesere var dus med denne måten å betrakte mennesker på.

Dette tankegodset kunne imidlertid få et langt sterkere, og etter vår tids målestokk, mer rasistisk uttrykk, slik som hos denne innsenderen som her redegjør for konsekvensen av Haugens sydlandske arv:

¹⁵⁸ Kjeldstadli 2003:154.

¹⁵⁹ Backström 1987.

Dette har naturligvis sat Merker paa Sønnen, hans Ansigtsform er ikke germansk, den har Sydlændingens egne Form og hans Haar er kruset og hans Øine mørke. Som man vil forstaa ligger der noget vist fremmed over ham, men han har vistnok opholdt sig i det kolde Norden hele sit Liv.¹⁶⁰

Der man i andre oppslag nøyde seg med å skildre Haugens mørke utseende, går innsenderen et skritt lenger ved å trekke inn Haugens ansiktsform og sette dette i sammenheng med ”noget vist fremmed” – et resonnement som tydelig bærer preg av samtidens fokus på forbindelsen mellom rase og nasjonal identitet. De ytre forskjellene mellom mennesker som alltid har vært synlige, slik som hud- og hårfarve, ble i dette tidsrommet gjenstand for vitenskapelig forskning, og i faget fysisk antropologi og underdisiplinen kranimetri kategoriserte man ansiktstrekk og skalleform etter bestemte kriterier.¹⁶¹ Ved å kombinere hodeform med andre elementer, slik som hårets form, farge og kroppshøyde, kunne man dele europeere inn i en nordisk rase, en alpin rase og en middelhavsrase, hvorav sistnevnte er den rasen innsenderen i Gudbrandsdølen åpenbart har i tankene. Det var bred enighet om at de ulike kategoriene hadde forskjellige mentale egenskaper, og selv om dette ikke nødvendigvis innebar en rangering, mente mange at den blonde og langskallede nordeuropeeren var overlegen. I og med at det var denne rasen som i hovedsak befolket Norge, var det også denne som ble oppfattet som ”norsk”.¹⁶² Av sitatet ovenfor ser vi hvordan man på bakgrunn av en slik tanketradisjon automatisk plasserte en person med ”Sydlændingens egne form” utenfor det nasjonale fellesskapet. Følgelig ligger det også en viss nedvurdering nedfelt i utsagnet om Haugens ikke-germanske utseende. Det er ikke det eksotiske og spennende som vektlegges, men det ”fremmede”.

Det fremmede var også et effektivt virkemiddel da Bjarne Eide sammenlignet folks begeistring for Haugen med hvordan ”negrene” tilba magiske amuletter ”med ville hyl”.¹⁶³ En i samtiden antatt tilbakestående rase og kultur kunne på denne måten gi Haugen og hans tilhengere et skjær av noe overtroisk og primitivt. ”Negrene” hadde imidlertid nordmenn flest kun fjerne forestillinger om. Helt frem til andre verdenskrig representerte derimot vandringsfolket selve antitesen av det norske normalsamfunnet for mange. Den toneangivende Legen Johann Scharffenberg var helt i takt med samtiden da han hevdet at taterslekten utgjorde ”en lavere rase” som ikke kunne ”omdannes til en verdifull bestanddel av vårt folk”.¹⁶⁴ Scharffenberg og andre øvrighetspersoner så med bekymring på omstreifertrangen og den kriminelle adferden hos denne gruppen, noe de mente var biologisk betinget. De mente også å

¹⁶⁰ *Gudbrandsdølen* 7-8-1913.

¹⁶¹ Kyllingstad 2004.

¹⁶² Kjeldstadli 2003.

¹⁶³ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1914:843.

¹⁶⁴ Hvinden 2000:37.

kunne se tegn til at denne livsstilen var i ferd med å bre om seg som følge av økt geografisk mobilitet i et fremvoksende industrikapitalistisk arbeidsmarked. Av eliten ble det satt likhetstegn mellom det å flytte og en rotløs og omflakkende tilværelse, og moralsk sett var man urolig for at flere og flere mennesker skulle bli arbeidsløse og i tillegg havne utenfor myndighetenes kontroll. Omstreifere og løsgjengeri kunne derfor bli sett som en trussel mot samfunnet og nasjonen på linje med sinnslidelser, alkoholisme, prostitusjon og forbrytelser.¹⁶⁵ Avisenes fremstilling av ”omstreiferproblemet”, der slåssing, knivstikking, fyll og tyveri var gjennomgangstema, gjenspeilte en økende misnøye overfor taterne i det brede lag av befolkningen.

Glasskulen og det mystiske huset

Det er ingen hemmelighet at mellomkrigstidens raseorienterte tankegang ble en viktig teoretisk plattform for nazitysklands ideologi, og at taterne var blant de folkegrupper som ble forsøkt utryddet. Kan en fornemmelse av den nært forestående okkupasjonen av Norge ha vært den endelige årsaken til at Marcello Haugen avstod fra å sementere ryktene om sin taterslekt i en selvbiografi? Parmann mener i hvert fall at det var frykten for tyskerne som var årsaken til at han i 1940 flyttet fra hovedstaden til den mer perifert beliggende fritidsboligen på Lillehammer.¹⁶⁶ Han forteller hvordan boligen på denne tiden hadde rukket å forandre karakter fra en liten hytte til et stort underlig utseende hus som var bygget med utgangspunkt i en gammel amerikansk hjuldamp. Øistein Parmann forteller hvordan huset til stadighet ble påbygget med tårn, karnapper, verandaer, altaner og terrasser, samt svalganger og utvendige trapper mellom de ulike nivåene. Innvendig var huset tilsvarende kronglete innredet med et virvar av trapper, ganger, dører og rom av ulik størrelse. Etter hvert dukket det også opp atelier, garasje, gjestehus og kapell på eiendommen. De forskjellige bygningene ble utsmykket med kors, pentagrammer og andre religiøse og magiske symboler, mens hovedbygningen, som hadde to kupler med tårn på toppen, ble utstyrt med en klokke.¹⁶⁷

I takt med utbyggingen av dette merkelige huset syntes tateridentifikasjonen å vokse seg sterkere hos Marcello Haugen. Hovedbygningen kunne minne om en gigantversjon av de farverige og fantasifulle utbygde sigøynervognene som var vanlig lenger sør i Europa, og som Haugen høyst sannsynlig hadde observert på sine utenlandsreiser. Kjelleren under kapellet utstyrte han med byster av hele sin familie: slekten Tiukuseh Romanes. Parmann skriver at en av bystene var ment å skulle forestille hans farmor, ”sigøynerkonen som kjente slektens

¹⁶⁵ Kjeldstadli 2003:317-331.

¹⁶⁶ Parmann 1993:230.

¹⁶⁷ Parmann 1993.

forhistorie.”¹⁶⁸ Den aparte og sigøyneraktige klesstilen begynte å bli mer markant og ifølge hans husholderske, dro Haugen jevnlig ned til sentrum for å pleie kontakten med lokale taterfølgere.¹⁶⁹ Sigøynerimaget syntes å være komplett da VG i 1953 kunne fortelle at Haugen benyttet seg av en glasskule i møte med sine klienter. I en folkelig forestillingsverden forbindes nettopp sigøynere med bruk av spådomskuler, ettersom spåkoner av sigøynerætt har benyttet dette redskapet i sin virksomhet på utallige markedsplasser og fjeleboder rundt om i Europa. Den utbredte interessen for og romantiseringen av indisk religion og alt orientalsk fra slutten av 1800-tallet på den ene siden, og romfolkets antatte synske evner og indiske avstamning på den annen, har trolig bidratt til å befeste det kollektive bildet av sigøyneren, eller helst sigøynersken, som i et dunkelt markedstelt tyder de gåtefulle mønstre i glasskulen.¹⁷⁰

Ellers har gjennomsiktede materialer som krystall, vann eller lignende i uminnelige tider vært benyttet som instrumenter for spådomskunst innenfor ulike okkultistiske tradisjoner, og slike remedier nevnes helt sikkert i mange av de esoteriske verkene Haugen var inspirert av. Haugen kan også ha tatt farge av kommersielle aktører i samtiden. Internasjonalt kjente scenekunstnere som det danske paret med det fremmedartede navnet Zanzig og Claude Alexander (*The man who knows*), var blant dem som brukte spådomskuler i forestillingene sine i tiårene rundt århundreskiftet. Claude Alexander var bevisst på det orientalske innslaget i tidens kulturelle motestrømninger, og lot seg gjerne avbilde med turban på hodet, mens han stirret inn i krystallkulen.¹⁷¹ På tilsvarende vis har glasskulen bidratt til å forsterke sigøyneres eksotiske fremtreden i møte med et lettpåvirkelig og forbløffet publikum.

Et par måneder etter at VG hadde presentert Marcello Haugens bruk av glasskule for sine lesere, skrev den profilerte journalisten Odd Eidem en oppfølgerreportasje om den klarsynte mannen i samme avis. Artikkelen består av samtaler Eidem har hatt med folk i og rundt Svarga, og under parolen ”Hva er sannheten om Marcello Haugen?” går han inn for å tegne et mer nyansert bilde av Haugen enn tidligere oppslag hadde gjort. Eidem er tydelig opptatt av den rollen spåkulen spiller i de mange merkelige historier omkring Haugen, og setter dette i sammenheng med Haugens okkultistiske interesser så vel som ryktene om hans synske slekt og omgang med sigøynere i utlandet. Eidem viser hvordan disse elementene er gjensidig forsterkende, og antyder at det er det oppsiktsvekkende ved slike historier – ikke minst ovenfor

¹⁶⁸ Parmann 1993:189.

¹⁶⁹ *Norsk Ukeblad* nr. 38 1980.

¹⁷⁰ Det var flere grunner til europeeres interesse for det orientalske. Foruten indisk tenknings betydning for mye av det okkultistiske tankegodset, kan det nevnes at den første europeiske oversettelsen av Østens hellige tekster, og kroningen av dronning Victoria til keiserinne av India i siste halvdel av 1800-tallet, bidro til å stimulerte Europeernes nysgjerrighet på Østen. Emberland:120.

¹⁷¹ Beckmann 1994.

”nøkterne hedmakinger [sic] og gudbrandsdøler” – som er hovedpoenget med dem. Videre drar han Haugen ned på jorden ved å gi et riss av hans livsløp, samt ved å innhente uttalelser fra to leger, og setter på denne måten Marcello Haugen inn i en bredere kontekst sammenlignet med tidligere oppslag. Den relativt dyptgående og engasjerte tilnærmingen til stoffet skyldes nok den relativt nyoppstartede avisens ambisjon om å skrive informative, populærvitenskapelige artikler.¹⁷²

Et sentralt poeng i Eidems reportasje er at Haugens eksotiske, sigøyneraktige utseende og mystiske bakgrunn har sitt motstykke i Svarga, hvis beliggenhet, utforming og innredning ifølge journalisten har stor betydning for de besøkendes totalopplevelse. Eidem gir derfor leseren en inngående redegjørelse for hvordan det merkelige huset og området rundt fortøner seg for en som oppsøker stedet:

Når man går over de prosaiske og solbeskinte Lysgårdsjordene der skiheisen knirker turistene til fjells, aner man lite om skogtunnelen som man snart skal gå inn i. På en veiviser står det Svarga. Det er navnet på hjemmet hans; det påstås at han har funnet det i et orientalsk dokument. Det betyr visstnok ”fred” eller ”den som har fred med seg selv”. Allerede det fremmede ordet med de mørke suggererende a’ene gjør inntrykk; det minner f. eks. om ”sverge” eller ”varg i veum”, en trylleformular som i hvert fall bena til å gå ærbødig. Om sommeren bruser Mesnafossen i dystre, mørke fall nedover fjellet forbi ”Svarga”. Flere hus ligger snedig skjult av skogen, det finnes nesten ikke utsikt over landskapet. Hovedbygningen er et grotesk sjokk i et jordisk opplandsmiljø. Det er en manglekantet bygning, en unik blanding av Narvesenkiosk og pagode, med kuppel øverst og reminenser av ”orientalsk” dekor. Under granene har Haugen bygget sitt eget tempel som alle har adgang til. Det er mørkt der inne og rikt på akustiske eiendommeligheter. Hus ved hus ligger innover i terrenget. Hva tjener alle disse svarte bygninger til? (...) Men enda er jo dette bare begynnelsen for Nils! Over hovedinngangen stirrer et magisk øye ned på ham. Det er skåret ut i tre. På et brett er det skrevet: MYSTICA ETERNA. Ja, evig er mystikken, og Nils lister seg inn i et mottagelsesværelse der han må vente lenge. Så kommer et menneske frem og sier at det er hans tur, og han stiger til værs, det bærer opp en steil trapp, og han slippes inn i halvmørket inn på et lite kontor, ca. 2x3 meter. Marcello Haugen er en middelshøy mann med svart, tykt hår og snille øyne som ser rett på den besøkende. Han sitter ved et skrivebord med stabler av brev. (...) Da griper Marcello etter en halv glasskule. Han stirrer ned i den. Og så begynner han – lavt, rolig – å gi en helt nøyaktig beskrivelse av gården til Nils, så nøyaktig at ungt hår kan bli grått.¹⁷³

Skildringen av miljøet som møter Nils taler sitt tydelige språk: skogen, fossen, skiltene med de merkelige inskripsjonene og de underlige bygningene gir til sammen inntrykk av noe hemmelig, fremmedartet og nesten uhyggelig – ikke minst i et nøkternt ”opplandsmiljø”. Inntrykket følges opp innendørs, der den steile trappen opp til det lille halvmørke kontoret inviterer den besøkende inn i et Kafkask forestillingsunivers. Haugens bitte lille, dunkle kontor er samtidig en analogi til sigøynerskens halvmørke markedstelt, der krystallkulen utgjør seansens naturlige midtpunkt. Også slike detaljer som akustikk, mørke og orientalsk dekor virker nøye tilrettelagt for å

¹⁷² Eide 1995:140-141.

¹⁷³ VG 6.2.1954. Kulturhistorikeren Bengt af Klintberg har påpekt at slike avsløringer er et av de vanligste motiver i sagnfloraen omkring kloke. Klintberg 1980:9-50.

frembringe en mystisk stemning, mens det magiske øyet minner om at Haugen våker over sine besøkende og sågar kan ”se rett gjennom en”. Disse elementene står i motsetning til en besindig jordbrukshverdag i Gudbrandsdalen og omegn. Men nettopp gjennom kontrasten mellom det trygge, jordnære og det eventyraktig, fjerne, iscenesettes Haugens eksotiske karakter. Navnet Svarga, med sitt orientalske og trylleformelaktige preg, blir likeledes et symbol på eierens fremmede og gåtefulle image, slik selve huset, med sine dunkle rom og sitt orientalske dekor, fremstår som en personifisering av ham.

På bakgrunn av Eidems skildring fornemmer vi en klar regi bak det helhetsinntrykk som møter Nils fra han entrer godset på Svarga, via ventetid i et dunkelt venteværelse, til han står ansikt til ansikt med den synske: Den besøkende settes i en stadig større grad av forbløffelse, før høydepunktet inntreffer når Haugen setter seg ned foran spådomskulen og gir en nøyaktig beskrivelse av gården til Nils. Møtet med den eksotisk utseende mannen med krystallkulen blir på denne måten klimaks i en større forestilling. Den nærmest rituelle prosedyren som Nils må gjennom har til alt overmål en klar referanse i et stort okkult inspirert takmaleri i storstuen på Svarga. Et av maleriets motiver forestiller en vei som bukter seg oppover et fjell. Langs veien er det hugget inn broer og trinn i fjellet, og på toppen skinner det kosmiske lys symbolisert ved øyet.¹⁷⁴ Maleriet liksom antyder den besøkedes forsering av skogtunnel, trange rom og smale trapper på vei opp til Haugens kontor og det ”kosmiske lys” som venter ham her. Øyet kan tolkes som et symbol på Haugens klarsyn slik det manifesterer seg i krystallkulen. Tillater vi oss å lese maleriet på en slik måte, får vi øye på hvordan den okkulte symbolikken og Haugens eksotiske karakter smelter sammen til *ett* sterkt uttrykk.

Møtet mellom Nils og Marcello Haugen har også noe eventyraktig over seg. For det første er rammen om møtet, nemlig Svarga, som hentet rett ut av et eventyr der det står som et ”pepperkakehus” i den tette skogen. Huset fremstår samtidig som en miniatyrtutgave av et eventyrslott, om enn i en mer ”vindskjev” utgave enn det som gjerne presenteres i populærkulturen. En kollega av Eidem mente dessuten at trappeoppgangen og kontoret til Haugen minnet om en ”hule”, et bilde som gir assosiasjoner til trollets grotte i fjellet hentet fra folkeeventyrene, eller den magiske hulen i ”Aladdin” og ”Ali Baba og de førti røverne” fra Tusen og én natt.¹⁷⁵ Den eventyraktige stemningen blir forsterket gjennom Eidems fortelling om Nils. I undereventyrenes ånd aner vi at Nils trer over i en sekundær verden idet han entrer det trolske landskapet på Svarga.¹⁷⁶ Den kronglete veien opp til den klarsynte er analog til heltens

¹⁷⁴ Parmann 1993:253-254.

¹⁷⁵ VG 19.12.1953.

¹⁷⁶ Se Hodne 1998:14.

strabasiøse ferd i et ukjent og faretruende landskap, med et mer eller mindre definert mål i sikte. Etter møtet med ”trollmannen” i Svargas innerste, kommer Nils styrket tilbake, visere enn ved fortellingens begynnelse. Strukturen i fortellingen er rettlinjert, med klar rekkefølge i tid, med få hendelser og ett grunnmotiv. I tråd med ”den sceniske totallsloven”, er det kun Haugen og Nils til stede under det avgjørende møtet. Nils er ikke den besøkendes egentlige navn, siden ingen av Haugens klienter – ifølge Eidem – vil oppgi sitt navn. I stedet blir ”Nils” en representant for den alminnelige besøkende på Svarga. Videre har Haugen en underordnet rolle i fortellingen, det er Nils opplevelse av situasjonen som står i fokus – handlingen er konsentrert rundt Nils, og det er ham leseren identifiserer seg med.

Ved å presentere Nils interaksjon med Marcello Haugen på en slik inngående måte, illustrerer Eidem hvor overveldende opplevelsene på Svarga er for de besøkende. Målet er åpenbart å vise hvordan Haugens regi gjennomsyrrer alt som skjer på Svarga, og at alle sanseinntrykk den besøkende eksponeres for er deler av en større plan, nøye utpønsket av Haugen. Samtidig ender altså Eidems fremstilling av møtet som en fortelling med eventyrets sjangertrekk. Eventyrformen baner vei for fantasien, og i stedet for å nyansere bildet av Haugen, bidrar Eidem til å bygge opp om Haugens forunderlige karakter: Stadige referanser til glasskulen og det orientalske, beskrivelsen av det sorte håret og de mørke øynene, samt henvisningen til ryktene om Haugens omgang med sigøynere og klarsynte slektninger er alle ingredienser som i en slik kontekst fylles av eventyrets kraft. Tilbake står en meget potent sigøynerskikkelse som fullstendig overskrider rammene for Eidems saklige, populærvitenskapelig anlagte tekst. Reportasjen blir med dette også en bekreftelse på VGs omlegging til middagsavis i 1952, da redaksjonen søkte å skape enn mer dagsaktuell, underholdende og lett avis, med en mer moderne og leservennlig design og presentasjonsform.¹⁷⁷

Tateren får nytt liv

Mye tyder på at det kulturelle klimaet i etterkrigstiden var spesielt tilpasset det sus av eventyr som sigøynersfremtoningen, glasskulen og det matchende, orientalsk utseende huset kunne gi. At dette også var tilfelle kan vi raskt konstatere ved å kaste et sideblikk på kitschmaleren Charles Rokas kjente sigøynerpikemaleri, som ifølge en artikkel av kunsthistoriker Sigrid Lien hadde bred appell på 1950-tallet på grunn av kontrasten til den jordnære og fornuftige sosialdemokratiske kulturen som vokste frem i Skandinavia på denne tiden.¹⁷⁸ Lien påpeker at det frodige og eksotiske sigøynerpikemotivet gjenspeilte de forestillinger, lengsler og drømmer

¹⁷⁷ Eide 1995:137-145.

¹⁷⁸ Lien 2008:263-265.

som fantes i denne kulturen.¹⁷⁹ De samme lengsler forklarer formodentlig den popularitet som tilfalt den høyt skattede orientalske eventyrsamlingen tusen og én natt, som ble utgitt i komplett utgave i 1950.¹⁸⁰ Her var det mer enn nok av flyvende tepper, lampeånder og magiskrealistisk spenningsstoff til å pirre fantasien. På tilsvarende vis må den klarsynte i det mystiske huset på Svarga ha fungert som en motvekt i en grå hverdag.

Senere skulle en mer politisk motivert dreining i synet på tater og andre såkalte nasjonale minoriteter få indirekte betydning for interessen rundt Haugens taterbakgrunn. På 1960- og 70-tallet ble det i vesten satt fokus på tidligere tiders utnyttning av verdens urbefolkninger gjennom imperialisme og kolonialisme, hvorpå man i Norge mer konkret igangsatte et oppgjør med fortidens kompromissløse fornorskningsspolitikk overfor samer, kvener og tater. I en artikkel som tar for seg oppfattelsen av samer som spesielt naturlige, viser Stein Mathisen hvordan gamle stereotyper dukker opp i ny ham i denne prosessen. Snarere enn å bli kvitt gamle betraktningmåter, mener han at disse har blitt revitalisert og tilpasset vår tid.¹⁸¹

På tilsvarende vis har en politisk oppvåkning knyttet til statens kritikkverdige håndtering av tater i det tyvende århundre bidratt til å blåse liv i inngrodde forestillinger om denne gruppen. Det var fremfor alt Vibeke Løkkeberg som gjorde folk flest oppmerksom på taternes situasjon, da hennes dokumentarprogram om Svanviken arbeidskoloni ble sendt på NRK i 1973. Arbeidskolonien var et av tiltakene Misjonen iverksatte tidlig på 1900-tallet for å integrere tater i samfunnet. Dokumentarens kritiske fokus på virksomheten ved kolonien vakte sterke reaksjoner hos publikum, men bidro også til å stimulere folks nysgjerrighet på taterkulturen mer generelt. Utover 1970-tallet førte den nyvunne interessen for romanifolket paradoksalt nok til at de populariserte forestillingene om denne gruppen ble enda synligere enn før gjennom utallige kioskromaner, ukebladnoveller og jentebledet Romantikk.¹⁸² I dette universet utfoldet den varmlodige tateren seg på eventyr langs landeveien, med et liv preget av slåsskamper og småkriminalitet, men også erotikk, musikk og magiske krefter. Det var altså et slikt klima TV-programmet og biografien om Marcello Haugen ble til i, og fortellingene om taterslekten for alvor begynte å ta fart.

Tatermyten

Taterbakgrunnen er kanskje det mest kjente trekket ved Marcello Haugen, og min erfaring er at de fleste som har hørt om ham, forbinder ham med en slik bakgrunn. Som nevnt er det derfor litt

¹⁷⁹ Larsen 2008:263-265.

¹⁸⁰ Brøgger 1950.

¹⁸¹ Mathisen 2001.

¹⁸² Gotaas 2000:402-405.

overraskende at dette bildet først for alvor begynner å vokse frem etter hans død. Likevel kan vi på basis av artikkelen i Morgenbladet fra 1913 slå fast at taterhistorien(e) var i omløp allerede den gang, til tross for at det var seerens mørke og sydlandske utseende i mer generell forstand som først vekket oppmerksomhet på denne tiden. Ryktene om hans eksotiske røtter akselererte nok som følge av at han hadde vært på reise i Europa et par år tidligere, og at avisene fikk nyss om at han skulle legge ut på en ny Europatur senhøstes 1913. At en vanlig jernbanefunksjonær til stadighet foretok lengre utenlandsreiser og snakket flere fremmedspråk var oppsiktsvekkende i seg selv, og det italienskklingende navnet Marcello forsterket naturligvis inntrykket av at man hadde å gjøre med en sydlandsk person – ikke minst i kontrast til de relativt homogene Hedemarks- og Opplandsmiljøene Haugen opererte i. Særlig synes Haugens utseendemessige særtrekk og alternative livsstil å overensstemme med det romantiserte og eventyragtige bildet av tateren og sigøyneren, slik dette vokste frem i møtet mellom folkelige og litterært skapte forestillinger. Med til bildet hører også supranormale krefter i retning av healing og klarsyn, noe som utvilsomt gjorde tateren til en attraktiv skikkelse for Haugen å bli assosiert med.

Vi fornemmer hvordan Marcello Haugens sorte hår og mørke hud overensstemmer med stemningen på Svarga, der nettopp det dunkle, mørke utgjør essensen av de inntrykk som møtte en. I tillegg til den mørke skogen, fossen og de dårlig opplyste rommene på Svarga, var til og med husene ”svarte”, slik Eidem beskrev dem. Og med sin sigøyneraktige fremtoning, sittende i hjerte av huset i sitt svakt opplyste kontor, var det til syvende og sist Haugen selv som fullbyrdeffekten av mørke og mystikk på Svarga. Det er nærliggende å regne med at disse ingrediensene har gjort inntrykk på folk, siden det sorte og mørke har en sterk symbolsk betydning i vestlig kulturtradisjon.¹⁸³ I utgangspunktet er ordene negativt ladet. Imidlertid er mørkets symbolske meningspotensial først og fremst noe som overskrider det ordinære og hverdagslige. Mørket påkaller fantasien og sterke følelser, slik natten forbindes med alt av uhygge denne tiden av døgnet kan frembringe i form av tusser, troll og nifse hendelser. Det mørke og sorte gir assosiasjoner til det hemmelige, skjulte og ukjente, det urene eller direkte skitne, men også det skumle og farlige, egenskaper som nettopp har blitt knyttet til taterne og andre utgrupper i samfunnet. I klassikeren ”Det kultiverte mennesket” påpeker etnologene Jonas Frykman og Orvar Löfgren at det er disse gruppenes posisjon utenfor opptrukne grenser som har bidratt til å gjøre dem spennende, og som har ført til at de har blitt tilskrevet spesielle krefter.¹⁸⁴

¹⁸³ Christensen og Eriksen 1992:120-122

¹⁸⁴ Frykman og Köfgren 1994:138-143.

Mannen bak myten

Marcello Haugens selvbiografiske tekst insisterer på at taterimaget var mer enn en rolle han inntok av rent kommersielle hensyn. På dette punktet kan vi si oss enige med forfatter Per I. Haukeland, som mener at det er uviktig hvorvidt Haugen virkelig var av sigøynerslekt, men at det er hans opplevelse av dette slektskapet som teller.¹⁸⁵ Det som imidlertid er interessant er at også Haugens egen taterfortelling står i forbindelse med mer allmenn tradisjon.¹⁸⁶ Hovedmotivet i teksten – barnet som vokser opp hos en fremmed familie – kan i ulike versjoner gjenfinnes både i virkelige hendelser, i folkelig fortellertradisjon og som selve ”intrigen” i litteratur og scenestykker. Denne tematikken var spesielt synlig i den perioden Haugen etablerte seg som klarsynt og helbreder, men på ingen måte ny. Fra gammelt av har spedbarns utsatte posisjon satt folkefantasier i sving, og de voldsomme følelsene knyttet til det å skulle forholde seg til nye foreldre i ung alder kommer eksempelvis til syne i den rike, og negativt ladete, folklore omkring et fenomen som stemødre.¹⁸⁷ Gitt spenningen mellom reisende og fastboende er det ikke vanskelig å forstå at taterne fikk en spesiell plass både i muntlig og litterært fortellerstoff knyttet til et sensibelt tema som fosterforeldre og barnerøveri. Til sammen har disse kontekstlagene ligget som en forutsetning for at Haugens historie har kunnet fylles med mening, og gjør det naturlig å beskrive Haugens selvbiografi som en ”sigøynertelling”.

Siden Haugens tekst springer ut av en tradisjon som folk flest må ha vært fortrolig med, åpner den for en dialog med eventuelle lesere, og får med dette karakter av et budskap. Gjennom grandnevøen Dag Haugaløkkens utsagn vet vi at Marcello Haugen delte budskapet om slektsbakgrunnen med nye generasjoner i familien, på samme måte som hans farmor etter sigende hadde overlevert det til ham – en slags slektskrønike med andre ord. Hvis vi skal tro Morgenbladets artikkel fra 1913, fortalte Haugen også historien om sin herkomst til venner og bekjente, og det allerede på et tidlig tidspunkt i karrieren. Etter alt å dømme var dette i det vesentlige den samme historien som han skrev ned flere tiår senere, og som vurdert ut fra den lidenskapelige tonen i selvbiografien, betød mye for ham. Det er derfor påfallende at Haugen, som i flere intervjuer fortalte om virksomheten sin, evnene sine og sin interesse for teosofi, og som visste at han skilte seg ut med sitt mørke og spesielle utseende, ikke sa et ord om taterbakgrunnen til avisene. Hadde han ytret noe i denne retning i 1913 ville det garantert ha blitt fulgt opp, ikke minst siden taterne på denne tiden var ekstra godt stoff.

Men etter mitt skjønn kan altså det ekstremt negativt ladede bildet av taterne frem mot

¹⁸⁵ Haukeland 2003:17.

¹⁸⁶ Se Slettan 1994:18-20 og 94-111.

¹⁸⁷ Johnsen 1993.

andre verdenskrig ha vært årsaken til seerens tilbakeholdenhet på dette punktet. Da dette bildet begynte å endre seg i etterkrigstiden, ble derimot ryktene om Haugens sigøynerbakgrunn og omgang med sigøynere mer synlige. Det var også etter andre verdenskrig at Haugen, ifølge sin husholderske, begynte å pleie omgang med lokale sigøynere på Lillehammer, og først på dette tidspunktet kom det media for øret at han hadde hatt kontakt med sigøynere i utlandet på turene bare han selv kjente til. Sist, men ikke minst, det var i dette tidsrommet krystallkulen ble nevnt for første gang i media – for mange selve symbolet på en klarsynt sigøyner.

At Marcello Haugen holdt en lav sigøynerprofil før andre verdenskrig stoppet ham likevel ikke – som vi har sett – fra å dele slektshistorien med noen utvalgte, og som en ettertraktet klarsynt allerede rundt år 1900 må han ha visst at denne informasjonen ville spre seg til offentligheten i form av løse rykter og vage forestillinger. En omreisende livsstil, et eksotisk utseende og stadige ytringer på fremmede språk, deriblant visstnok også romani, er momenter som åpenbart var egnet til å bygge opp om disse forestillingene og kan til sammen betraktes som en strategi fra Haugens side. I uvissheten knyttet til Haugens opphav lå det nemlig en spenning som ikke ville ha vært til stede om sigøynerbakgrunnen hadde vært avklart: Mens virkelighetens tatere og sigøynere ofte ble sett ned på av den fastboende befolkningen, fikk Haugen et skjær av eventyr og mystikk gjennom *antydningen* om noe sydlandsk og sigøyneraktig. Her nærmer vi oss noe av hemmeligheten bak Haugens suksess som klarsynt og helbreder.

Kapittel 5. Naturlegen

Det er åpenbart at Marcello Haugens eksotiske utseende, paranormale evner og underlige seanser på Svarga ga ham og hans virksomhet egenart. Mindre kuriøs fremstod antagelig hovedingrediensene i Haugens medisinske praksis, nemlig bruken av spesielle dietter, legende urter og ulike kurbad. Siden denne type remedier har vært benyttet i helbredelsesøyemed i uminnelige tider, kan vi regne med at mange av Haugens pasienter var fortrolig med dem. Haugens plantemedisin var da også populær, og pressen var tydelig imponert over folks enorme tiltro til hans vannkurer og urter hentet fra naturen. Typisk nok kunne *Gudbrandsdølen* fortelle om en kreftsyk mann som etter et besøk hos Haugen dro hjem med et par poser urter og et godt håp om bedring.¹⁸⁸ Men selv denne mest jordnære delen av hans virksomhet ble imøtegått av kritikerne som stilte seg skeptiske til at et fotbad eller en pose urter kunne ha kurativ effekt. Disse metodene lot seg dessuten vanskelig skille fra resten av Haugens mystiske legepraksis, slik at hele virksomheten risikerte å fremstå nokså obskur i kritikernes øyne.

Haugens simple familiebakgrunn og manglende formelle kompetanse gjorde ikke saken bedre, da det i kampen mot kvakksalveriet var vanlig prosedyre å kommentere alternative behandleres uortodokse behandlingsmetoder i lys av deres ofte beskjedne sosiale og faglige bakgrunn. Særlig i legetidsskriftet ble alle typer uautoriserte behandlere stemplet nærmest kollektivt som et simpelt og ukultivert folkeferd, idet skribentene ga uttrykk for at manglende latinkunnskaper og sjarlataneri var to sider av samme sak. Denne type kritikk fikk større betydning i den perioden Haugen etablerte seg som behandler, fordi fremveksten av nye næringer og flere spesialiserte og teknisk avanserte yrker i tiårene rundt århundreskiftet førte til nye måter å tenke om håndverk og profesjoner på, samt til en generell oppvurdering av formell kompetanse. Med gjennomprofesjonaliseringen av legeyrket økte avstanden mellom leger og lekbehandlere, samtidig som denne avstanden også ble mer og mer synlig for folk flest.¹⁸⁹ Det er derfor ikke rart at mange behandlere uten medisinsk embetseksamen markedsførte seg med imponerende titler, og dessuten mente å ha en eller annen form for alternativ utdanning – ofte knyttet til studieopphold i Tyskland og USA.¹⁹⁰

¹⁸⁸ *Gudbrandsdølen* 2-10-1913

¹⁸⁹ Profesjonssosiologen Ulf Torgersen har kalt legeyrket ”den mest typiske profesjonen vi har”. Kjennetegnet på en profesjon er ifølge Torgersen en kombinasjon av målrettet utdanning og yrkesmonopol. Torgersen 1972. Gjennom profesjonaliseringen av legeyrket ble disse to faktorene uløselig knyttet sammen, og legestandens maktposisjon i et uoversiktlig medisinsk marked befestet.

¹⁹⁰ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* er full av historier om denne type behandlere.

En lekbehandler med ambisjoner

Med en oppvekst i fattigdom og en avbrutt folkeskole som eneste formelle utdannelse, var Haugen åpenbart klar over at han stod utsatt til for angrep fra faglig hold. Han innrømmet da også overfor en journalist at han med sin manglende medisinske utdannelse hadde ufullstendig kunnskap om de medisiner han benyttet seg av i praksisen.¹⁹¹ Ifølge Parmann var også hans lave sosiale status et sårt punkt for ham. Særlig skal Haugen i forbindelse med et par besøk i Bergen i tiden rundt utbruddet av første verdenskrig ha opplevd at det var nødvendig å være velstående, ha et godt familienavn, eller en akademisk tittel for å bli akseptert.¹⁹² Gjennom å overdrive lengden på sin utdannelse i en søknad til arbeidsgiveren NSB om reisestipend, avslørte han med all tydelighet hvor usikker han var når det gjaldt egen bakgrunn.¹⁹³ Han gikk imidlertid også inn for å utvide sin kunnskapshorisont på mer ærlig vis. Han skaffet seg faglitteratur som ble benyttet av medisinstudenter ved universitetet, og gjennom en rekke utenlandsreiser og privattimer, lærte han seg flere språk. Denne kompetansen benyttet han aktivt i sitt arbeid som behandler, og allerede i løpet av høsten 1913 ble det etablert et motbilde til forestillingen om den enkle fyrbøteren. Merkelig nok ser det ikke ut til at dette bildet kolliderte nevneverdig verken med Haugens fremmedartede utseende eller hans overnaturlige evner.

Ganske snart ble det vanlig å fremstille Haugen som språkmektig, belest og dessuten ”utover det alminnelige utrustet” i intellektuell forstand.¹⁹⁴ Hans vitenskapelige orientering ble kommentert i flere avisoppslag, og journalistene beskrev hvordan bruk av anatomikunnskaper og legebøker utgjorde en naturlig del av den daglige praksisen. Parallelt med beskrivelser av mystiske konsultasjoner i dunkelt opplyste rom fornemmer vi hvordan de medisinske håndbøkene som lå oppslått på kontoret bidro til å legitimere virksomhetens teoretiske fundament overfor pasientene, og endog kunne gi en konsultasjon hos Haugen en atmosfære som til forveksling var lik et besøk hos en vanlig lege. Til tross for Haugens krevende hverdag i jernbanen, var faktisk forestillingen om at han drev en ordinær legepraksis så sterk at det ble uttrykt misnøye over at han ikke hadde et kontor på en fast adresse, at han ikke annonserte åpningstider, eller hadde et ordentlig køsystem.¹⁹⁵

Naturlegemetoden

Marcello Haugens praksis hadde altså en moderne vitenskapelig fremtoning som signaliserte at han hadde ambisjoner om å bli en profesjonell behandler. Dette inntrykket ble forsterket

¹⁹¹ *Demokraten* gjengitt i Parmann 1993:93-102.

¹⁹² Parmann 1993 85-86.

¹⁹³ Parmann 1993 40.

¹⁹⁴ *Gudbrandsdølen* 7-8-1913.

¹⁹⁵ *Se Lillehammer Tilskuer* 29.9.1913 og *Hjemmenes Vel* 1920.

gjennom hans moderne tilnærming til vann-, faste-, og urtekurene. Eksempelvis bestilte han de fleste av urtene sine fra Tyskland i store kvanta, og skaffet seg på et tidlig stadium av karrieren spesiallitteratur innen botanikk, homøopati, faste og diett, hvorav mange var kjøpt i utlandet. De ulike kurene ble dessuten ordinert etter bestemte systemer, som ifølge *Sosialdemokraten* var så avanserte at det skulle ”energi, karakter og en god forstand til at praktisere helt ut en foreskrevet kur”.¹⁹⁶ Høsten 1913 demonstrerte Haugen systemenes kompleksitet da han henvendte seg til media for å advare mot folks ukyndige bruk av urter. Etter mønster av legenes mange formaninger om uvettig bruk av de mer eller mindre lovlige medikamenter som til stadighet ble tilgjengelige på markedet, informerte han om hvordan feilaktig bruk av en urt kunne skade et friskt organ, og fremhevet at ensidig og repetitiv bruk endog kunne ”medføre Vanvid i Løpet av et Aar.”¹⁹⁷ Med dette utspillet fremhevet han ikke bare hvilken enorm virkning urter kunne ha på den menneskelige organisme, men understreket betydningen av ekspertkunnskap når den rette mengden og den rette blandingen av urter skulle settes sammen. Dermed ble Haugens system et uttrykk for hans kvalifikasjoner som fagmann på urtemedisinens område.

Pressen var ikke i tvil om hvor Haugen hentet inspirasjon til sitt system fra. I flere artikler og notiser høsten 1913 ble det påpekt at han var influert av den i samtiden mye omtalte naturlegemetode.¹⁹⁸ Med denne betegnelsen siktet avisene til en bredt anlagt sivilisasjonskritisk bevegelse som vokste frem på 1800-tallet, og som rundt århundreskiftet stod særlig sterkt i tysktalende land. De mange ulike naturlegemetoder vektla bruk av midler som lys, vann, varme, kulde og et vegetarisk kosthold ved forebygging og behandling av sykdommer, og kombinerte gjerne dette med behandlingsmetoder som gymnastikk og massasje.¹⁹⁹ I tråd med denne filosofien kunne man i flere artikler og notiser lese om Haugens formaninger om et moderat kjøtt- og alkoholforbruk, hans aversjon mot kjemisk fremstilte medikamenter av typen ”arsenikkpiller” og hans oppgitthet over nordmenns beskjedne bruk av plantemedisin: ”En kan mest graate, naar en tænker paa alle de nyttige planter som morkner bort i skogene vore” uttalte han til en journalist.²⁰⁰

Egentlig var det lite som var nytt ved naturlegekunstens botemidler, det nye bestod snarere i en utkrystallisering av gamle metoder, mer organisering og større synlighet i det offentlige rom. Mot slutten av 1800-tallet ble således naturlegekunsten institusjonalisert i forskjellige typer kurklinikker, og i Tyskland utviklet det seg en organisert lekmannsbevegelse

¹⁹⁶ *Sosialdemokraten* 24.9.1913.

¹⁹⁷ *Lillehammer Tilskuer* 3.11.1913.

¹⁹⁸ Se *Gudbrandsdølen* 7-8-1913 og *Dagens Nyt* 27-9-1913.

¹⁹⁹ Eklöf 2008:15-17 og Cooter 1988.

²⁰⁰ *Sosialdemokraten* 24.9.1913.

med eget tidsskrift i Dresden.²⁰¹ Selv om naturlegenes kurmetoder stod i opposisjon til skolemedisinens invasive behandlingsteknikker, ønsket fremstående representanter for naturlegekunsten – deriblant flere autoriserte leger - å bygge bro mellom naturmedisin og konvensjonell medisin.²⁰² Gjennom utarbeidelsen av avanserte teorier og systemer innenfor det som ble kalt fysikalsk-dietisk terapi i tiårene rundt århundreskiftet lyktes de også til en viss grad - ikke minst i de tysktalende land.

I Norge hadde naturmedisinen liten anseelse i legekretser, og ble i *Tidsskrift for Den norske lægeforening* oppfattet som en uverdigg konkurrent – ikke minst da overproduksjon av leger rundt århundreskiftet satt et sterkt press på nyutdannede og privatpraktiserende leger.²⁰³ Snart begynte likevel bevegelsen å gjøre seg gjeldende også i Norge, særlig da den kjente og ressurssterke naturlegen og teosofen Ole Olvik stilte seg i spissen for det en kan kalle en tidlig profesjonskamp blant naturleger her til lands. Olvik gikk uredde inn i en polemikk med legene i skrift og tale, han stilte seg i spissen for en naturlegeforening og tok til orde for en egen utdanning ved universitetet. Ikke minst ble Olviks engasjement på naturlegekunstens vegne synlig for publikum da han i 1908 opprettet kurklinikken Furuly helseheim på Stord etter mønster av de flerfoldige helsesanatorier som vokste frem i Europa på samme tid.²⁰⁴ På disse stedene handlet det om å eksponeres for rikelig med sol, mosjon og frisk luft, samt tilrettelegging av spesielle dietter og vannkurer.²⁰⁵

I likhet med Furuly fremstod Svarga som en miniatyrgave av utenlandske helsesanatorier, idet folk oppholdt seg her i dagevis for å motta ulike vannkurer inspirert av den tyske presten og naturlegen Sebastian Kneipps metoder.²⁰⁶ Allerede i 1913 anskaffet Haugen seg en proviantforvalter for å imøtekomme det store behovet, og han utvidet senere den kommersielt drevne bevertningen da han anla et helt bruk med dyrehold og dyrking av grønnsaker etter mønster av sanatoriene på kontinentet.²⁰⁷ Med beliggenhet i et fjellrikt område minnet dessuten Svarga om de mest kjente kurklinikker i alpeområdene. Slike helsehjem var svært populære fordi man antok at alpeluft, høyde, utsikt og distanse fra byens mas hadde kurativ effekt.²⁰⁸

²⁰¹ Eklöf 2008:66.

²⁰² Eklöf 2008:61-70.

²⁰³ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1937 s. 876. På 1890-tallet og særlig under den store undervisningsdebatt i Det medicinske selskab i 1903, ble det riktignok gitt uttrykk for at man burde øke legenes kunnskap om slike behandlingsmetoder, uten at disse utspillene ser ut til å ha fått konsekvenser for legenes holdninger til naturmedisin generelt i dette tidsrommet.

²⁰⁴ Skeidsvoll og Eskeland 1957.

²⁰⁵ Eklöf 2008.

²⁰⁶ Parmann 1993:109.

²⁰⁷ Parmann 1993:193.

²⁰⁸ Eklöf 2008:21.

Plasseringen i Gudbrandsdalen styrket dette bildet, fordi dalen var kjent for sin friske, rene luft og tørre klima, og ble ansett som et stort ”helsebringende sanatorium” av de mange tuberkuløse som valfartet hit for å få bukt med sin sykdom.²⁰⁹

Søknaden

Kort tid etter Marcello Haugens inntreden på den offentlige arena gikk han i gang med en rekke konkrete tiltak for å formalisere sine kunnskaper på naturlegekunstens område. Ett av tiltakene var en studietur som det utover høsten begynte å gå rykter om at han skulle legge ut på. Offentlig sa han ingenting om målet med turen, men bekreftet reisen overfor flere journalister, og Morgenbladet kunne sågar fortelle at Haugen hadde fått ett års permisjon fra arbeidsdepartementet for å ”hjælpe de Syke og til Studieophold i Danmark, Tyskland og Italien.”²¹⁰ Uansett var det ifølge Øistein Parmann på denne reisen – og nærmere bestemt i møtet med det antroposofiske miljøet i Tyskland – at tanken om å jobbe fulltid som naturlege begynte å modne. Mange antroposofere var nemlig interessert i naturmedisin, og en god del teosofere og antroposofere – deriblant Ole Olvik – var naturleger. Under oppholdet sørget Haugen for å øke kunnskapene sine innen naturlegekunsten, og da han dro hjem hadde han med seg en god del sjeldne urter som ikke var mulig å skaffe seg i Norge.²¹¹ Om studiereisen var motivert ut fra at han ikke følte seg ”helt kapabel paa ’naturlægekunstens’ omraade”, som Tidsskrift for den norske legeforening uttrykte det, var han altså etter alt å dømme meget mer kapabel da han kom hjem.²¹²

Etter utenlandsoppholdet følte den vordende naturlege seg tydeligvis så faglig trygg at han i mars 1915 søkte det nyopprettede sosialdepartementet om ”tilladelse til at praktisere som naturlæge”, og la i sin søknad vekt på at han gjennom en årrekke med hell hadde anvendt sin ”naturlægemetode i et stort antal sykdomstilfælder”.²¹³ Bakgrunnen for søknaden må ha vært et ønske om offentlig anerkjennelse snarere enn frykten for rettsforfølgelse, for ifølge kvakksalverloven av 1889 kunne lekbehandlere ta syke i kur så lenge de holdt seg unna alvorlige og smittsomme sykdommer. Dette betød at Haugen kunne ha et visst håp om å innhente en bevilgning til å praktisere som naturlege siden han unnlot å nevne sykdommer som kreft,

²⁰⁹ *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1900:390-391.

²¹⁰ *Morgenbladet* 13.1.1914. Riktignok måtte denne informasjonen dementeres i aftenutgaven samme dag – det var som jernbanemann Haugen hadde fått permisjon, meldte avisen. *Morgenbladet* 13.1.1914 (Kveldsutgave). Det er imidlertid ikke utenkelig at det var Haugen selv som ga denne kontrabeskjeden ut fra et ønske om å dysse ned det egentlige motivet for reisen etter å ha fått avslag på flere tilsvarende søknader om permisjon fra NSB tidligere.

²¹¹ Parmann 1993:73,82,91.

²¹² *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1914:841.

²¹³ Resten av delkapittelet er i hovedsak basert på arkivmateriale fra Riksarkivet: Sosialdepartementet 2. medisinalkontor 1912-1941, legevirkosomhet 1912-1929, eske 0160-0163.

sukkersyke og tuberkulose i søknaden sin. På den annen side var hans status som kyndig behandler avhengig av at han fikk tillatelse til å ta pasienter med alvorlige lidelser i kur, fordi det nettopp var på dette punkt at den egentlige barrieren mellom leger og behandlere uten embetseksamen lå. Et smutthull i lovverket bød imidlertid på en løsning på dilemmaet. Grunnet den prekære legemangelen i distriktene åpnet loven for at det lokale helserådet under visse betingelser kunne gi kvakksalvere tillatelse til å behandle farlige sykdommer. Det må ha vært denne paragrafen Haugen hadde i tankene da han – i tillegg til sin egen søknad – fikk en rekke av sine tæringssyke pasienter til å søke sosialdepartementet om lov til å la sin alvorlige sykdom behandles av ham. En slik tillatelse ville ikke alene være nok til å fjerne kvakksalverstempelet, men i kombinasjon med hans egen søknad må vi gå ut fra at Haugen anså sine sjanser til å oppnå en fullverdig autorisasjon som naturlege som styrket.

Marcello Haugens strategi var tydelig inspirert av et hendelsesforløp som fant sted noen år tidligere, og som nettopp gjaldt behandlingen av tuberkulose. Som den kanskje mest fryktede sykdommen i samtiden, var det knyttet enorm prestisje til denne lidelsen, og retten til å behandle tæringssyke stod derfor i sentrum for konflikten mellom naturleger og legestand. Konflikten toppet seg høsten 1908, da Ole Olvik ble trukket for retten for å ha behandlet tuberkuløse ved sin klinikk, men ble frikjent etter å ha utmanøvrert både justisdepartementet og medisinaldirektør. I et forsøk på å utnytte medgangen, sendte Olviks kollega, tuberkulosespesialisten farver Qvamme, kort tid etter en søknad til justisdepartementet om lov til å behandle tuberkuløse. Etter betenkningstid avslo justisminister og jurist Johan Castberg søknaden, men oppfordret i stedet tuberkulosespesialisten til å søke sitt distrikts helseråd om autorisasjon, hvorpå Qvamme sensasjonelt nok faktisk *fikk* legebevilgning.²¹⁴ Autorisasjonen ble temmelig snart inndratt etter påtrykk fra distriktslegen, men det faktum at Qvamme lyktes i å få en betydningsfull mann som Castberg på sin side, gjorde likevel inntrykk – ikke minst på Haugen. Med Justisministerens råd til Qvamme som åpenbart forelegg, sendte Haugen et andragende direkte til den lokale amtmannen allerede *før* den store utenlandsreisen.²¹⁵ Han fikk avslag, men etter oppholdet i utlandet valgte han altså å søke på nytt – denne gangen til sosialdepartementet – og lot seg i tillegg ”flankere” av sine tæringssyke pasienter.

Det spesielle med Qvammesaken var Johan Castbergs innblanding. Castberg var den fremste representanten for den radikale fløyen i venstre, og støtten til Qvamme må sees i lys av Castbergs sympati med svake grupper i samfunnet som fortsatt led under legemangel i

²¹⁴ Se *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1908:1008-1009, 1909:31, 124-126, 181-182, 189-191, 203-204, 315-316, 360-361, 878-883.

²¹⁵ *Lillehammer Tilskuer* 29.8.1913.

distriktene. Legene tolket imidlertid Castbergs utspill i saken som et utfall mot dem og som en anerkjennelse av naturlegemetoden. Da Castberg fikk styrket sin innflytelse som sosialminister under Gunnar Knudsens regjering i 1913, var det derfor ikke fra legehold utenkelig at ministeren også kunne være en slags mesen for Marcello Haugen: ”Onde tunger paastod endog, at den tidligere socialminister Joh. Castberg – som i sin tid holdt sin haand over den kvakksalverende farver Q u a m m e paa Gjøvik – vilde skaffe ham et statsstipendium til reisen”, skrev tidsskriftet i forbindelse med Haugens utenlandsopphold.²¹⁶ Selv om ryktet i samme artikkel ble avskrevet som ”digt og forbandet løgn”, var spekulasjonene rundt temaet et tydelig tegn på at man fra legehold så en sammenheng mellom Haugen og Qvamme, og at man fryktet at Castberg igjen ville gi sin støtte til en kjent kvakksalver.

I forbindelse med behandlingen av Marcello Haugens søknad var Qvammesaken et gjennomgående tema. Ved å minne om departementets opphevelse av autorisasjonen som ble gitt Qvamme av helserådet, slo intern-notatene gang på gang fast at man ikke var villig til å gi løyve til en person uten medisinsk embetseksamen, med mindre vedkommende gjennom en tilsvarende ”prøve” ved universitetet, ”paa fyldestgjørende Maade [kunne] godtgjøre at besidde den fornødne Kyndighed”, som det heter i en her ofte sitert passasje hentet fra kvakksalverloven av 1871. Av saksbehandlingen går det likevel tydelig frem at søknadene til Haugen og pasientene hans skapte stor forvirring, dels fordi man anerkjente at naturlegemetodene i seg selv var ufarlige, og dels fordi det var uklart hvordan søknadene skulle tolkes opp mot lovverket. I et skriv fra medicinaldirektøren står det eksempelvis at Haugen ikke kunne tillates å behandle farlige og smittsomme sykdommer, mens det i et annet står at det var opp til den tæringssyke selv ”... at søke en bestemt kvakksalver.” Tilleggsloven av 1889, som jo åpnet for at det lokale helserådet kunne godkjenne kvakksalveres behandling av alvorlige og smittsomme sykdommer, var man enige om å ikke vektlegge, fordi dette ville være ”mindre formaalstjenelig”, som det heter i et notat. Haugens ”kryss-manøver” avslørte med andre ord et ullent lovverk som fungerte fullstendig på legestandens premisser. Ikke overraskende ble både søknadene fra Haugen og hans pasienter avslått fortløpende. Som en siste krampetrekning, anmodet Haugen om å få sin søknad fremlagt Kongen, dvs. samlet statsråd, hvorpå det endelige avslaget kom i juni 1915. ”Det glæder os at kunne meddele dette”, skrev legetidsskriftet i en kommentar til avgjørelsen.²¹⁷

”De livsfarlige ’naturleger’”

Som et tegn på sakens utelukkende symbolske betydning, blomstret Haugens praksis i tiden etter

²¹⁶ *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1914:841.

²¹⁷ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1915:1102.

at han ble nektet autorisasjon som naturlege, nå under den mer diskre tittelen ”rådgiver”. Praksisen fortsatte en god stund uten nevneverdige problemer vis-à-vis legene – ja, til et visst punkt tok faktisk legene og deres talsmenn utfordringen fra Marcello Haugen og andre naturleger med godt mot. I utlandet fikk naturleger som Maximilian Bircher-Benner større anerkjennelse internasjonalt i mellomkrigstiden, mens selveste generalsekretæren i legetidsskriftet tok til orde for en mer åpen holdning til naturmedisin her hjemme. I to lengre artikler i *Arbeiderbladet* i 1935 innrømmet Johann Scharffenberg at naturlegenes kurmetoder kunne gjøre nytte, og påpekte at legene hadde mottatt impulser fra naturmedisinen på flere punkter.²¹⁸ Han mente dessuten at legene hadde noe å lære av naturmedisinernes og andre lekbehandleres evne til å etablere tillit hos pasientene. Scharffenbergs artikler var likevel svært kritiske, og understreket at uautoriserte behandlere representerte en fare for samfunnet. Den harde tonen reflekterte en underliggende spenning mellom skolemedisin og naturmedisin som ble stadig sterkere. En viktig årsak til denne utviklingen var at legevitenenskapen fikk større tyngde slik at legene i større grad kunne sette inn ressurser på å verne om sine grenser. Naturmedisinen var på sin side populær hos allmuen, og metodene var som oftest ufarlige, uten de smertefulle inngrep og sterke legemidler som skolemedisinen ofte foreskrev. Etter hvert som naturmedisinen ble mer kjent fremstod den derfor som en trussel mot legestandens arbeid for monopol i det medisinske landskapet.

Scharffenbergs innlegg kom i en tid da det pågikk en intens debatt om behovet for en skjerpelse av kvakksalverloven, en skjerpelse som også ble innført i 1936. I tråd med tidligere diskusjoner om temaet, argumenterte legene ut fra opplysningshensyn, men en vel så viktig grunn var nok presset fra mange av de nye lekbehandlerne som i stadig flere tilfeller fremstod som virkelige leger i publikums øyne. Antagelig var dette også grunnen til at legene rettet blikket mot de mest moderne og organiserte alternative retningene, hvorav naturlegekunsten kanskje var den fremste. Legene og legevitenskapens talsmenn hadde lenge klaget over myndighetenes unnfalighet og pragmatisme overfor naturmedisinen og andre tilskudd i alternativmarkedet, og argumenterte for at det nå var legene som måtte forsvare seg mot naturlegene som man med Scharffenbergs ord mente førte ”En bevisst kamp mot skolemedisinen”.²¹⁹ Det å avkle naturlegene og deres metoder var således en viktig del av ”forsvaret” mot denne type virksomhet og var en selvpålagt oppgave som i legenes øyne handlet like mye om å beskytte allmennheten som å verne om eget fagfelt.

Legene hadde en sterk støttespiller i dagspressen. Flere større aviser erklærte krig mot

²¹⁸ *Arbeiderbladet* 12.2.1938 og 17.8.1938.

²¹⁹ *Arbeiderbladet* 12-2-1938.

”De livsfarlige naturlæger” og resten av ”humbugen”.²²⁰ Samarbeidet mellom presse og legestand gikk naturligvis særlig utover de etablerte profilene, og som en av de mest kjente utøverne av naturlegemetodene er det innlysende at Marcello Haugen ble trukket frem som et skrekkeksempel for å synliggjøre skadevirkningen av ukyndig medisinsk praksis. Både dagspresse og legetidsskriftet rapporterte om flere tilfeller der det hadde gått riktig galt med pasienter som hadde mottatt behandling av Haugen. Et av de mest graverende tilfellene gjaldt en ung mann med sukkersyke, som døde etter at han på Haugens anbefaling lot seg behandle med urter, samtidig som han unnlot å følge legens diett- og insulinprogram. Oppslagene rundt saken vekket såpass oppsikt at Aker politi foretok undersøkelser i saken, men siden hendelsen fant sted før skjerpelsen av kvakksalverloven ble saken henlagt.²²¹ Til sammenligning var det ingen som reagerte da *Morgenbladet* i en notis høsten 1913 antydte at ”naturlæge” Marcello Haugen hadde tatt livet av en kreftsyk kvinne med sin fruktesløse urtekur.²²²

Mot slutten av mellomkrigstiden ble retorikken i media stadig skarpere, og beskrivelser av skadeomfang og andre detaljer mer omfattende. I legetidsskriftet skrev man blant annet om hvordan den kyniske og samvittighetsløse Haugen hadde mishandlet to diabetikere med sine urter. Disse hadde begge fått god oppfølging av lege og sykehus, men valgte likevel å underkaste seg en ”urtekur” hos Haugen, kunne tidsskriftet fortelle.²²³ Det samme gjaldt en pasient med en kreftsvulst på benet, som til tross for at hun ble informert om både sykdom og prognose av kvalifiserte leger foretrakk å la seg behandle med Haugens urter. Svulsten fortsatte å vokse, og da hun omsider besluttet å la seg innlegge ved Telemark fylkessykehus, stod det svært dårlig til med pasienten:

Ved innkomsten var hennes almentilstand dårlig, preget av senilitet og intoksikasjon. På v. fotrygg såes en voluminøs tumor som strakte sig nedover hele fotryggen fra vristen og forbi tærne og nådde på begge sider langt utenfor den mediale og laterale fotkant; den målte 18 x 15 x 9 cm. Overflaten var ujevn blomkålaktig med dype nedsøkk og furer og belagt med blodige, slimete avsondringer. Den utviklet en stank så intens at det var med stor overvinnelse man nærmet sig den for å ta den i nærmere øiesyn.²²⁴

Den profesjonelle og litt distanserte tonen i begynnelsen av sitatet glir som vi ser over i en beskrivelse av artikkelforfatterens personlige opplevelse av situasjonen i siste linje. I kombinasjon med eksplisitte bilder av den enorme svulsten er det tydelig at forfatterens primære hensikt ikke er å belyse et interessant medisinsk tilfelle, men å henge ut kvakksalveren Marcello

²²⁰ *Arbeiderbladet* 3.2.1938, *Aftenposten* 17.8.1935.

²²¹ Se f. eks. *Oppland Arbeiderblad* 8.4.1938, 22.4.1938, og *Aftenposten* 21.4.1938.

²²² *Morgenbladet* 17.11.1913.

²²³ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1935:1078-1080.

²²⁴ *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1935:1365-1366.

Haugen overfor embetsbrødrene. Gjennom beskrivelsen av pasientens hjelpeløse almenntilstand, ”preget av senilitet og intoksikasjon”, settes Haugens beregnende og kyniske adferd i relieff. Fremstillingen av den illeluktende kreftsvulsten får dessuten ekstra kraft som et bilde på kvakksalveriet som fenomen. I denne perioden var det nemlig vanlig å snakke om sykdommens herjing i menneskekroppen i analogi til det man mente var kvakksalveriets rasering av samfunnet. Slik sett var et oppslag av denne typen med på å etablere en konsensus blant legene om naturlegemetodene som del av et større samfunnsprosjekt.

Det var selvsagt like viktig å overføre denne konsensusen til befolkningen for øvrig via dagspressen, men overfor allmennheten var det visse sider ved problemet som var spesielt viktig å poengtere. Siden vanlige folk hadde vanskeligheter med å se forskjell på universitetsutdannede leger og den nye generasjonen kvakksalvere, var det essensielt å avsløre sistnevntes mange fine titler og diplomer som falske – ikke minst når titlene stod på trykk i avisannonser side om side med legenes, med opplysninger om kontortid og spesialistområde. Ved flere anledninger presenterte legetidsskriftet beretninger om leger som hadde konsultert en ”doktor”, en ”spesialist”, en ”autorisert” naturlege eller lignende under påskudd av å være syke, for så å avsløre dem som humbugmakere etterpå.

I 1938 ble et bredere publikum konfrontert med fremgangsmåten da legen Arne Høygaard skrev en svært kritisk artikkelserie for *Aftenposten* etter å ha benyttet denne ufine metode overfor Haugen og en rekke andre av tidens mest kjente magnetisører og naturleger. Her søkte han å pulverisere Haugens medisinske troverdighet overfor den jevne leser ved å presentere hans kurforslag som et sammensurium av mystiske øvelser og vannkurer til stive priser. Flere passasjer i teksten er egnet til å tilintetgjøre den aura av vitenskapelighet og profesjonalitet som Haugen omga seg med, slik som denne skildringen av naturlegens kontor: ”Det så nærmest ut som et almindelig lægekantor, og var minst like rotet, med bøker svømmende utover. De betegnet vel på en diskret måte hvilken ”studert” mann man hadde for seg.”²²⁵ Resten av teksten så vel som hele artikkelserien fortøner seg på samme vis: Høygaards overordnede mål ser ut til å ha vært å oppdra publikum til å kunne skille ekte og falske leger fra hverandre.

Det lyktes kampvillige personer av Arne Høygaards kaliber å nå frem med sitt budskap til befolkningen, og responsen fra publikum gjenspeilte seg i pressens inkluderende tone overfor leserne. I mindre grad enn tidligere skrev man belærende om godtroende mennesker som bidro til å holde kvakksalveriet levende ved å benytte uautoriserte behandlere. I stedet fokuserte man på de fellesgoder som vitenskapelige fremskritt og bedre legedekning kunne by på, og det ble

²²⁵ *Aftenposten* 14.9.1938.

understreket at man kjempet en *felles* kamp mot kvakksalveriet. Ut fra en slik tanke ga det mening for *Aftenposten* å presentere den ellers populære magnetisøren og naturlegen Steinar Steinarsson som uønsket av beboerne i det distrikt der han holdt til.²²⁶ Når det gjaldt Haugen, appellerte *Opland Arbeiderblad* til leserne om å underrette avisen hvis det skulle dukke opp nye kvakksalvere i dette distriktet.²²⁷ I legetidsskriftet trakk man på sin side allmennheten inn ved å gjenfortelle pasienters negative erfaringer med Haugens naturlegemetoder. Publikum tok også i større grad selv ordet, og deres utsagn var ofte drøyer kost enn legenes og journalistenes, siden de i større grad kom i nærkontakt med Haugen. Følgende innlegg fra en anonym innsender i *Aftenposten* er typisk:

Jeg skal avholde meg fra nogen detaljert beskrivelse av ”konsultasjonen”, kun nevne diagnosen, som hr. Haugen stilte etter å ha strøket meg nedover ryggen (utenpå jakken): Blodet er fint sa han. På mitt spørsmål om der feilte meg noget alvorlig, svarte han noget kvasivitenskapelig tull, idet han pekte på en tegning av endel indre organer i en fettete lægebok, som lå opslått, ferdig til bruk. Jeg fikk som medisin 3 poser urter med hektografert bruksanvisning, herfor forlangte han og fikk 35 kroner. Jeg gikk min vei, skuffet og ergerlig over å ha latt meg flå. Urtene fikk jeg på apoteket taksert til høist 6 kroner. Da det trakk ut med helbredelsen – jeg blev heller verre – tok jeg meg endelig sammen og gikk til en spesialist, som beordret meg innlagt på sykehus. Der blev det hurtig konstateret at jeg led av en alvorlig sygdom i hjerteregionen og at mitt blod gjennom flere år må ha været i en slett forfatning. At jeg ennå lever skyldes såvíst ikke Marcello Haugen, som jeg trygt kan påstå har satt mitt liv på spill ved sin mildt sagt lettsindige diagnose.²²⁸

Hele seansen hos Haugen beskrives ut fra et naturvitenskapelig virkelighetssyn, og i dette perspektivet blir kontrasten mellom Haugens mystiske undersøkelse og legenes effektive og profesjonelle behandling til å ta og føle på. Den grunnleggende skeptisismen i innlegget minner i grunnen svært mye om det bilde av Haugen som Høygaard og hans kolleger forsøkte å skape, idet både ”kvasivitenskapelige” sykdomsbestemmelser og dyre urter med skumle bieffekter er kjerneingredienser. Innsenderens tekst er imidlertid mer dramatisk, fordi han er en ekte pasient med en alvorlig lidelse. Der Høygaards utspill stod i fare for å bli oppfattet som ”brødnid”, fremstår innsenderen som et offer, både helsemessig og økonomisk. På denne måten gis skildringen form som en motfortelling til den etablerte forestillingen om vidunderdoktor: Haugen setter jeg-personens ”liv på spill” med sin ”lettsindige diagnose” og noen ”urter”, hvorpå pasienten tar til fornuft og lar seg behandle hos en lege til slutt. I denne fortellingen er det Haugen som er skurken, og legen som er helten.

Fra motkultur til subkultur

Etter krigen stormet det fremdeles rundt Marcello Haugen. Da det oppstod en meningsutveksling

²²⁶ *Aftenposten* 17.8.1935.

²²⁷ *Opland Arbeiderblad* 8.4.1938.

²²⁸ *Arbeiderbladet* 3.2.1938. Dette er for øvrig en av ytterst få hentydninger til Haugens legende hender.

omkring ham og hans virksomhet i 1954, kastet professor med. Ole Jacob Broch seg inn i debatten med et krast innlegg. Han var på denne tiden i ferd med å gi ut en bok om kvakksalveri med hovedfokus på det han kalte ”råkost- og naturprofetene”, og med en underliggende kritikk av det han åpenbart anså som en økende kommersialisering av det medisinske landskapet stilte han spørsmål ved at slike og andre uautoriserte behandlere fritt kunne tilby sine varer på linje med ”pølser og Coca Cola”.²²⁹ Innlegget var et bredt anlagt angrep på kvakksalveriet, men siden debatten handlet om Haugen, og han var den eneste enkeltpersonen som ble nevnt i teksten, virket det som om Brochs kraftige skyts var rettet mot Haugen spesielt. Men til tross for at legens formaning om farene ved Haugens virksomhet var helt i tråd med det flere av hans kolleger ga uttrykk for i mellomkrigstiden, ble innlegget verken støttet eller fulgt opp av andre leger og vitenskapsmenn som deltok i debatten.

Forklaringen på legenes manglende interesse for Brochs utspill kan være at den rivende utviklingen innen farmakologisk terapi og kirurgi hadde endret legenes hverdag så radikalt at avstanden til naturlegekunsten og andre ukonvensjonelle behandlingsformer syntes befestet for godt.²³⁰ Mange anså naturlegekunsten som en (ny) gren på en stamme av eldgammel overtro, som med opplysningens og fremskrittets hjelp var blitt marginalisert og ufarliggjort. Denne holdningen kan tydelig spores i den nye profilen til *Tidsskrift for Den norske lægeforening* etter den andre verdenskrig der oppfølgingen av kvakksalverspørsmål var blitt redusert til et minimum. Et annet tegn er en fremvoksende opplevelse av folkemedisin som noe eksotisk og bevaringsverdig, best representert ved legen Reichborn-Kjenneruds omfattende og unike 5-binds verk om folkemedisin (1928-47). Da siste bind ble anmeldt av tidsskriftet i 1948, foretok anmelderen følgende refleksjon: ”Trolldomsmedisinen er et stort og ytterst interessant kapittel av vår egen kulturhistorie, et ledd i tidligere tiders seder, skikker og oppfatninger.”²³¹ Anmelderen så altså ut til å mene at det komplekse forestillings- og handlingsreportoaret som Reichborn-Kjennerud beskrev – og som i mange tilfeller levde i beste velgående da boken kom ut – var et tilbaketrukket stadium i menneskets utvikling, og modent for historiebøkene.

Selv om Brochs kolleger forholdt seg passive til hans kronikk, ble han møtt med en massiv motstand fra publikum så vel som fra VGs redaktør Arvid Pickelner. Samtlige motinnlegg uttrykte avsky overfor den arroganse Broch la for dagen med sin ”vi alene vite-mentalitet” som flere debattanter kalte utspillet hans. Debattantene påpekte naturmedisinens suksess i andre land, etterlyste større åpenhet og økt forskning på feltet, og viste til de mange

²²⁹ VG 9.2.1954.

²³⁰ Se Eklöf 2008:14

²³¹ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1948:424.

som hadde fått hjelp av naturleger der konvensjonelle leger hadde måttet gi tapt. Sterkest reaksjoner vekket det som ble oppfattet som Brochs grunnløse beskyldninger overfor Haugen & co., slik innsenderen Hein Berg ga uttrykk for i sitt innlegg:

Vil De vera snild å underbyggja dei litt betre? Leggja fram eksakte prov? Namngjev dei pasientar som De hev overteke frå naturlækjarar og før prov for kva skade naturlækjarane hev påført dei. Kor mange pasientar hev de overteke etter Marcello Haugen? Kva veit De om andre "kvakksalvarar" som driv naturlækjaryrket? Kronikken Dykkar hev ikkje eit døme å visa til, men som god akademikar veit De nok at ein påstand utan eksakte prov er verdlaus. Og ikkje berre det, men han er til skam og skade for den som set han fram!²³²

Ved å gjøre seg til dommer over professoren med denne tordentalen, inntar Berg en autoritetsposisjon i debatten som er ganske bemerkelsesverdig med tanke på legestandens og naturvitenskapens nærmest enerådende stilling i samfunnet på denne tiden. Spesielt interessant er det at Berg går inn på Brochs domene som vitenskapsmann, og viser hvordan Broch faller for eget grep når han på den ene siden angriper Haugen for å mangle fagkunnskaper til å stille en riktig diagnose, mens Broch selv svikter de mest elementære vitenskapelige idealer når han selv ikke er i stand til å presentere "eksakte prov" for sine påstander. Med sitt forsvar for "naturlækjaryrket" utfordret Berg indirekte den etablerte forestillingen om naturlegekunsten som del av en avleggs og utdøende medisinsk kultur, som også hadde vært så tydelig til stede i publikumsstemmene fra 1930-tallet.

Arvid Pickelner formulerte dette perspektivet i klartekst. Snarere enn å betrakte skolemedisinen som øverste nivå i et hierarki i tid og rom, åpnet han for tanken om at legenstanden kun representerte "en spesiell skoles synsmåter". I tråd med dette synet omtalte redaktøren konsekvent utøverne av det han kalte "naturhelbredelsens" metoder som "nybrottsmenn", og stilte seg uforstående til Brochs sterke skepsis overfor det han mente var "nye tanker på legevitenskapens store slagfelt".²³³ Mot en slik måte å betrakte det medisinske landskapet på, virket Brochs innlegg fremmedgjørende og i utakt med sin samtid. En som kalte seg fru S. mente således at Brochs ord lød "... underlig fjerne, som om de skulle komme fra en meget gammel mann, fra en som er blitt igjen i en hardkokt anskuelse fra mange årtier tilbake i tiden".²³⁴ Hjertesukket til fru S. antyder at professoren - snarere enn å representere vitenskapens spydspiss – for mange fremstod som avstumpet og sneversynt.

Brochs konservative vitenskapssyn var også på kollisjonskurs med andre vitenskapsmenn som deltok i debatten. Psykologen Harald Schjelderup og astrofysiker Jeremi Wasiutynski

²³² VG 16.2.1954.

²³³ VG 13-2-1954.

²³⁴ VG 17.2.1954.

kommenterte ikke direkte Brochs utspill eller Haugens virksomhet som naturlege, men begge tok Haugen på alvor som et mulig medium for paranormale evner. Schjeldrup uttalte dessuten at ”vitenskapsmenn som regel var altfor dogmatisk negativt innstilt”, mens Wasiutynski hevdet at ”Når det gjelder problemer som krever omvurdering av erkjennelsesgrunnlaget, er vitenskapsmenn i alminnelighet ikke så lite – om ikke mindre – kompetente enn folk flest”.²³⁵ Også blant politikere fantes det folk som satte spørsmålsteget ved den skråsikre holdningen som Broch representerte, slik det fremkommer av et innlegg odelstingspresident C. J. Hambro ga i en stortingsdebatt om kvakksalveri i 1950. Her erklærte han at det svært ofte hadde vært bedrevet kvakksalveri også innenfor legevitsenskapen, og han var derfor ikke i tvil om hva som kjennetegnet en dyktig lege: ”Ingen er mer beskjeden når de uttrykker seg enn de virkelig store leger, for de vet hvor lite legevitsenskapen på en lang rekke områder er nådd, og hvorledes dens iakttagelsesmidler, den menneskelige iakttagelse, er svak og ufyldstgjørende.”²³⁶

Våger vi å tolke slike autoritetspersoners utspill som et uttrykk for en tendens i tiden, får vi en idé om hvorfor Brochs utspill vekket slik motstand hos et bredere publikum. Kanskje var det – når det kom til stykke – denne utviklingen som var grunnen til at legene forholdt seg tause i debatten rundt Haugen? Publikumsstemmenes klare utfall mot Broch er uansett en indikasjon på at vanlige folk hadde fått en klarere oppfatning om sin egen rolle i det medisinske landskapet og i tillegg en økt forståelse av maktforholdet mellom konvensjonelle leger og andre behandlere; etter alt å dømme var de altså i ferd med å bli bevisste forbrukere i et mer medisinsk marked, slik Broch tydeligvis fryktet. Naturlegekunstens plass i sentrum av debatten antyder dermed at denne behandlingsformen var i ferd med å vinne ny grunn. Fra å være en medisinsk motkultur i opposisjon til skolemedisinen, indikerte debatten at naturlegekunsten var på vei til å bli det man med Motzi Eklöf kan kalle en ”subkultur” innenfor rammene av ortodoks medisin.²³⁷

Etter hvert som naturlegekunsten fikk større aksept i samfunnet, og stadig flere behandlingsformer kunne assosieres med naturlegekunsten, vokste det frem forsonende begreper som ”alternativ medisin”, eller det enda smidigere ”komplementær medisin”. Riktignok viste begge ord til en fortsatt avstand, men de antydte samtidig at partene begynte å nærme seg hverandre. Mens Marcello Haugens motstanderne på 1930-tallet aldri ville ha anerkjent hans urtekurer som et ”alternativ” til konvensjonell medisin, begynte det i tiårene etter andre verdenskrig å bli langt mellom meningsfeller som delte Brochs ekstreme ståsted, også i

²³⁵ VG 9.2.1954, VG 10.2.1954.

²³⁶ Innlegg i stortinget i forbindelse med en kvakksalverdebatt 5.6.1950. Arkivmateriale fra Riksarkivet: Sosialdepartementet 2. medisinalkontor 1912-1941, legevirkosomhet 1912-1929, eske 0160-0163.

²³⁷ Eklöf 2008:218.

legekretser. Denne holdningsendringen kom til syne da Brochs definitive verk om ”naturmedisin og legekunst” ble anmeldt i 1980, og den toneangivende Per Fugelli skrev at boken var vellykket som ”kampskrift”, men at Brochs ”fordømmelse av alt som ikke får plass innenfor grensen av hans egen forstand” også gjorde den til en mislykket bok.²³⁸

Naturmystikk på Svarga

Da Ole Jacob Broch kom med sitt kritiske utspill mot Marcello Haugen og naturlegekunsten i 1954, gjorde han seg følgende refleksjoner om drivkraften bak virksomheten til slike aktører: ”Mange av dem har et visst religiøst preg og et naturfilosofisk grunnlag. ”Tilbake til naturen” heter det fra disse helseprofeter.” Professorens var definitivt inne på noe med denne observasjonen, for naturlegemetoder eller naturlegekunst innebar mer enn bare å være remedier hentet fra naturen, slik man hadde utnyttet skog og mark i uminnelige tider. Gjennomgående hadde både naturlegene og deres pasienter en forståelse av naturen som noe i nærheten av hellig, en oppfatning som også kom til syne i avisene – ikke minst når det gjaldt Haugens virksomhet. Ifølge pressen benyttet Haugen kun ”naturlige” behandlingsmetoder og var opptatt av en måteholden og naturvennlig livsstil. Naturen fungerte også som et beroligende argument i Haugens praksis: ”Det er ingen kunster dette” sa Haugen i møte med en skeptisk pasient han ordinerte urter til – ”Altsammen er så ganske naturlig.”²³⁹

Tanken om naturen som ”naturlig” var relativt ny da Marcello Haugen begynte sin praksis. Bak dette lille ordet fornemmer vi en mentalitet eller livsfilosofi med kulturelle betydninger som langt overskred et nytt segment i det medisinske markedet. I boken *Det kultiverte mennesket*, skriver etnologene Jonas Frykman og Orvar Löfgren om hvordan naturlengselen vokste frem som følge av at vestens mennesker fjernet seg mer og mer fra naturen. Anført av den borgerlige kulturen ble en natur man tidligere tok for gitt, gradvis sett på som eksotisk og gjort til gjenstand for opplevelse og konsum; natur og unatur skilte lag og naturen ble ”naturlig”.²⁴⁰ I denne prosessen ble bruken av urter og vannkurer avmystifisert og løsrevet fra et magisk forestillingsunivers og fikk i stedet et naturromantisk tilslag som igjen utgjorde grunnlaget for naturlegekunstens sterke appell i en moderne verden.²⁴¹ Haugens skeptiske innstilling til kjøttproduksjon og animalsk føde, hans entusiasme ovenfor viltvoksende planter og negative innstilling til skolemedisinens ”kunstige” legemidler, var alt sammen tuftet på et slikt tankegods.

²³⁸ *Tidsskrift for den norske legeföreningen* 1980:1606.

²³⁹ *Norske Intelligenz-Seddeler* 2.11.1913.

²⁴⁰ Frykman og Löfgren 1994:43-70.

²⁴¹ Eklöf 2008:17-18.

Marcello Haugens fascinasjon for naturen kom kanskje tydeligst til uttrykk med hyttene Svarga og Thokampen, som han lot bygge på 1910-tallet. Den hjemmekoselige, naturnære atmosfæren som preget livet her stod i skarp kontrast til det urbane livet Haugen levde til vanlig, med automobil, utenlandsreiser og villa ved hovedstaden. Det å søke seg til naturen på denne måten var typisk for den nye trenden. Frykmann og Löfgren skriver at det blant velstående byfolk ble stadig mer populært å anskaffe seg primitive hytter og sommerhus der en kunne tilbringe feriene i naturnære omgivelser, ofte inspirert av den enkle og ”naturlige” livsstilen til lokalbefolkningen. På denne måten søkte man å imøtekomme et trygghetsbehov i en verden der horisonten stadig ble utvidet og rotløsheten økte. Det var særlig fjellheimen og den fossende elven en søkte seg til fordi dette landskapet ble oppfattet som vilt, eksotisk, friskt og rent. Mange mente dessuten at denne type terreng hadde en aura av opphøyd ensomhet.²⁴² Ved hjelp av en strategisk plassering i skråningen ovenfor Lillehammer, panoramautsikt over Mjøsa og fjellene rundt, og med Mesnaelven brusende forbi hadde da også Svarga mange av disse egenskapene. I enda større grad enn Svarga innbød Thokampen til naturopplevelser i tråd med de nye naturidealene. Hytten stod på toppen av en nærmest utilgjengelig fjellknaus overfor Otta, med fantastisk utsikt over bygden og fjellene rundt. Gjennom den ensomme og strabasiøse klatreturen som måtte til for å komme opp hit, kunne den nye askese- og prestasjonsmoralen som var i ferd med å vokse frem i den borgerlige kulturen, iscenesettes.²⁴³

På Svarga skapte Haugens mor Elen Marie, blant familie og venner bare kalt Mor Haugen, en nostalgisk og naturromantisk atmosfære. I likhet med sin sønn hadde hun greie på urter og bad, og ved hjelp av sine kunnskaper avlastet hun ham i arbeidet med pasientene. Fra gammelt av var det gjerne kvinnene som drev med legende planter, og i likhet med utallige ”urtekoner” gikk mor Haugen til stadighet ut i skog og mark og plukket de nødvendige plantene hun trengte for å lage en egen, hemmelig medisin. Som ”urtekone” ble hun derfor trolig i større grad enn sin sønn oppfattet som en tradisjonsleverandør på plantemedisinens område. Hun kunne også dra nytte av den omsorgsrollen som gjerne forbindes med kvinner, så vel som den utbredte ideen om at kvinner står nærmere naturen enn menn.²⁴⁴ Hos mor Haugen manifesterte disse ”kvinnelige” egenskapene seg ikke bare i behandlingssituasjonen, men gjennom servering av selvlaget te og mat til gjestene på Svarga og Villa Arjuna. Særlig var Elen Maries omsorgsfølelse og nære forhold til naturen synlig på Svarga, der det mellom urtene som hang til tørk langs

²⁴² Frykmann og Löfgren 1994:59. Her beskriver forfatterne hvordan hjemstavnsromantikken vokste frem rundt århundreskiftet i et forsøk på å forankre rotløsheten i ”det gamle bondesamfunnet”.

²⁴³ Se Frykman og Löfgren 1994:52.

²⁴⁴ Parmann 1993:109, Alver og Selberg 1992:69-71.

hytteveggene ble bygget utepeis, og der det i hennes regi ble kokt, vasket og stelt utendørs for både venner, familie og pasienter. I det naturskjønne landskapet her gikk mor Haugen til stadighet splitter naken omkring i morgendugget slik at solen kunne slippe til – en adferd som må ha fortont seg svært eksotisk i en ellers snerpete samtid.²⁴⁵

Det er tydelig at Svarga gjorde inntrykk på de tilreisende. I skogen rundt hytten overnattet rådsøkende i dagevis mens de ventet på tur. Her fant de seg til rette med sin nistemat ”paa hver eneste Træstubbe og paa hver liten Stenknaus” konstaterte *Gudbrandsdølen* (...) – ”den friske Luft er jo som bekjent den bedste Appetitvækker”.²⁴⁶ En innsender i samme avis lot seg merke av den fredfullhet som preget området til tross for betydelige menneskeansamlinger, og det vakre landskapet og den spesielle stemningen gjorde at Svarga fremstod besjelet for innsenderen: ”her staar ”Svarga”, blid og venlig og likesom ser paa alt dette”.²⁴⁷ En høstdag i 1913 beskrev en journalist i *Gudbrandsdølen* hvordan den kronglete veien opp til hytten langs mesnaelven – dypt inne i skogen – fortonte seg som en rituell overgang til den storslåtte naturen for den besøkende:

Det er vakkert opover Veien langs Mesnafossene nu, Høsten har bredt sin rike farvepragt over Skogen; det skinner og glitrer i Bladenes Purpur og Guld, naar Høstsolen sender sine varme, oplivende Straaler gjennom Løvet. Ogsaa opover denne Vei forbereder Naturen sin store Høstfest; det er Sommeren som skal mindes, den nordiske Sommer med klar Luft og lyse Nætter. Derfor har Trærne tat paa sig sin brogede Dragt, og den er en sand Fryd for Øiet. Men det varer ikke længe; snart falder det gyldengule Løv langsomt til Jorden akkompagnert av Mesnafossen, som durer iveri for at melde, at nu har vi Vinteren om ikke saa længe. (...) Gjennem et litet Granholt fører Stien til Marcellos Hytte ”Svarga”. Den har en enestaaende vakker Beliggenhet, kranset av Bjerk og Grantrær. Hytten er ikke stor, men den gjør et hyggelig indtryk med sit mosetækte Tak og med det norske Flag vaiende fra en Stang paa Taket.²⁴⁸

Den lokale Journalistens maleriske og nesten poetiske språk røper at det ikke er et produksjonslandskap som skildres, men et konsumeringslandskap sett med turistens blikk. Således fornemmer vi at veien opp til Svarga er mer enn en kommunikasjonsåre i journalistens øyne, den fremstår snarere som en arena for naturopplevelse. Ved hjelp av en levendegjort og besjelet natur forstår vi at det er en helt spesiell dramatik som utspiller seg: det er ”den nordiske Sommer”, med distinkte kvaliteter som ”klar Luft og lyse Nætter”, som skal gi plass til den like nordiske ”Vinteren”. Svarga fremstår nærmest som en forlengelse av denne idealiserte nordiske naturen der den ligger med sitt ”mosetækte Tak” omkranset av fossen, bjerken og grantrærne.

Men det er ikke bare en diffus nordisk natur vi står overfor: Ved å introdusere en ung nasjons mest sentrale symbol – flagget – beskrevet vaiende fra taket av Svarga, levnes det ingen

²⁴⁵ Parmann 1993:145.

²⁴⁶ *Gudbrandsdølen* 2-10-1913.

²⁴⁷ *Gudbrandsdølen* 4-10-1913.

²⁴⁸ *Gudbrandsdølen* 2.10.1913.

tvil om at det er essensen av *norsk* natur vi har foran oss. Det er den *norske* sommeren som vemodig skal ”mindes” med en stor ”Høstfest”. Svargas plassering ved inngangen til Gudbrandsdalen bygger på subtilt vis opp om dette stemningsbildet siden dalen har spilt en sentral rolle i norsk nasjonsbygging. Dalen representerer et idealtypisk landskap som går hånd i hånd med romantiserte forestillinger om det gamle norske bondesamfunnet. Her har gamle, små gårdsanlegg i solsvidd tømmer og med gress på taket stått modell for fritidshytter a la Svarga, mens dølenes livsstil har gitt assosiasjoner til det gode og naturlige liv som mange mener kjennetegnet den norske bondekulturen. I den høystemte skildringen til journalisten i *Gudbrandsdølen* overføres slike nasjonale kvaliteter ved dalen til Svarga, som her fremstår nærmest som et Norge i miniatyr. Et slikt perspektiv gir hytten et anstrøk av nasjonale verdier som fellesskap og hjemstavnsfølelse, noe som rimer med den rolige og joviale stemningen blant de mange besøkende som flokket seg på gården. Det er grunn til å tro at Svargas skjermede beliggenhet i naturskjønne omgivelser hadde kurativ effekt i seg selv, og slik sett utgjorde en perfekt ramme rundt en medisinsk virksomhet som bygget på råvarer fra naturen.

En alternativ behandler med et moderne tilsnitt

Mye tyder på at det naturromantiske innslaget i Marcello Haugens virksomhet fungerte som kulturelt lim mellom eldre medisinske teknikker og sykdomsforståelse på den ene siden, og nyere alternative medisinske retninger på den andre. Godt hjulpet av den spesielle stemningen på Svarga, ble naturlengselen satt i spill når Haugen benyttet selvplukkede urter eller ba pasienten om selv å finne de nødvendige urtene på egen tomt. Samtidig ga bruken av mer industrialiserte ferdigtørkede urter og kurmetoder fra utlandet et hint om virksomhetens bånd til en større anlagt motkulturell rørelse. Vi gjenkjenner naturmedisinens holistiske menneskesyn både i Haugens bruk av naturmidler og i tanken om at han kunne ”se” *hele* pasienten, og dermed var i stand til å stille diagnoser uten å ta den enkelte syke kroppsdel i nærmere øyesyn. Men selv om et fokus på samspillet mellom menneske, ånd og natur på mange måter stod i opposisjon til legenes metoder og medikamentbruk, fremstod legeyrket som *profesjon* som en rollemodell både for Haugen og andre naturleger. Internasjonalt forsøkte naturleger å gjøre naturlegekunst til et eget fag etter mønster av legeyrket, slik at også naturlegene kunne heve seg over det store antall useriøse aktører som de av leger og myndigheter ble satt i bås med. Som et motsvar til disse bestrebelsene kan Haugens selvstudier, fagmotiverte utenlandsreiser og autorisasjonssøknad betraktes som del av den profesjonskampen Ole Olvik tok initiativet til her hjemme.

Mens Bjarne Eide argumenterte mot Marcello Haugen langs aksene vitenskap og (over)tro, fokuserte kritikken på 1930-tallet i større grad på forholdet mellom vitenskap og

kvasivitenskap. Siden naturleger og andre aktører i alternativmarkedet begynte å få større vitenskapelig tyngde og dessuten argumenterte på en måte som ga mening for mange, representerte de derfor en trussel mot legenes suverene posisjon i det medisinske landskapet. Når naturlegenes botemidler i stor grad faktisk også *var* hentet direkte fra naturen, ble det vanskelig å kritisere virksomheten – ikke minst for leger, som selv benyttet laboratoriefremstilte og til dels sterke medikamenter med kraftige bivirkninger. Det var derfor kritikken mot Haugens metoder sjelden handlet om at remediene var helseskadelige i seg selv, men at han og andre naturleger utsatte alvorlig syke pasienter for fare ved å behandle dem med virkningsløs medisin. Implisitt i disse beskyldningene lå det også en tanke om at det å behandle syke mennesker var en farlig aktivitet som ikke kunne overlates til hvem som helst. I lys av Mary Douglas' argument om at nettopp ideer om fare kan knyttes til overtredelse av grenser og sammenblandingen av ting som burde holdes adskilt, ser det ut til at den stadige henvisningen til fare på et nesten magisk vis tjente til å opprettholde grenseoppgangene mellom autoriserte og uautoriserte behandlere.²⁴⁹ Når publikum godtok denne retorikken, er det samtidig et vitnesbyrd om tilliten til ekspertkunnskap i et trygghetssøkende samfunn der det ble lagt stor vekt på å identifisere alle potensielle farer.

Bak den samfunnspaternalistiske oppdragerrolle som Scharffenberg og andre myndighetspersoner inntok, aner vi også et syn på bruken av kvakksalvere som en del av en omsegripende, illegitim forbrukskultur. I boken *Temmet eller uhemmet* viser historiker Christine Myrvang hvordan ideen om et overflodssamfunn førte til en rekke tiltak for å redde rasjonaliteten og dannelsen hos massene. I likhet med de strategier som ble igangsatt for å forbygge fyll og fedme, kan det se ut som om legestanden søkte å regulere og kultivere folks forbrukeradferd i helsemarkedet. Dette dannelsesprosjektet blir særlig tydelig med Ole Jacob Brochs kronikk i 1954, der han assosierte kommersialiseringen av helsemarkedet med merkevaren Coca-Cola, selve symbolet på den amerikanske massekulturen som mange mente skyllet over landet i 1950-årene.²⁵⁰ Med en slik referanse er det åpenbart at Haugen og andre ”helsekost- og naturprofeter” ikke bare fremstod som mindreverdige medisinske behandlere i Brochs øyne. For ham var både de og klientene deres representanter for en moderne vulgærkultur på kollisjonskurs med den gamle elitens tradisjonelle dannelseskultur som jo legestanden var bærere av. Broch var langt fra den eneste som fryktet en forflatning av kulturen, men han var likevel i utakt med sin tid. I lys av den massive motstanden mot ham i debatten ser det ut til at standsarrogansen som Broch la for dagen – og som også var så tydelig til stede hos leger i

²⁴⁹ Douglas 1997.

²⁵⁰ Myrvang 2004:313-315.

mellomkrigstiden – ikke lenger var levedyktig. Dermed var den sterke støtten Marcello Haugen fikk fra publikum i denne debatten på mange måter av større betydning for anerkjennelsen av ham som naturlege, enn hans egeninnsats for å kompensere for manglende formalia og sosial status.

Kapittel 6. Legendene

Kapitlene vi nå har lagt bak oss, har tatt for seg ulike roller som Haugen dels ble tilskrevet av andre, dels inntok av egen vilje. Alle rollene har det til felles at de viser til en kjent mann, en kjensgjerning som gjentatte ganger ble stadfestet i media med ord som ”berømt”, ”omtalt” og ”celeber”. Det var naturligvis Haugens ry som synsk og helbreder, så vel som hans dynamiske personlighet og mangefaseterte virksomhet som var årsaken til den enorme oppmerksomheten. I den første intense perioden i media var trolig Haugen blant de mest omsvermede personer i Norge, noe som er bemerkelsesverdig med tanke på hans omstridte praksis. Riktignok var ikke Haugen den første synske med publikumstekke. Eksempelvis ble både Vis-Knut og Fløttumgutten oppsøkt av folk fra hele landet. Likevel er det lite som tyder på at oppmerksomheten omkring Vis-Knut på noe tidspunkt kunne måle seg med Haugens popularitet, og oppstusset rundt Fløttumgutten var nært knyttet opp mot den lille piken som hadde forsvunnet. Også på andre arenaer i samfunnet fantes det foreløpig få navn med tilsvarende tiltrekningskraft. Hva var det da som var så spesielt med Haugen? Jeg vil foreslå at hemmeligheten bak hans popularitet har å gjøre med at det var en ny type berømmelse på fremmarsj i seerens samtid. Som følge av at massemedia og annen moderne teknologi skapte nye muligheter for kommunikasjon med publikum, var berømmelse som fenomen i ferd med å skifte karakter på denne tiden.

Det er nærliggende å se den nye formen for berømmelse i sammenheng med etableringen av den amerikanske filmindustrien i begynnelsen av århundret, fordi dette tilskuddet til underholdningsbransjen ga grobunn for en ”kjendiskultur”.²⁵¹ Det nye mediets umiddelbare suksess skyldtes at de levende bildene og muligheten for nærbilder hadde en formidabel innvirkning på publikum, samtidig som filmens imageprosjeksjoner underbygget individets økende betydning i kulturen generelt. Denne utviklingen ble intensivert i årene forut for første verdenskrig, da skuespillerens eksistens utenfor filmrørretet kom i fokus, og filmstjernen med dette ble født. Filmstjernerens sterke appell ledet til en økende vektlegging av underholdningsstoff i pressen i tiårene fremover, med smitteeffekt til andre deler av underholdningsbransjen. Her, som på andre områder hang Norge etter. Men også nordmenn fikk møte internasjonale filmstjerner som Andre Deed, Max Linder og Charlie Chaplin da de første fiksjonsfilmene begynte å gå sin seiersgang rundt om i landets kinoer omkring 1910.²⁵² Den gryende kjendiskulturen som slike stjerner representerte, kan skimtes også i presseoppslag om

²⁵¹ Begrepet er hentet fra Marshall 2006. (The celebrity culture). Se ellers Turner 2004:9-15.

²⁵² Bastiansen og Dahl 2003:203-204.

Marcello Haugen. Ikke minst hadde den massive publikumsresponsen som Haugen ble møtt med, mye til felles med oppmerksomheten som ble de nye stjernene til del.

En berømt mann

I 1910-tallets medievirkelighet ble det nye seerfenomenets berømmelse gjerne formidlet ved å vise hvor ettertraktet han var. Følgelig ble publikum møtt med overskrifter av typen ”Haugen bestormes”, eller ”Mirakeldoktoren beleires”, og i oppslag etter oppslag ble menneskemengdene som ventet på å få audiens hos den synske naturdoktoren beskrevet i lokal- og rikspresse.²⁵³ Så voldsom var oppmerksomheten rundt Haugen at han ofte måtte flykte fra sine tilhengere, eller han forsøkte å snike seg vekk fra dem før en eventuell konfrontasjon inntraff. Da Haugen oppholdt seg på et hotell på Kongsberg, ble de nærmest hysteriske tilstandene her skildret av en innsender i *Laagendalsposten* under overskriften ”Statsministeren besøker ham”:

Jeg kan nær sagt ikke finde en grænse for den tilstrømning, som er paa hotellet om dagen. Det er fuldt besat, folk opholder sig i dagevis, betaler store penger for at bo der. Det er folk fra alle kanter. Det er et frygtelig syn at se, hvor mange krøplinger, der møter op. Der er i tusindvis av folk, hele gaardspladsen og trappeopgangen helt til 4. etage er stuvende fuld og alle værelser er det samme. Torsdag var man paa at storme hotellet, fordi alle vilde se ham. Der maatte sendes bud efter politistyrke til at holde vakt. Man kunde være fristet til at tro, at det var sist paa verdens ende. Han kunde ikke faa spisero paa hotellet. Det blev derfor ringt op til hans søster, der er gift her i byen, om at komme med automobil og faa ham derhen. Da blev Haugen utlaast bakveien, men hadde ikke politiet været paa post, hadde man traadt ham ned. Torsdag holdt han paa til 11/2 og igaar til 11 1/2. Men efterpaa blev det aapnet telegrammer. Igaar blev det medbragt ca. 400 breve og telegrammer i pakkevis. – kl. 12 middag skulde statsministeren til ham.²⁵⁴

Karakteristikken er et vitnesbyrd om den enorme popularitet og berømmelse som ble Marcello Haugen til del i den første kaotiske tiden i pressens søkelys. Det er på ingen måte et nøkternt lege/klient-forhold som beskrives. Man blir snarere slått av avstanden mellom Haugen og hans beundrere. Stemningen bryter således tvert med det etablerte bildet av de mange syke som stille og tålmodig ventet i kø i håp om å få behandling for sine plager. I stedet aner man at de som nær stormer hotellet i sin iver etter å ”se” Haugen, som innsenderen uttrykker det, ikke først og fremst er ute etter å få hjelp, men drives av nysgjerrighet og et ønske om å få et glimt av berømmtheten. Det var *kjendisen* Marcello Haugen de ønsket å se. Særlig var det kvinner som ivret etter å komme i nærkontakt med Haugen, og mye tyder på at mer eller mindre forelskede piker i alle aldre stod for mesteparten av kaoset rundt den kjente seeren. ”De vifter med lommeørklær, graater og jubler og ber og kaster blomster”, uttalte et øyevitne til Bjarne Eide.²⁵⁵

Opplysningen om at selveste statsministeren hadde avtalt et møte med Haugen gir den

²⁵³ *Tidens tegn* 11.09.1913, og *Aftenposten* 14.09.1913.

²⁵⁴ *Samhold* 23.10.1913.

²⁵⁵ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1129.

spesielle situasjonen på Kongsberg en ekstra dimensjon. Bak den knappe informasjonen på dette punktet aner vi at det ble lagt opp til et besøk med et visst høytidelig og embetsmessig preg, som bekreftet Haugens landsdekkende berømmelse og den statusøkning han på kort tid hadde blitt gjenstand for. Skildringen av situasjonen på Kongsberg illustrerer samtidig hvordan kjendistilværelsen for en klok artet seg i det tyvende århundret. Mens navngjetne kloke gjennom hele 1800-tallet praktiserte under enklere og mer private omstendigheter, eventuelt møtte folk på kirkebakken eller torvet slik Vis-Knut gjorde ved flere anledninger, tok Haugen inn på hotell, og brukte hotellets fasiliteter som base for virksomheten. Etter alt å dømme var hotelledelsen med på å koordinere hans timeplan, og utrolig nok virker det som om også politiet så det som sin oppgave å passe på berømtheten. Kun få tiår tidligere hadde lovens lange arm, gjerne representert ved omstreiferoppseren, eller ståddarkongen som han ble kalt, ansett den type oppstuss som Haugen genererte som et ordensproblem. Vis-Knut ble til sammenligning arrestert da han holdt en appell foran en menneskeansamling utenfor den lokale kirken.

Den voldsomme utviklingen av infrastruktur og kommunikasjoner omkring århundreskiftet er også godt synlig i Laagendalspostens stemningsportrett. Dette var faktorer som la til rette for en moderne kjendis, fordi de åpnet for en type tilstedeværelse og tilgjengelighet som ikke hadde vært mulig tidligere: Mens rådsøkende fra fjernere kanter av landet tidligere hadde måttet belage seg på en lang og strabasiøs tur, var veinett og jernbane såpass godt utbygget at Haugens klientell kunne komme langveisfra og likevel ha håp om å treffe ham i løpet av den korte tiden han befant seg i byen. Kommunikasjonsmidler som telefon og telegraf gjorde det dessuten mulig for folk å være på plass før Haugens ankomst, hvis de da ikke fikk hjelp direkte per telefon eller via telegram. Haugen benyttet selv jernbanen i stor grad, og hjembyen var således kun et stopp på en to-ukers turné med korte opphold i Bergen, Kristiania, Drammen, Skien, Hamar og Lillehammer. Han nøyde seg ikke med å ta i mot folk i byene han kom til, men benyttet like godt togkupeen som ”konsultationsværelse”.²⁵⁶ På denne måten kunne han hurtig krysse store avstander uten å miste dyrebar tid underveis. Med tilgang på automobil, det kanskje viktigste symbolet på en ny tidsalder, ble det mulig å følge opp den effektivitet han la for dagen mellom stasjonene også under oppholdet i sølvbyen.

En beleven dandy

På begynnelsen av 1900-tallet befant fortsatt de aller fleste kjente personer seg øverst i samfunnshierarkiet – de var politikere, vitenskapsmenn, litterater, kunstnere og polarhelter. Slike berømtheter tilhørte en kategori som medieforskeren Daniel Boorstin ville kalt ”store menn”

²⁵⁶ *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1130.

(great men), fordi det var deres fremskutte posisjoner og unike bragder som utgjorde grunnlaget for berømmelsen. Med de nye mediene som vokste frem i begynnelsen av det tyvende århundre ble det imidlertid enklere å kompensere for manglende heroiske dyder, eller for å si det med Boorstin: det ble lettere å fabrikere berømmelse.²⁵⁷ De nye mulighetene ble først synlige innenfor underholdningsindustrien, der konkurransen mellom ulike aktører førte til at det ble utviklet stadig nye påfunn for å markedsføre stjernene, og koblingen mellom visualitet og den enkelte stjerne ble enda viktigere enn tidligere. Uansett image forøvrig utgjorde glitter, glamour, røde løpere og store formuer sentrale ingredienser i stjernenes liv slik de ble presentert i massemediene. I en studie om forholdet mellom Hollywood-stjerner og kvinnelige fans i Storbritannia på 1940- og 50-tallet påpeker Jackie Stacey at avstanden mellom stjernenes overdådige jetsetliv og fansens nøkterne hverdag ga grobunn for eskapisme, fordi stjernene representerte noe uopnåelig som fansen kunne fantasere om.²⁵⁸ På samme måte appellerte Rudolph Valentino til publikum på 1910- og 20-tallet med sin eksotiske og europeisk-aristokratiske fremtoning.²⁵⁹ Innslaget av den nye kjendiskulturen var også tydelig til stede i markedsføringen av Skandinavias første pop-stjerne, Ernst Rolf. På forsiden av notbladene - datidens salgspakat for musikkartister – flørtet han uhemmet med sitt publikum iført kjole og hvitt, sminke i Rudolph Valentino-stil, og med flosshatten på snei.²⁶⁰

Det offentlige bildet av Marcello Haugen kunne til forveksling ligne oppsynet til Ernst Rolf og mange andre av underholdningsindustriens glamorøse og sofistisert utseende kjendiser. En rekke elementer var med på å bygge opp dette bildet, hvorav det italienske adelsnavnet Marcello var første skritt på veien. Dette ”kunstnernavnet” har ikke bare en eksotisk klang, men ga også Haugens ordinære døpenavn en mer fornem karakter. Våpenskjoldet som figurerte både på Svarga og Villa Arjuna, og som han delte ut til familiemedlemmer i form av sølvsmykker, hadde en tilsvarende effekt.²⁶¹ Det aristokratiske inntrykket som navnet og våpenskjoldet ga, ble fulgt opp da han under den store utenlandsturen i 1914 innledet et forhold til en ung østerriksk grevinne, og senere kjøpte hele grevskapet med tilhørende slott og landsby. Forøvrig ble Haugens rikdom fremvist etter alle kunstens regler. Sjenerøse gaver fra fornøyde klienter og penger han tjente på å selge urter ga Haugen muligheten til å være med på den innbringende jobbtiden under første verdenskrig. Innen utgangen av krigen hadde han kjøpt flere større eiendommer i inn- og utland, verdifulle møbler, samt den første av flere kostbare biler. På 20- og

²⁵⁷ Boorstin 1971.

²⁵⁸ Stacey 1994:1-18.

²⁵⁹ Hansen 1991.

²⁶⁰ Lien 2008:223-225.

²⁶¹ Resten av avsnittet er basert på Parmann 1993.

30-tallet ble hans formue ytterligere synliggjort da han ble "sleeping partner" i et skipsrederi, og han som nybakt skipsreder gikk til anskaffelse av en imponerende villa på Bygdøy (i dag Canadas ambassade). Residensen hadde tilhørt den kjente "kollega" skipsreder Lindvig, og var utstyrt med både park og tennisbane, og ved eiendommens lystbåthavn lå en stor hvitmalt motorbåt til Haugens disposisjon.

Om Marcello Haugens velstand var godt synlig i hans luksuriøse hjem, lyste den i all sin glans også når han var ute på landeveien. I 1924 brakte legetidsskriftet et lite glimt av hvordan det må ha sett ut når Haugen var på reise i Norge i mellomkrigstiden:

M a r c e l l o H a u g e n var igaar paa gjennomreise til Elverum. Den meget omtalte person kom hertil pr. bil ledsaget av en husholderske og en privat bokholder lørdag kveld og tok ind paa Kongsvinger Hotel, hvor selskapet overnattet til igaar. Han reiste saa videre i sin bil gjennom Solør til Elverum.²⁶²

For lokalbefolkningen i småbyer som Kongsvinger og Elverum må Haugen og hans følge ha gjort et formidabelt inntrykk – private bokholdere og husholdersker var ikke noe hvem som helst hadde med seg på tur. På denne tiden var dessuten bilen fortsatt et eksotisk innslag i distriktene, særlig en så staselig doning som Haugen kjørte rundt i. Dette var nok grunnen til at legetidsskriftet fant opptrinnet verdt en notis. Det tidsskriftet ikke nevner, er at bilen høyst sannsynlig ble ført av en privatsjåfør, en detalj som ga Haugen og hans følge et ytterligere standsmessig preg. Trolig var også Haugen meget elegant kledd, da han gjerne var iført siste mote på sine reiser.²⁶³ Legger vi til at Haugen var kjent for sin distingverte, beherskede fremferd og pene språkføring, aner vi at det ikke bare var en oppkomling som ankom Kongsvinger denne dagen, men snarere en aristokrat – en greve - som gjorde sin entré i byen.

Den stolte skikkelsen var imidlertid mer enn et tomt skall, en fasade muliggjort gjennom adelsnavnet Marcello og en kjøpt og betalt grevetittel. Haugens fornemme karakter var resultatet av en lengre prosess bestående av iherdig språktrening, dannelsesreiser, nitidige studier av tyngre litteratur, for ikke å glemme de sosiale impulser som vennskapet med de kjente kunstnerpersonlighetene Hermann Wildenwey og Christian Morgenstern, samt kontakten med det kultiverte antroposofiske miljøet her hjemme og i Tyskland.²⁶⁴ Som en del av dette bildet fornemmer vi hvordan Haugens anstrengelser for å oppnå anerkjennelse som naturlege overskred et rent profesjonelt hevdelsesbehov i en bransje der legestanden dikterte spillereglene; bestrebelsene var snarere motivert ut fra et dypere ønske hos fattiggutten om å fremstå som en

²⁶² Tidsskrift for Den norske Lægeforening 1924:527.

²⁶³ Pedersen 1997:116

²⁶⁴ Parmann 1993:67-68, 77-80.

dannet, ja bent ut nobel og høybåren gentleman. Det var denne elegante herremannen som gjorde inntrykk på kvinnene, og som var blikkfang for de brede lag av befolkningen.

Øyensynlig var det den velpolerte fremtoningen som også gjorde Marcello Haugen spiselig i fornemme kretser, og som åpnet for at statsministeren ønsket å avlegge ham et besøk. Også andre samfunnsstopper markerte sin støtte til Haugen via media. En av Hamars mest kjente forretningsmenn uttalte til *Morgenbladet* at han og andre ”gode borgere” hadde latt seg overbevise om Haugens evner.²⁶⁵ Forretningsmannen fortalte at disse riktignok ofte var langt mer tilbakeholdne med å kringkaste sine besøk hos Haugen, men la til: ”Jeg vet ikke, hvorfor jeg skulde lægge Skjul paa det.”²⁶⁶ Enda mindre blyge var en marinekaptein og en fabrikkieier, som lot trykke støtteerklæringer med fullt navn, adresse og tittel i *Tidens Tegn*.²⁶⁷ I det svært så klassebevisste samfunnet Haugen etablerte seg i, ville neppe slike støtteerklæringer ha forekommet hvis han ikke hadde blitt oppfattet som en likemann.

I kameraets fokus

De som tidligst utnyttet massemediene til sin fordel tilhørte det samfunnssjiktet Marcello Haugen aspirerte til. Eksempelvis gikk ”Norges første virkelige mediepersonlighet”, Fridtjof Nansen, og kunstmaleren Edvard Munch, aktivt inn for å skape sitt eget bilde i det offentlige rom. Mens Munch fungerte som en ”spin doctor” for å skape blest om arbeidene sine, gikk ikke Nansen av veien for å rekonstruere nøkkelscener fra polarekspedisjonene i den kjente fotografen Ludwig Szacinskis atelier.²⁶⁸ I likhet med disse personlighetene, var Marcello Haugen svært oppmerksom på billedmediets potensial, noe som med all tydelighet fremkommer av de mange ulike fotografiene av ham i bøkene til Parmann og Pedersen. Her kan en se hvordan han lekte med ulike identiteter foran kamera: Arsenalet av personligheter innbefatter blant annet soldaten med jaktrifle, en ulastelig antrukket herremann med bart og lokomotivpusseren med arbeidsantrekk. Han var også en ivrig amatørfilmfotograf lenge før filmkameraet ble allemannseie. I tillegg til opptak han foretok på egenhånd, finnes det timevis med private filmopptak der Haugen befinner seg i forgrunnen. Det var altså en svært kameravant person som møtte representanter for samtidens nyeste og mest spektakulære massemedium – cinematografen, da disse tok turen opp til Svarga for ”... at faa nogen films av manden med den

²⁶⁵ *Morgenbladet* 21.8.1913.

²⁶⁶ *Morgenbladet* 21.8.1913.

²⁶⁷ *gudbrandsdølen* 19.8.1913. Mor Sæther fikk også støtteerklæringer fra høyerestående personer i samfunnet, men hennes omgang med mennesker fra samfunnets øvre sjikt kan ikke sees uavhengig av hennes første ektemann, Peder Pedersen Sæther, som kom fra gode kår, og dessuten hadde en prestisjefylt stilling ved Anatomikammeret. Bø 1986. En annen kjent klok kone i Oslo, Anne Brandfjeld, måtte til sammenligning snike seg inn bakveien når hun ytte hjelp i bedre strøk av byen. Nielson 1966:22.

²⁶⁸ Sørensen 1996, Clarke 2009.

6te sans”, slik det stod å lese i *Dagens Nyt* høsten 1913:

De drog den 11/2 times vei op til hytten hans i Mesna, og de fikk også en del gode bilder. Haugen saa smilende til en liten stund. Saa gikk han op paa verandaen paa taket sammen med et par andre. ”Nu faar du sveive paa livet løs,” sa chefen til sin medhjælper. Men det var vanskelig at faa Marcello med, han holdt sig i bakgrunnen og rystet motvillig paa hodet. Saa gik han frem foran de andre, saa paa optageren og ropte: ”Nu faar det være slut!” – ”Sveiv, sveiv!” ropte chefen, ”hvorfors stanser du?” ”Klem paa!” – ”Jeg kan ikke,” svarte medhjælperen. – ”Hvorfor ikke?” – ”Nei, jeg faar ikke sveiven rundt!” Og ganske riktig, apparatet hadde slaat sig vranget. ”Det kan godt hælde, det bare var et træf,” sa manden til os, ”men det var unegtelig rart, at det skulde træffe ind i det øieblik. Apparatet er ellers aldeles udmerket.”²⁶⁹

Denne underlige seansen viser med all tydelighet hvor trygg Haugen var på sin rolle som klarsynt i medias søkelys. Han har åpenbart ingenting i mot å bli filmet og poserer villig for filmteamet mens han smiler til kameraet. Men med ett virker det som om han ombestemmer seg, han trekker seg unna situasjonen, rister på hodet og virker uinteressert. I denne ambivalensen møter vi Haugens offentlige fremtoning i konsentrert form: på den ene siden imøtekommende, medgjørlig, for ikke å si eksponeringsvillig, og på den andre siden tilbakeholden og utilnærmelig. Ser vi nærmere etter, legger vi merke til hvordan denne vekslingen er del av en veloverveid fremgangsmåte i møte med filmfolkene. Ved å forflytte seg opp på taket av Svarga tvinges kameramannen til å filme skrått oppover for å kunne holde ham i bildet, en vinkel som umiddelbart forteller et potensielt publikum at personen på lerretet innehar en maktposisjon. Effekten fremheves av at Haugen gjemmer seg bak vennene sine før han trer frem fra sin plass på toppen av Svarga for å utføre seansens høydepunkt: overmanningen av den moderne teknikk ved hjelp av sitt magiske blikk.

At en simpel jernbanefunksjonær uten fnugg av politisk og samfunnsmessig betydning ble funnet interessant nok til å foreviges av et filmteam, er en unik bekreftelse på den posisjon Marcello Haugen i løpet av kort tid hadde oppnådd. På denne tiden var det nemlig korte dokumentariske aktualitetsfilmer sentrert rundt det man anså som viktige hendelser og personer i inn- og utland, slik som sportsbegivenheter, statsbesøk og dramatiske krigsscener, som dominerte filmforestillingene. Av den grunn fikk filmens og kinoens gjennombrudd i begynnelsen av århundret enorm betydning for det nye Norge som vokste frem etter 1905. Det nye mediet var blant annet et viktig instrument i arbeidet med å etablere den nye kongefamilien i folkets bevissthet. Dokumentarfilmene om Kong Haakons inntog til Norge og påfølgende kroningsferd ble begge kinosuksesser, og da kongen stilte opp i en av datidens viktigste kinoer i Stortingsgaten, bidro han til å kaste glans over lokalene, kinoen og filmen. Gitt at også

²⁶⁹ *Dagens Nyt* 27.9.1913.

filmsekvensen med Haugen kom med i en av tidens aktualitetsfilmer, fant hans imageprosjeksjoner veien til de ca. 150 kinoer som hadde rullet å dukke opp rundt om i landet, med til sammen rundt 10 millioner besøkende per år.²⁷⁰

En avmålt celebritet

Marcello Haugens kokette oppførsel overfor filmteamet på Lillehammer var ikke et enestående tilfelle. For selv om han gjorde seg tilgjengelig for media i flere sammenhenger, vekslet han hele tiden mellom en imøtekommende og avvisende holdning overfor mediefolk. Flere journalister rapporterte at det var vanskelig å få Haugen i tale, og den berømte seeren gjorde det helt klart at han ikke ønsket å bli tatt bilde av. Den stadige reisingen og hyppige skiftingen av bopel de første årene av karrieren gjorde det dessuten vanskelig å lokalisere ham. Når man først fikk tak i berømtheten og han lot seg intervju, var han gjerne meddelsom i det ene øyeblikket og hemmelighetsfull i det neste, slik en journalist fikk merke da han etterspurte førstehånds og riktige opplysninger om klarsynet, og Haugen kvitterte med et eksempel han ikke ville ha på trykk i avisen. Den unnvikende stilen ble enda mer påtagelig etter det som må ha vært et ubehagelig møte med Bjarne Eide, noe også pressefolkene noterte seg. Kort tid etter intervjuet med legen, sammenfattet en journalist i *Gudbrandsdølen* sitt inntrykk av den blyge seeren slik: ”... Haugen har en sand Rædsel for at bli omtalt offentlig, og det er meget paafaldende.”²⁷¹

Marcello Haugen fortsatte å holde en lav profil utover høsten 1913, og avisintervjuene tok slutt. Pressen fikk i stedet en mer passiv rolle som en slags kommunikasjonsformidler mellom Haugen og publikum, f. eks. da Haugen henvendte seg til media for å advare folk mot ukyndig bruk av urter, eller da en gruppe bekymrede observatører benyttet lokalavisen til å anmode Haugen om ikke å la syke mennesker vente unødige i det kalde høstværet.²⁷² Samtidig bidro fornøyde pasienter og andre rådsøkende til å holde bildet av den berømte seeren varmt i media ved å sende inn leserinnlegg der de inngående beskrev opplevelsene de hadde hatt hos ham. Ellers hjalp publikum pressefolk med å holde seg informert om Haugens daglige bedrifter, hvor han holdt hus, hvor han skulle reise neste gang og lignende – opplysninger som igjen gjorde det lettere for rådsøkende å oppspore ham. Ellers vek Haugen mer og mer unna både for pressens søkelys og det generelle trykket fra nysgjerrige ved blant annet å benytte sine medarbeidere som buffer mot omverdenen. Stort sett var det en av Haugens husholdersker eller Haugens nære venn, den lokalkjente teosofen Ivar Fosse, som tok i mot både pressefolk og andre besøkende. På denne måten kunne medarbeiderne kontrollere hva slags ærend folk hadde, og sile ut dem som

²⁷⁰ Se Bastiansen og Dahl 2003:199-203.

²⁷¹ *Gudbrandsdølen* 2.10.1913.

²⁷² *Lillehammer Tilskuere* 29.9.1913.

kun var kommet for å snoke, uten at Haugen selv behøvde å stå i ”frontlinjen”. De rådsøkende ble også bedt om å holde tett om hva de opplevde i møte med den store seeren. Dermed ble Haugen stadig mer diffust til stede i mediens fortellinger om ham, fordi stoffet i større grad måtte baseres på løse rykter og andrehandsberetninger.

Et siste møte med pressen

Marcello Haugens restriktive tilstedeværelse i media var ikke bare med på å legge ny mystikk til hans karakter, først og fremst tillot den ham å ha full kontroll over egen imagebygging. På forstemmende vis ble konsekvensen av å miste denne kontrollen tydelig i forbindelse med mediedekningen av en rettssak mot ham i 1948, der han stod tiltalt for saneringssvindel.²⁷³ Selv om han ble frikjent var en slik straffesak delikat, fordi det kun var gått tre år siden andre verdenskrig – den mest rystende hendelsen i nyere norsk (og internasjonal) historie. Landssvikoppgjøret var i full gang, og alle nivåer av forbrytelser som kunne knyttes til okkupasjonstiden ble tatt svært alvorlig – noe som også gjenspeilte seg i den omstendelige etterforskningen i forkant av rettssaken.²⁷⁴ Bakgrunnen for det Haugens forsvarer kalte ”en ubegripelig forfølgelsessak” var at den berømte seerens økonomiske krumspring falt sammen med en tid da gjenoppbyggingsarbeidet så vidt var kommet i gang, varerasjonering var en del av hverdagen og mange hadde det trangt. Haugen var naturlig nok svært preget av situasjonen, og ved hjelp av en legeerklæring sørget han for at publikum ble nektet adgang til rettslokalene. Men pressefolkene kunne han ikke gjøre noe med. De var på plass og kunne på nært hold bevitne hvilken effekt den ydmykende situasjonen hadde på ham. Ikke overraskende meldte den nylig gjenoppståtte avisen VG at Haugen virket ”meget deprimert, gustenblek i ansiktet og forvåket. Han hadde vanskelig for å samle seg til et svar på de spørsmål som ble stilt, og stemmen var så lav at ordene var vanskelig å oppfatte på to meters avstand.”²⁷⁵

Det er slående hvor spak den ellers veltalende og verdensvante seeren fremstår i VG-journalistens karakteristikk. I en sårbar situasjon, ribbet for den staffasjen han vanligvis omga seg med, er det som om han mister all kraft, og med ett virker han ikke lenger så unik. ”Marcello Haugen er riktignok kjent som ’synsk mann’ langt utenfor dette distrikt, men i retten var det ingen ting som tydet på at tiltalte var noe mer enn et alminnelig menneske” oppsummerte

²⁷³ Under rettssaken innrømmet Haugen å ha unndratt hele 132000 kroner i svenske statsobligasjoner og bankinnskudd fra beskatning i tidsrommet 1936-44. Hovedfokus var imidlertid rettet mot en rekke obligasjoner på totalt 60000 kroner, som Haugen hevdet å ha gitt bort i gave til familiemedlemmer i 1938. Saneringspolitiet, en på denne tiden sentral institusjon i samfunnet, mente derimot at obligasjonene ikke var blitt overført de nye eierne innen fristen for formueregistrering i september 1945, da man grunnet den uoversiktlige økonomien under krigen sanerte landets pengevesen. Pedersen 1997: 177-184.

²⁷⁴ Møter med Marcello 177-184.

²⁷⁵ VG 5.10.1948.

Gudbrandsdølen.²⁷⁶ Til sammenligning var de spektakulære forestillingene som Haugen inviterte til tett forbundet med den mystiske stemningen på Svarga, den dunkle belysningen i arbeidsværelset, for ikke å snakke om den forunderlige krystallkulen. I det grelle rettslokalet var det heller ikke rom for den velkledde og sofistikerte aristokraten som ble observert av Kongsvingeravisen da han ankom byen i sitt staselige kjøretøy. Det er som om den berømte seeren demaskeres gjennom sin opptreden på ”bortebane”; på nært hold, og i en slik tvungen og prosaisk situasjon forsvinner hans overnaturlige karakter, og Haugen fremstår som et ”alminnelig menneske” av kjøtt og blod, med samme disposisjon for å se trett og gustenblek ut som andre dødelige. Vi skal ikke se bort fra at vi her står overfor noe av forklaringen på Haugens blyge fremtoning i medias søkelys.

Nytt liv i ny avis

Marcello Haugen kom bedre ut av det da VG skrev en featurereportasje om ham rett før jul i 1953.²⁷⁷ Foranledningen var at den synske trønderen Emil Knudsen hadde blitt omtalt i verdenspressen etter å ha blitt rådspurt i forbindelse med et kriminalgmysterium i Canada.²⁷⁸ Interessen rundt saken ga VG en ypperlig anledning til å spinne videre på tematikken, og ved å sende to medarbeidere til mannen på Svarga brakte avisen det hele ”hjem” til Norge og Østlandet. Hensikten med oppslaget trer umiddelbart frem av ingressen, der avisen skriver at trønderens bedrifter bare er ”... småtterier mot det som foregår hver dag hos den mest berømte av alle synske menn i Norge, Marcello Haugen på Lillehammer”. Poenget understrekes gjennom et stort bilde av Svarga, der en av bilene som frakter de mange besøkende sees kjørende ut av området, akkompagnert av en tittel i fete typer der det står: ”Mirakler skjer daglig hos Marcello Haugen[...] 50-100 på venteværelset pr. dag”. Foruten den sedvanlige beskrivelsen av den lange ventetiden, består selve reportasjen av en samling velkjente historier fra fremmøtte som åpenbart er ment å skulle ”belegge” påstanden som serveres innledningsvis.

Typisk er norskamerikaneren som har reist helt fra USA for å få hjelp for sine plager: ”Jeg mistet balanseevnen, sier hun, og har hatt lang legebehandling for det uten at det gikk noe fremover. Jeg trodde ikke noe på ham, la det være sagt, men man forsøker alt. Han anviste meg en behandling og jeg ble raskt bedre, sier hun på gebrokkent norsk.” Grunnelementene i denne lille fortellingen hadde blitt presentert i mediene flere ganger tidligere: Skepsisen til Haugen, sviktende legebehandling, og helbredelse/lindring når pasienten likevel oppsøker den klarsynte.

²⁷⁶ *Gudbrandsdølen* 5.10.1948.

²⁷⁷ VG 19.12.1953.

²⁷⁸ I tråd med triangelhypotesen om at nyhetsverdien raskt kan økes ved å spille kilder ut mot hverandre. Eide og Hernes 1987:28-32.

Fortellingens innpakning er imidlertid helt ny. For det første blir amerikanerinnens meddelelse personlig og følelsesladet gjennom fotografiet og navnetrekket. Når leseren at på til får vite at hun har dratt halvveis rundt jorden for å treffe Haugen, overskrider historien sin formelaktige karakter, den fremstår i stedet unik og overveldende og bidrar på denne måten til å gi helbredelsesfortellingene et ansikt. Samtidig forsterkes hennes historie gjennom reportasjens layout: De iøynefallende bildene og den effektive overskriften utgjør godt over halvparten av den to sider lange reportasjen, og i tillegg til å gi et overveldende inntrykk, bebuder fotografiene at avisen var til stede der det skjedde, da det skjedde. Ved å knytte saken til en aktuell hendelse, forsterkes følelsen av umiddelbarhet. Og til tross for at det går klart frem av reportasjen at mirakler er noe som skjer ”daglig” hos Haugen, får man følelsen av at akkurat dette ene besøket hos den klarsynte har spesiell nyhetsverdi.

I kontrast til det personlige bildet som tegnes av norskamerikaneren, er Marcello Haugens sekundære tilstedeværelse i teksten et påfallende og etter min mening svært virkningsfullt aspekt ved reportasjen. Et stort fotografi av Svarga, i kombinasjon med den daglige aktiviteten som kommer til syne både her og i overskriften, bærer nemlig i seg et løfte om nærkontakt med mirakelmannen som ikke innfris i brødteksten. Journalistene gjør ikke en gang et forsøk på å få et intervju med ham, og begrunner dette antydningvis ved å fortelle at Haugen tidligere har gjennomskuet og avvist en journalist som kom for å få avisstoff under dekke av å være pasient. Det ser heller ikke ut til at de har prøvd å nærme seg Haugen ved å fritte ut hans medarbeidere på Svarga slik enkelte journalister hadde gjort tidligere. I stedet blir samtaler med de mange som sitter samlet på venteværelset det bærende elementet i reportasjen, mens Haugen etter alt å dømme befinner seg på kontoret i etasjen over og utfører de ”mirakler” som historiene beretter om. Til forskjell fra tidligere er ikke lenger historiene kun et supplement til trivielle møter med seeren, der han tross sine overnaturlige evner blir beskrevet i jordnære situasjoner, i hyggelig passiar med kolleger, rådsøkende og journalister på togstasjonen iført sotet arbeidsantrekk, eller som en gustenblek, aldrende mann på tiltalebenken. Historiene er ikke en gang fortellinger *om* Haugen, de *er* Haugen i den forstand at den sky seeren blir til utelukkende gjennom fortellingene. På denne måten fullendes hans mystiske karakter og han blir mytisk. Det er dette journalistiske grepet som gjør Haugen spennende å lese om, og som til syvende og sist gir VGs reportasje underholdningsverdi.

Reportasjen vakte så stor oppsikt at VG sendte Odd Eidem til Svarga for å lage en oppfølgerreportasje som igjen dannet utgangspunkt for en rekke oppslag der ulike anerkjente vitenskapsmenn uttalte seg om ham. Siden VG åpenbart ønsket å tyne mest mulig ut av saken,

oppsøkte de celebritetene Aksel Sandemose og sirkusdirektør Arnardo.²⁷⁹ Ingen av dem hadde noe større kjennskap til saken. Likevel ble intervjuene med de to kjente personene slått stort opp på førstesiden, med iøynefallende portrettbilder, og med deres støtteerklæringer til Haugen formidlet i store bokstaver. Som førstesideoppslag ble saken nå en del av avisens ”salgsplakat”, som – hvis vi skal tro Ulf Palmenfelt – ikke bare er ment å skulle lokke potensielle lesere til å kjøpe avisen, men også innbyr leserne til å forlate den ”vanlige” verden til fordel for middagsavisens egen eventyraktige verden.²⁸⁰

De lite informative intervjuene med Sandemose og Arnardo, illustrerer hvordan den undersøkende og informative journalistikken ble utfordret av en middagsavis som søkte å tyne mest mulig ut av en populær sak, ut fra et ønske om å ”skrive så det selger”, som salgssjefen uttrykte det.²⁸¹ At debatten rundt Marcello Haugen dermed var motivert – i hvert fall delvis – ut fra kommersielle hensyn, gikk ikke upåaktet hen hos publikum. Saken ble også gjengitt i andre aviser, og flere innsendere reagerte på at avisen skapte et slikt oppstyr rundt en person som ikke selv ønsket publisitet. En innsender i *Gudbrandsdølen* påpekte at Haugen tidligere hadde fått være i fred, men at han nå kom i medienes fokus fordi ”en sensasjonshungrig middagsavis som ikke skyr noe middel for å øke løssalget” hadde begynt ”å lage stoff” om ham.²⁸²

Det var altså blitt en etablert oppfatning at Haugen ikke ønsket å være en mediepersonlighet. Men som del av en større debatt om seerfenomenet på Svarga, var denne type leserinnlegg likevel med på å bygge Haugens navn i media med stor styrke. Dette skyldes ikke minst at de hyppige publikumsinnlegg i saken ”snakket” direkte med hverandre for første gang siden pressen fattet interesse for Haugen, de bekreftet temaets popularitet, og hvilke aspekter ved det som særlig vekket interesse. Symptomatisk nok var flere av innleggene plassert under ”Jeg mener at”-vignetten, som var en av flere seksjoner avisen hadde begynt med for å komme på tomannshånd med leserne. Publikumsstemmene var med andre ord en viktig drivkraft i debatten. Til sammen tilførte det intensive møtet mellom journalister, vitenskapsmenn, publikum, så vel som kjente personligheter, enda et nytt lag til forestillingskomplekset rundt den mystiske seeren og la enda en alen til hans berømmelse. Dette til tross for at hovedpersonen selv forholdt seg taus, og det ikke egentlig fremkom noen ny informasjon om ham.

En legende blir til – men for hvem?

Ved å oppsøke Marcello Haugens klienter på Svarga vinteren 1953/54, minnet VG sine lesere om

²⁷⁹ VG 20.2.1954, VG 27.2.1954.

²⁸⁰ Palmenfelt 1995.

²⁸¹ Eide 1995:138.

²⁸² *Gudbrandsdølen* 22.2.1954.

at det fortsatt var en virkelig mann bak fortellingene om den store seeren. Denne slumrende tilstedeværelsen i det offentlige rom forsvant naturlig nok da den klarsynte mannen døde, og den ekte Marcello Haugen ble løsrevet fra fenomenet Marcello Haugen. Som et symptom på seerens overgang til det hinsidige, løftet både dags- og ukepresse frem fortellingskomplekset rundt Haugen ved å benytte ord som ”sagnomsust” og ”legende”. Det mytologiske potensialet i fortellingene om den avdøde klarsynte åpenbarte seg på to måter i media: For det første ble hans bakgrunnshistorie presentert i en fortettet form i mange små og store oppslag, strukturert med utgangspunkt i det vi kan kalle et ”rise to fame”- eller Askeladdmotiv. For det andre ble hans tilbaketrunkne og hemmelighetsfulle livsstil til stadighet tematisert og opphøyet til et poeng i seg selv.

Begge momentene er tydelig til stede i en artikkel VG skrev i forbindelse med dødsfallet.²⁸³ Under den megetsigende tittelen ”Lokomotivføreren som ble mirakeldoktor”, fortelles historien om den fattige gruvearbeidersønnen uten nevneverdig utdanning, som ved hjelp av sine evner, hardt arbeid og kløkt, skaffer seg en fremtredende posisjon som klarsynt og naturlege, som igjen setter ham i stand til å hjelpe mange mennesker. Underveis er historien krydret med beskrivelser av hans merkelige hjem, sigøyneraktige utseende og psykologiske teft, samt en kort gjennomgang av seerens omgang med shipping. Dette er meningsbærende motiver som gir flere lag til historien og som presenteres på en slik måte at den overordnede Askeladdfortellingen fremheves. I likhet med eventyrene om Askeladden rettferdiggjør Haugens gode gjerninger en belønning i form av rikdom og overnaturlige krefter, samtidig som det er disse attributtene som gjør det mulig for ham å utføre sitt selvpålagte oppdrag. Fortellingens grunnmotiv kan dermed sies å være at det er mulig å overvinne livets utfordringer ved å handle rett. Gjennom å spille på en allmenn moraloppfatning evner fortellingen om den synske fattigguttens suksess å kommunisere med leserne, slik eventyr om Askeladden har appellert til generasjoner av lyttere.

Ingressen røper at mystikken rundt Marcello Haugen var et viktig premiss for den eventyraktige stemningen som omga ham:

Den høyst berømte personlighet, Marcello H a u g e n, døde i sitt hjem i Lillehammer for noen dager siden. Dermed er en sjelden og gåtefull original forsvunnet, - et menneske som til sin siste time bevarte et mystikkens slør spunnet om sin person. – hemmelig som han holdt seg, bortgjemt fra all form for reklame eller berømmelse, - et underlig fenomen i vår samtid.²⁸⁴

²⁸³ VG 30.12.1967. Ifølge Parmann døde Haugen kl. 11 om kvelden 30.12.1967. VG var i så fall meget raskt ute med dødsbuskapet.

²⁸⁴ VG 30.12.1967.

Ordene ”sjelden”, ”gåtefull”, ”original”, ”forsvunnet”, ”mystikken”, ”slør”, ”hemmelig”, ”bortgjemt” og ”underlig”, er alle med på å understreke hvor lite man vet om denne mannen til tross for at han er ”høyst” berømt. Selv om artikkelen dermed gjør mangelen på faktiske opplysninger om den kjente seeren til et hovedtrekk ved ham, gir samtlige ord rom for fantasifulle tolkninger. I likhet med artikkelen til Odd Eidem mer enn antydes det at det er Haugen selv som har spunnet et ”mystikkens slør” om sin person. Men i større grad enn tidligere understreker sitatet at det ikke bare er evnene til seeren som er skjult for omverdenen, men mennesket og privatpersonen Marcello Haugen – han var mannen ”ingen virkelig kjente”, som det heter i et senere VG-oppslag.²⁸⁵ Her aner vi hvordan en trang til å komme stadig tettere inn på kjendisers privatliv stimulerte nysgjerrigheten omkring en mann som ingen kjente, men som ”alle” hadde hørt om.

Også TV-programmet og den påfølgende biografien drar veksler på dette paradokset. Flere steder i boken kommenterer Parmann at det er vanskelig å komme nær inn på Haugen, fordi han forholdt seg taus og lukket om sine opplevelser og sitt innerste sjeleliv – også overfor dem som kjente ham best og som utgjør Parmanns kilder. Selv om Parmann forsøker å bygge en nyansert fremstilling basert på den informasjonen som var mulig å frembringe, er opplysningene såpass vage og anekdotiske at hverken TV-programmet eller boken i særlig grad kaster et oppklarende lys over den realhistoriske personen Marcello Haugen. I stedet stadfestes de eventyrlige aspektene ved ham knyttet til slike ting som taterbakgrunnen, de spesielle evnene og de merkelige hendelsene på de mange utenlandsturene.

I takt med at den avdøde Marcello Haugen ble en stadig mer diffus og eventyraktig skikkelse, bekreftet både TV-programmet og biografien, samt oppslag i dags- og ukepresse og senere en mengde treff på nettet, den posthume Marcello Haugens betydning for mange mennesker. De siste tiårene har Haugens storhet blitt kommentert i flere sammenhenger, og en journalist i Bergens Tidende har sågar opphøyet ham til en ”nasjonalskikkelse”, slik Bjørnstjerne Bjørnson i sin tid løftet frem Vis-Knut.²⁸⁶ Flere fremtredende personer har stått frem og fortalt at de har fått hjelp av Haugen, blant andre Per Aabel og Erik Bye.²⁸⁷ Ifølge pressen har også bokseren Pete Sanstøl og dikteren Tor Johnson benyttet seg av ham, og Johnson skal visstnok ha tatt sitt eget liv etter en dyptloddende samtale med seeren.²⁸⁸ De fleste oppslagene har imidlertid vært langt mindre høytidelige, og både formspråk og innhold vitner om at de var myntet på de

²⁸⁵ VG 16.10.1973.

²⁸⁶ Bergens Tidende 26.3.2002.

²⁸⁷ VG 25.4.1992, Fædrelandsvennen 14.6.2005.

²⁸⁸ Aftenposten 11.11.1994

brede lag av befolkningen. Typiske er notiser om dansebandmusikeren som spiller på Haugens gamle fele, og en nattklubb i Lillehammer, som tok navnet ”Marcello” etter innsendte forslag fra publikum.²⁸⁹ Haugens posisjon som folkefenomen ble faktisk slått fast allerede i 1966, da folkelivsskildreren Haakon B. Nielson omtalte Haugen i sin bok om originaler i det gamle Christiania. Her er Haugen plassert side om side med personligheter som Kjøla-Pålsen, Luse-Frans, Snipp-Møller og Kina-Olsen. I denne sammenhengen er det ikke original i betydningen ekte og unik som står i høysete, det er mer snakk om en samling pussige skruer, eller som det heter i VGs anmeldelse av boken: ”de avvikere tigerstaden i sin tid hadde råd til å ha gående omkring.”²⁹⁰

Til tross for at Nielson omtaler originalene med varme og interesse, er innlemmelsen av Marcello Haugen i dette selskapet en pekepinn om den nedvurdering, for ikke å si likegyldighet, som samfunnseliten nå la for dagen når det gjaldt den avdøde seeren. Denne holdning ga seg konkret til kjenne da man på Otta fjernet den lille veistumpen ”Marcellogata” i forbindelse med en omlegging. Da Svarga ble lagt ut for salg, var Lillehammer kommune på sin side uinteressert i å sikre seg kontroll over eiendommen, slik at det spesielle huset kunne bevares for ettertiden. Heller ikke da Haugens mange eksklusive eiendeler ved flere anledninger ble auksjonert bort, så samfunnseliten ut til å bry seg, slik det fremkommer av et intervju med auksjonarius Frans Hulleman i Lillehammer Tilskuer: ”Hulleman har et håp om at de mest verdifulle av Haugens eiendeler igjen skal komme tilbake til Lillehammer, men byens kultursjef har hittil vist liten interesse”.²⁹¹ Ut fra denne uttalelsen kan det altså se ut til at Lillehammers kulturelite ble utsatt for et visst press for å anerkjenne Haugens eiendeler - og dermed Haugen selv - som verdifull(e) i et kulturpolitisk perspektiv, uten at denne offensiven ser ut til å ha lyktes. Når det gjaldt selve auksjonen, kunne NTB til gjengjeld melde at folk ”hadde møtt frem i hopetall”, og at den selvutnevnte fan Jan-Erik Kvamsdal hadde ”... sikret seg den synske mannens vaskeservant for 1.210 kroner og var hoppende glad for det.”²⁹² Tilhengerens glede over å ha sikret seg heltens vaskeservant stod altså i skarp kontrast til samfunnselitens manglende interesse for den synske mannen.

Det som for alvor bekrefter den store interessen for Marcello Haugen på grasrotnivå, er reportasjene som begynte å dukke opp i ukebladene på 1970-tallet. Ukepressen er kjent for å presentere stoff som favner bredt, og siden de også er kjent for å ha et nært forhold til sine lesere,

²⁸⁹ VG 24.7.1986, *Aftenposten* 19.3.1987.

²⁹⁰ VG 11.11.1966.

²⁹¹ *Aftenposten* 13.6.1996.

²⁹² NTB 16.6.1996 *Aftenposten* 14.8.1999.

utgjør de et godt barometer på Haugens popularitet blant folk flest - kanskje spesielt kvinner.²⁹³ I ukebladene blir de gamle anekdotene gjentatt, livshistorien presenteres etter mønster av VG-artikkelen nevnt ovenfor, og igjen er hovedvekten lagt på å formidle det mystiske og gåtefulle omkring den merkelige mannen i det rare huset. I tråd med ukepressens sans for det sensasjonelle, fremheves disse elementene i større grad enn i avisene.²⁹⁴ I motsetning til tidligere oppslag i avisene, der historiene ble knyttet til konkrete begivenheter i samtiden, har beretningene i ukebladene en tilbakeskuende og sentimental karakter. Det sentrale er ikke lenger å rapportere aktuelle hendelser i forbindelse med en mann som har nyhetens interesse, men å fortelle gamle historier om igjen. I kontrast til avisenes stadig mer kuriosapregede oppslag, står Haugen frem som en betydningsfull skikkelse i ukebladenes heltefortellinger om ham.

I seerens fotspor

I de rette miljøer var Marcello Haugen nå blitt så anerkjent at en kobling til ham kunne gi nye generasjoner klarsynte legitimitet på samme måte som sammenligningen med Vis-Knut i sin tid hadde fungert som et slags godkjentstempel for Haugen. Også denne gang mente mange at det var senior i arverekken som selv skulle ha forutsett en etterfølger. Et eksempel er den synske Lodvar Kaarstad fra Valdres, som Haugen angivelig hevdet ville overgå ham ”i dette med å kunne se det usynlige.”²⁹⁵ Ifølge et rykte gjengitt i VG i 1980, skulle Haugen også ha forutsett en arvtager på Lillehammer. Avisen knyttet profetien til en synsk kvinne, som gjennom en årrekke hadde drevet et rekreasjonssted for andre klarsynte i området, hvorpå hun ”skapte seg ry som den legendariske Marcello Haugens etterfølger.” I likhet med Haugen, kunne hun etter sigende ”se rett gjennom et menneske”, og i tillegg minnet eiendommen, som hun kalte ”kloster”, svært mye om Svarga. Den bestod av flere småhus gjemt i skogen, og rundt omkring i området var det underlige gjenstander, samt skilt med latinske ord. ”Silentium” – et ord som også pryder Haugens kapell – gikk ifølge VG igjen flere steder på hennes eiendom.²⁹⁶

I en nylig utgitt biografi om Norges mest kjente klarsynte i skrivende stund, Joralf Gjerstad, eller Snåsamannen som han kalles på folkemunne, er et helt kapittel tilegnet et møte mellom Marcello Haugen og Gjerstad under sistnevntes opphold på Lillehammer på 1950-tallet. Ifølge forfatter Ingar Sletten Kolloen visste Gjerstad godt at Haugen bodde i Mjøsbyen, og vi kan levende forestille oss at det må ha gjort inntrykk å oppholde seg i byen til en som hadde oppnådd å få enorm tillit for evner han selv bare så vidt hadde begynt å utforske. Det var duket

²⁹³ Heggli 1991.

²⁹⁴ Jf. Alver og Selberg 1992:49-51.

²⁹⁵ Aftenposten 14.11.1991.

²⁹⁶ VG 9.6.1981.

for et skjebnesvangert møte da Gjerstad og konen plutselig støtte på Haugen allerede første dag i den nye byen:

”Ja, jeg så straks hvem han var, svartkledd fra topp til tå og iført en svær hatt. Han kom mot oss over torget. Etter at vi hadde passert hverandre, snudde jeg meg. Og det gjorde også han, i samme øyeblikk. Han sto helt stille og så på meg, uten å si et ord, før han tok av seg hatten og hilste djupt. To ganger. Jeg ble så forfjamsset at jeg glemte å hilse tilbake. Han løfter nok på hatten for de fleste, tenkte jeg, og fulgte ham med blikket videre over torget og bortover gata.” Marcello gjorde ikke det, fant Gjerstad ut. De møttes en gang til. Det skjedde på en kafé i Lillehammer. ”Signe og jeg oppdaget ikke Marcello Haugen før han var på vei ut. I døra stanset han, vendte seg mot oss, hilste på ny med blottet hode, bukket, satte hatten på igjen og forsvant.”²⁹⁷

Det er tydelig at den svartkledd Haugen med sine ærbødige bukk gjør et formidabelt inntrykk på den ennå uerfarne seeren. Gjerstads utlegning minner nærmest om en initieringsrite, der mesteren innvier læregutten i de voksnes rekker gjennom symbolske, meningsbærende handlinger. Gjerstad tolket også seansen i en slik retning: ”jeg [gikk] og sugde på et håp om at Marcello Haugen kanskje hadde gitt meg en slags bekræftelse, de to gangene han hadde gitt seg til kjenne overfor meg og hilst så overdrevent.” Interaksjonen med den galante og samtidig mektige skikkelsen på torget var imidlertid mer enn en personlig bekræftelse for Gjerstad. Biografiens gjengivelse av møtet stadfester i tillegg Gjerstads evner overfor leserne, noe biograf Kolloen åpenbart er oppmerksom på. Boken starter nemlig med en henvisning til Vis-Knut, og avslutningsvis konkluderer Kolloen med at Gjerstad kan plasseres i en tradisjon bestående av de mest kjente synske helbredere i Norge. Boken illustrerer dermed hvordan fortellinger om klarsynte helbredere ikke bare ser ut til å *ha* evig liv, men også er med på å *gi* liv til nye kloke som entrer den offentlige arena. Samtidig er Kolloens populære bok en bekræftelse på Massemedias viktige rolle som formidler av disse fortellingene.

Et moderne mediefenomen

Til tross for at Marcello Haugen fortsatt lever et liv på folkemunne, er det i dag mange som ikke har hørt om ham – ikke minst blant dem som har vokst opp etter hans død. Det kan derfor være lett å glemme hvor omsvermet han engang var, og hvor stor effekt han hadde på de menneskene som flokket seg rundt ham, spesielt i den første perioden i medias søkelys. På denne tiden kunne pressen fortelle historier om en mann hvis popularitet var så grenseløs at han evnet å snu hele lokalsamfunn på hodet. Seerfenomenet ble raskt gjenstand for en type oppmerksomhet som tidligere ikke bare ville ha vært utenkelig for kloke folk, men som også var av en annen karakter enn den berømmelse som hadde tilfalt samfunnets store menn kort tid i forveien. I likhet med samtidige berømteter som Fritjof Nansen og Edvard Munch ble han løftet frem ved hjelp av

²⁹⁷ Kolloen 2008:69-72.

moderne teknologi og en gryende kjendiskultur, to faktorer som var uløselig knyttet til den rivende medieutviklingen i tiårene rundt århundreskiftet. På mange måter var det pressen selv som bygget opp det nye seerfenomenets rykte når avisene gang på gang skildret hans berømmelse, og slik gjorde ham kjent for å være kjent – selve definisjonen på en moderne kjendis.

Pressedekningen av Marcello Haugen den første tiden var likevel bare en antydning om en ny medietrend. I norske aviser var fortsatt sladder, kuriosa og andre typer underholdningsorientert stoff fremdeles kun pynt ved siden av det som ble oppfattet som mer samfunnsnyttig journalistikk tilknyttet politikk, økonomi og vitenskap, foruten nyheter vedrørende kriminalitet og større ulykker. Stoff om kjente folk ble ikke behandlet som et eget saksområde, slik vi ser så tydelig i dag - Kjendisstoff som *sjanger* hadde ennå ikke manifestert seg. I stedet var det ”seriøst” underholdningsstoff med opplysningstilsnitt, slik som Hulda Garborgs mat- og helsespalter eller informative reiselivsskildringer fra eksotiske steder som dominerte. Mange av artiklene og intervjuene om og med Haugen bærer preg av å være skrevet ut fra en tilsvarende motivasjon, idet de ofte tok til orde for at Haugens evner måtte studeres ved hjelp av moderne naturvitenskapelige metoder, og på denne måten ansporet til refleksjon rundt hva evnene hans bestod i og hvordan evnene hans kunne brukes til nytte for samfunnet. Haugen fikk selv bekreftet pressens bakenforliggende opplysningsprosjekt da han spurte en journalist om hvorfor man ville ha ham i avisen, og fikk til svar at: ”... det er jo bestandig av interesse for almenheten å få førstehands og riktige opplysninger.” Følgelig var det de kritiske og nøkterne oppslagene om Haugen som fikk størst plass, mens mer underholdningsorienterte notiser gjerne ble gjemt bak i avisen sammen med likt og ulikt triviastoff.

Gitt påvirkningen fra utenlandsk underholdningsjournalistikk i mellomkrigstiden, skulle man kanskje tro at en så spesiell mann som Marcello Haugen ville få mer medieoppmerksomhet i denne perioden. For selv om han selv skydde pressen, var det jo mange sider ved ham som innbød til underholdende avisstoff. Riktignok dukket det opp en og annen notis vedrørende de synske evnene, men sett med vår tids øyne er det påfallende at pressen ikke var mer nysgjerrig på hva som lurte seg bak Haugens reserverte profil, eller forsøkte å lage stoff om det noen kunne finne på å kalle en dekadent livsstil, med der tilhørende kvinnehistorier, redervirksomhet og luksusvilla på Bygdøy. Noe av forklaringen er den intense kampen mot kvakksalveriet i perioden, som nærmest programmatisk innebar at Haugen ikke ble fremstilt som enkeltindivid, men som *type*. Bak denne ensidige tilnærmingen aner vi også at de nærgående personportrettene og den generelle intimiseringen som journalistikken i dag er så tydelig merket av, ennå ikke var

blitt en del av medievirkeligheten. Mangelen på inngående featurestoff bekrefter snarere det klassiske presseidealet om å skille mellom det private og det offentlige, som fortsatt ble betraktet som nærmest ubrytelig i mellomkrigstiden.²⁹⁸ Ut fra slike underliggende presseetiske retningslinjer må vi regne med at pressefolk anså det som upassende – endog utenkelig – å gå Haugens (privat)liv og virke for nær etter i sømmene.

Det er først med VGs reportasjer og debattrunde vinteren 1953-54 at vi kan spore en vilje til å drive oppsøkende journalistikk med vekt på å lage en fortelling – en ”story” – om den mystiske mannen. I skarp kontrast til hovedpersonens fravær, skapes fortellingen om ham gjennom iøynefallende bilder, overskrifter i fete krigstyper, leserinnlegg og intervjuer med klienter, vitenskapsmenn og andre kjendiser. Som jeg har forsøkt å vise, var det først nå, gjennom VGs populærjournalistiske vinkling, at Haugens potensial som en kulturelt signifikant figur ble forløst til fulle. I løpet av noen få, intense uker, med ulike innspill og oppslag nesten daglig, ble det bygget opp et bilde av ham som langt overskred de opprinnelige tolkningsrammene for Haugen som synsk, og i denne prosessen ble seeren forvandlet til noe hinsides og langt større enn virkelighetens Marcello Haugen – en legende ble født.

²⁹⁸ Bech-Karlsen 2000:82-92.

Kapittel 7. Marcello Haugen – en super-healer

Marcello Haugen avsluttet altså sin karriere som en fjern og for mange, opphøyd figur. Som vi husker var derimot de første skildringene av den synske mannen basert på nærgående møter med ham, der hans spesielle utstråling og intense blick stod i sentrum. Ved hjelp av pressens gjenfortelling av disse inntrykkene ble de kjent for et større publikum, og dessuten forsterket gjennom avisenes stadige referanser til hverandre. Bildet som ble tegnet av Haugen oppstod imidlertid ikke i løse luften, men dro veksler på en allment kjent fortelling som omhandlet spesielle mennesker med mystiske evner. Gjennom denne grunnfortellingen fikk forestillingskomplekset rundt det nye seerfenomenet en intersubjektiv og kulturell dimensjon. Med koblingen til den nasjonalt kjente Vis-Knut økte både Haugens troverdighet og oppmerksomheten rundt ham, og i løpet av kort tid fikk han en høy status som klok i det offentlige rom. Særlig var pressens antydning om at han var enda litt bedre enn sin sagnomsuste forgjenger god reklame, siden han – med en oppfyllelse av Vis-Knuts spådom – kunne se ”tvers igjennom alting”. Etter hvert som utsagnene om Vis-Knuts etterfølger ble bekreftet, gjentatt, og utfordret, kom flere meningslag til ved hjelp av nye og utvidete beskrivelser av hans evner, virksomhet og popularitet.

På grunnlag av et sammensatt bilde av personen Marcello Haugen, mener jeg å ha kunnet identifisere fire fortellingstyper som jeg altså har valgt å kalle seeren, tateren, naturlegen og legenden. Disse fortellingene gir mening i lys av hverandre og har her vært presentert i en rekkefølge som indikerer stigende grad av kompleksitet. Mens fortellingen om seeren tar utgangspunkt i grunnleggende forestillinger knyttet til klarsynet, tematiserer fortellingen om tateren den kanskje viktigste forutsetningen for dem, nemlig anderledeshet. I begge fortellingene har jeg forsøkt å vise hvordan ulike tankestrømninger i det tyvende århundre har vært med på å forme ideer om det overnaturlige, eksotiske og fremmede, men den underliggende drivkraften i fortellingene er etablerte stereotype forestillinger knyttet til individer og folkegrupper som har blitt tillagt spesielle krefter. Med fortellingene om naturlegen og legenden flyttes fokus fra klarsynet over på modernitetens mulighetsbetingelser. I fortellingen om naturlegen skimter vi således den medisinske utviklingens betydning også for aktører i den ortodokse medisinske randsoner, så vel som publikums gryende bevissthet om valgmulighetene i det medisinske landskapet. Legendene er fortellingene om den første kloke hvis liv og virksomhet utfolder seg i det vi med Narve Fulsås kan kalle ”opplevd nasjonal samtid”.²⁹⁹ Mens muntlige fortellinger og pamfletter om 1800-tallets kloke berettet om noe som *hadde* hendt andre steder, formidlet 1900-

²⁹⁹ Fulsås 2003:102.

tallets aviser historier som kunne deles umiddelbart og samtidig over hele landet. Ny mediateknologi og nye journalistiske metoder la grunnlaget for Marcello Haugens posisjon som super-healer.

En bevisst aktør

Den sammensatte figuren som anskueliggjøres i de fire fortellingene jeg har presentert, mer enn antyder at Marcello Haugen var en langt over gjennomsnittet oppdatert og initiativrik person. Det som til å begynne med virkelig kunne se ut som Vis-Knuts etterfølger, i betydningen en enkel og from klarsynt mann med et kristent livssyn, viste seg ganske raskt å være en belest herremann som tolket evnene sine i lys av okkult visdom. Han tilpasset seg en moderne tidsalder gjennom studier av ulike fagfelt, ved å inkorporere tekniske nyvinninger i sitt liv og sin virksomhet, og ikke minst ved å markere avstand til legenes sterke medisiner og inngrep på basis av en ny forståelse av naturen. Det skulle også være hevet over tvil at han igangsatte konkrete tiltak for å bli lagt merke til. Én ting er at han lot seg intervju og sågar filme i starten av karrieren, men selv etter at han tilsynelatende trakk seg tilbake fra offentligheten, var han likevel svært synlig gjennom de tydelige referansene til det sigøysteraktige og aristokratiske. De to motpolene gjorde Haugen til en outrert person, og var derfor viktige ingredienser i Haugens imagebygging. Svarga fremstår på sin side som selve symbolet på en mystisk og anderledes mann, og dette underlige huset med alle dets dunkle rom og merkelige foreteelser må sies å være kjerneelementet i Haugens iscenesettelse av seg selv som klarsynt.

Gjennom hele karrieren beveget Marcello Haugen seg på grensen mellom det kristenreligiøse og det okkulte, det vitenskapelige og det pseudovitenskapelige, det folkelige og kultiverte og det lovlige og ulovlige. Det er derfor ikke rart at både seeren og hans virksomhet ikke ble like godt mottatt av alle, selv om han opptrådte nokså forsiktig i det meste han foretok seg. Som vi har sett var særlig motstanden mot ham sterk hos legene, dels fordi han var uønsket konkurranse, og dels fordi de anså ham som en trussel mot sunnhetstilstanden i samfunnet, et syn som også kan gjenfinnes hos deler av publikum. Det er imidlertid ingen grunn til å tro at denne kritikken hadde en negativ effekt på virksomheten hans. Tvert i mot virker det som om Haugens evne til å mane frem forargelse, beundring, tro og skepsis, nettopp var det som gjorde ham interessant for allmennheten, og at det var i disse spenningsfeltene fortellingene om ham ble drevet fremover. Dessuten oppnådde Haugen mer enn bare å vekke oppsikt og sterke reaksjoner. Ved å søke om autorisasjon, eller ved å insistere på å behandle alvorlig syke mennesker, stilte han grunnleggende spørsmål til autoriteter og dominerende ideologier i samfunnet knyttet til helse og kontroll av individet og markedet. Bakenfor den suksessfulle rollen som klarsynt

naturlege kan man altså skimte en slags trickster-figur med et politisk tilsnitt, som ved å utfordre overmakten ga ansikt til den evige kampen mellom folk og elite.

Til tross for at hans motstandere argumenterte for det motsatte, er Marcello Haugens sammensatte personlighet, eventyrlige liv og varierte virksomhet på mange måter en oppfyllelse av det moderne prosjektet. Allerede med en etterlengtet ansettelse i NSB ga gruvearbeidersønnen uttrykk for fremtidsoptimismen som rådet i den vestlige kulturen på denne tiden.

Modernitetstroen går som en rød tråd gjennom Haugens liv, og ga seg utslag i en vilje til å ta til seg nye impulser, så vel som i trangen til å utvikle en personlig stil blant annet gjennom et høyt vareforbruk. Man kan hevde at han med innkjøp av dyre hus, klær og biler representerte en gryende konsumkultur, idet gjenstandenes funksjonelle verdi ikke ser ut til å ha stått i høysetet, men snarere tingene som uttrykk for livsstil og sosial status. At han likevel vanskelig lar seg plassere i etablerte klassemessige, kulturelle og etniske kategorier er i seg selv et tegn på at han representerte noe nytt. Bak Haugens spill med ulike roller kan vi nemlig skimte et forbausende stort handlingsrom på individnivå, samt konturene av en moderne – for ikke å si senmoderne – forståelse av identitet som foranderlig i relasjon til tid, sted og sosialt miljø.

Men først og fremst er Haugens mange ansikter et vitnesbyrd om en mann som forstod at tjenestene han leverte hadde betydning på symbolnivå. Haugen formidlet således verdier, stemninger og opplevelser når han iscenesatte taterskikkelsen med spåkule i dunkle rom på Svarga, folkemedisineren med røtter i en førmoderne tid, eller naturromantikeren med utepeis og urter til tørk i solveggen. Ved å stimulere til et bredt spekter av emosjoner og forestillinger, skapte Haugen et unikt produkt tilpasset et sammensatt og konkurransepreget helsemarked og en fremvoksende forbrukermentalitet. Dagens reklamefolk ville ikke ha nølt med å kalle en slik gjennomført kommunikasjonsstrategi for merkevarebygging. I et slikt perspektiv blir Haugens evne til å trekke veksler på en stadig mer omskiftelig, fragmentarisk og medieorientert verden fortellingen om en manns aktive møte med en moderne populærkultur.

Fortelling og makt

Det er altså ingen tvil om at Marcello Haugen har bidratt til skapelsen av de mange bilder og forestillinger som hans navn gir assosiasjoner til. Også en mengde andre aktører har bidratt til å skape og gjenskape det offentlige bildet av ham gjennom ulike fortellinger, og jeg har rettet søkelyset mot de verdier, virkelighetsfortolkninger og maktstrukturer som disse fortellerposisjonene er uttrykk for. Et viktig moment har vært å vise at fortellingene utgjør et hierarki, i den forstand at enkelte grupper i større grad enn andre har diktert hvordan Haugen fremstilles i det offentlige rom, og at dette har endret seg over tid. I Haugens levetid var det

journalister, leger og den interesserte allmennhet som produserte fortellinger om den synske mannen i pressen. I 1913 kan positivt ladete fortellinger tuftet på etablerte forestillinger om kloke folk sies å ha hatt forrang i mediebildet. Det var slike fortellinger Haugens klienter og den jevne avisleser identifiserte seg med. Men samtidig tegnet legene et skremselsbilde av Haugen som en forvalter av utdatert og farlig medisin, og blåste dermed liv i en større normativ fortelling som omhandlet troen på fremskritt, fornuft og opplysning. Frem mot andre verdenskrig fikk denne fortellingen gradvis større troverdighet etter hvert som den ble gjentatt i stadig sterkere ordelag, og den utgjorde en sentral del av legenes strategi for å markere skillet mellom autoriserte og uautoriserte behandlere.

Selv om legenes samfunnssyn gjennomsyret de medier de uttrykte seg gjennom, er det tydelig at pressefolkene var mest opptatt av at Marcello Haugen representerte en populær tematikk, og derfor også åpnet for andre betrakningsmåter. Denne pragmatiske holdningen kan spores tidlig i Haugens karriere, men blir svært synlig med debatten i 1954 der samfunnskritikk og underholdningsstoff smelter sammen, og der publikumsstemmene er fremtredende. Den bredt anlagte debatten som avisen ga støtet til, antyder en demokratisering av det offentlige ordskiftet knyttet til helse spørsmål. Likevel er det påfallende i hvor stor grad avisen har regien i det hele. Den tilsynelatende åpne diskusjonen er nøye underlagt redaksjonell kontroll, i form av utvalg, plassering i avisen samt utformingen av de ulike tittelenes ordlyd og skriftstørrelse. Slik sett er meningsutvekslingen et eksempel på pressens autoritative rolle når det gjelder å gi form til fortelling(en) om Haugen, og i et større perspektiv også et vitnesbyrd om den makt pressen har til å bestemme hvordan virkeligheten skal fortolkes.

Holder vi oss til Marcello Haugen, er fortellermakten om mulig enda tydeligere til stede hos biografen Øistein Parmann. Ikke bare systematiserer han de fortellinger og del-fortellinger som allerede er i omløp. Ved å oppsøke venner og bekjente graver han i tillegg frem historier som er glemt eller ingen har hørt, og som i mange tilfeller åpenbart har rukket å ta form av fortellerstoff som har versert både i pressen og i lokale fortellermiljøer i den ofte lange tiden mellom opplevelsetidspunkt og berettertidspunkt. Særlig er det oppsiktsvekkende hvordan han gir liv til taterfortellingen og ideen om en langtskuende profet på bakgrunn av svært løs og fragmentert informasjon. I Parmanns regi får taterfortellingen sågar en ekstra dimensjon når Haugens egen versjon dukker opp. Ikke overraskende har biografien fungert som et slags master narrativ med stor betydning for den videre tradisjonen rundt den kjente seeren. Boken er derfor en god illustrasjon på at det ikke bare finnes mange fortellinger om Marcello Haugen, men at de får mening i samspill med hverandre.

Refortrylling i 1900-tallets medisinske landskap

Til syvende og sist utgjør fortellingskomplekset knyttet til Marcello Haugen en inngang til å forstå utviklingen i helsemarkedet utover 1900-tallet. De mange bilder og motbilder som Haugen vekket til live reflekterer store endringer både her og i samfunnet for øvrig, og det har vært et underliggende poeng for meg å vise hvordan Haugens liv og virksomhet vekselvis peker bakover mot eldre folkemedisin med røtter i det før-industrielle samfunnet, og fremover mot dagens alternative medisin. Ved å bruke Haugen som et historisk kikkhull har jeg forsøkt å vise hvordan hevdvunnen praksis i utgangspunktet hadde en legitimerende effekt på folkemedisinens område, men at store samfunnsendringer og sterkere press fra legene førte til at folkemedisinen tok opp i seg nye ideer og metoder. I denne prosessen nærmet folkemedisinen seg den offisielle medisinen, men tok også avstand fra den på vesentlige punkter. På denne måten smittet noe av legestandens anseelse over på de mest seriøse alternative retningene og behandlerne, samtidig som disse utøverne kunne appellere til publikum ved å tilby andre teknikker og tilnæringsmåter. Slik jeg ser det var det denne dynamikken som gjorde at folkemedisinen fortsatte å blomstre på tross av at legene inntok en nøkkelposisjon i samfunnet i denne perioden.

Naturlengselen som mange av de alternative retningene i første halvdel av 1900-tallet gjenspeilet, var en reaksjon på de enorme kulturelle og teknologiske omveltningene rundt århundreskiftet. Naturmedisinen fungerte som en motvekt til en latent modernitetsangst fordi den ga assosiasjoner til en fjern og mer ”naturlig” fortid. Sett i et slikt perspektiv blir det tydelig at gamle forståelsesmåter knyttet til sykdom og behandling fikk en ekstra betydningsdimensjon i det tyvende århundre. I tillegg til respekten for nedarvet kunnskap – som trolig har vært nokså konstant i århundrer – kunne behandlingsformer med forbindelseslinjer til en før-industriell tid tillegges kvaliteter som autentisitet, trygghet og stabilitet i motsetning til en tidsalder der verdens enhet og sammenheng syntes å ha gått tapt. Ut fra et slikt ståsted aner vi hvordan også folkemedisinens overnaturlige dimensjon kunne fylles med nytt meningsinnhold gjennom koblingen til en forgangen tid. I nostalgien som alternativmarkedet dro vekslers på, kan man lese et ønske om å skape sammenhenger mellom nuet og en mytisk fortid.

Etter å ha satt meg inn i tankemønstre knyttet til medisin og behandling i Marcello Haugens samtid har jeg kommet til at det magisk-religiøse universet han og lignende aktører inviterte til på et plan var en videreføring av tidligere tiders forestillinger, men at dette universet var elastisk og kunne tilpasses nye behov og virkelighetsoppfatninger. Med andre ord kan man i dette tidsrommet se konturene av det som i de siste årene har blitt kalt en refortrylling av vestlig kultur, et begrep som nettopp viser til en ny fascinasjon for det magiske, religiøse og

eventyraktige. Min undersøkelse antyder at dette er tendenser som vokste frem gradvis i takt med moderniseringskreftene for øvrig og ikke er et resultat av en slags akutt fremmedgjorthet i et postmoderne samfunn slik mange i dag ser ut til å mene. Med denne enkle erkjennelsen mener jeg undersøkelsen bidrar til å nyansere bildet av en periode som har blitt oversett både av den generasjonen forskere som vurderte folkemedisinen som en avsluttet tradisjon, og av dagens forskere med fokus på nåtidsstudier. Forhåpentligvis har jeg også vist at det gjennom nærlesning av medietekster om en uvanlig, selsom, ja bent frem kuriøs person, er mulig å kaste lys over allmenne kjennetegn ved en epoke, og samtidig åpne for forståelse av fortidens komplekse kulturelle virkelighet. Det er en slik ambisjon som ligger til grunn for *min* fortelling om Marcello Haugen.

Kilder og litteratur

Arkivmateriale

Gjennomgått arkivmateriale fra Riksarkivet: Sosialdepartementet 2. medisinalkontor 1912-1941, legevirksomhet 1912-1929, eske 0160-0163. Mappe merket "Marcello Haugen 1914-1917".

Aviser

Den nye Vis-Knut. *Samhold* 3.7.1913.

En ny Vis-Knut. *Laagendalsposten* 7.7.1913.

Den nye "Vis-Knut". *Samhold* 4.8.1913.

Jernbanemanden med den Sjete Sans. *Gudbrandsølen* 7.8.1913.

Manden med den sjette Sans. *Morgenbladet* 20.8.1913.

Manden med den sjette Sans. *Morgenbladet* 21.8.1913.

Marcello Haugen spaar. *Gudbrandsdølen* 26.8.1913.

Uken, som svandt. *Gudbrandsdølen* 30.8.1913.

Nye mirakler paa Lillehammer. *Tidens Tegn* 11.9.1913.

Mirakeldoktoren beleires. *Aftenposten* 14.9.1913.

Marcello Haugen. *Lillehammer Tilskuer* 19.9.1913.

Marcello Haugen. *Sosialdemokraten* 24.9.1913.

Hr. Marcello Haugen! *Lillehammer Tilskuer* 29.9.1913.

Marcello Haugen. Fyrbøteren med den 6. og 7. sans.

Dagens Nyt (Morgenpostens utenbys utgave) 27.9.1913.

Den 6te Sans paa markedet. *Morgenbladet* 1.10.1913.

Omkring Marcello Haugen. *Gudbrandsdølen* 2.10.1913.

Marcello. Statsministeren besøker ham. *Samhold* 23.10.1913.

Et besøk hos Marcello Haugen. *Norske Intelligenz-Seddeler* 2.11.1913.

Marcello Haugen. *Lillehammer Tilskuer* 3.11.1913.

Lillehammerbrev. *Morgenbladet* 17.11.1913.

Marcello Haugen paa Studiereise. *Morgenbladet* 13.1.1914.

Marcello Haugens Permission. *Morgenbladet* 13.1.1914.

Marcello Haugen. *Kristelig Folkeblad* 17.12.1915.

Kvakksalverloven må skjerpes! *Aftenposten* 17.8.1935.

Våre største kvakksalvere. *Aftenposten* 14.9.1938.

Vekk med spåkjerringer og kvakksalvere. *Arbeiderbladet* 3.2.1938.

Kvakksalveri og lægekunst. *Arbeiderbladet* 12.2.1938.

Kvakksalveri og lægevidenskap. *Arbeiderbladet* 17.2.1938.

"Marcello Haugen har direkte tatt livet av en patient for mig". *Oppland Arbeiderblad* 8.4.1938.

Politiundersøkelse mot Marcello Haugen. *Aftenposten* 21.4.1938.

Marcello Haugens sukkersykebehandling. *Oppland Arbeiderblad* 22.4.1938.

Marcello haugen frifunnet. *Gudbrandsdølen* 5.10.1948.

Marcello Haugen frifunnet. *Verdens Gang* 5.10.1948.

Mirakler skjer daglig hos Marcello Haugen. *Verdens Gang* 19.12.1953.

Spørsmålet om "klarsyn" bør tas vitenskapelig alvorlig. *Verdens Gang* 9.2.1954.

Hva er sannheten om Marcello haugen? *Verdens Gang* 6.2.1954.

"Marcello Haugen og andre kvakksalvere er skadelige". *Verdens Gang* 9.2.1954.

"Mulig at Marcello Haugen har clairvoyante evner". *Verdens Gang* 10.2.1954.

Kvakksalverproblemet må begrunnes nøyere. *Verdens Gang* 13.2.1954.

”Kvakksalvarar” og andre lækjarar. *Verdens Gang* 16.2.1954.
”Professor Broch slår alle rekorder i sneversyn og arroganse”. *Verdens Gang* 17.2.1954.
Marcello haugen ingen svindler, sier Sandemose. *Verdens gang* 20.2.1954.
Også Marcello haugen har krav på å få være i fred. *Gudbrandsdølen* 22.2.1954.
Arnardo avslører at han har vært kvakksalver. *Verdens Gang* 27.2.1954.
Den saknede er i live, sier Marcello Haugen. *Verdens Gang* 26.4.1954.
Hundrevis av småvann i traktene hvor guttene forsvant. *Verdens Gang* 26.11.1959.
Disponent Rosenqvist ennå ikke funnet. *Verdens Gang* 3.8.1962.
Original og originaler. *Verdens Gang* 11.11.1966.
Lokomotivføreren som ble mirakeldoktor. *Verdens Gang* 30.12.1967.
Mange har hørt om Marcello Haugen. *Verdens Gang* 16.10.1973.
Etter Marcell Haugen i TV: Hva mener egentlig NRK? *Verdens Gang* 17.10.1973.
Solgte ”kloster” for synske. *Verdens gang* 9.6.1981.
Favoritter. *Verdens Gang* 24.7.1913.
Upopulære Marcello. *Aftenposten* 19.3.1987.
Marcello forsker fremdeles. *Aftenposten* 14.10.1989.
Ny Marcello. *Aftenposten* 14.11.1991.
Per Aabel 90 år. *Verdens Geng* 25.4.1992.
Mr. Boxing of Norway. *Aftenposten* 11.11.1994.
Marcellos seng under hammeren. *Aftenposten* 13.6.1996.
75.000 for synske Marcello Haugens himmelseng. *NTBtekst* 26.6.1996.
Outsideren fra Grågrenda. *Aftenposten* 14.8.1999.
New Age – historie i ny drakt? *Bergens Tidende* 26.3.2002.
Propagandafremstøt fra ADHD-industrien. *Fædrelandsveien* 14.6.2005.

Tidsskrift for Den norske Lægeforening

Manden med den sjette sans – Marcello Haugen. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1913:1129-1133.
Marcello Haugen – manden med den sjette sans. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1914:841-844.
”Mirakler” i Stavanger. *Tidsskrift for Den norske lægeforening* 1915:129.
Marcello Haugen er nektet praksisrett som ”naturlæge”. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1915:1102.
Marcello Haugen med bokholder i bil. *Tidsskrift for den norske Lægeforening* 1924:527.
Som det gikk, og – . *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1935:1365-1366.
Reichborn-Kjennerud: Vår gamle trolldomsmedisin. *Tidsskrift for Den norske Lægeforing* 1948:424.
Naturmedisin og legekunst. *Tidsskrift for Den norske Lægeforening* 1980:1606.

Ukeblader

I kø hos Marcello Haugen. *Hjemmenes Vel* 1920, 3. årgang, hefte 49:675.
En samtale med Marcello Haugen. *Hjemmenes Vel* 1928 nr. 14/15.
Marcello Haugen. *Norsk Ukeblad* 26.3.1974.
Jeg fikk ofte hjelp av Marcello jeg og. *Norsk ukeblad* nr. 38 1980.

Annen litteratur

Adorno, Theodor 1973; Om kulturindustrien. I: Dahl, Hans Fredrik (Red.);

- Massekommunikasjon*. Oslo.
- Allern, Sigurd 2005 [2001]; *Nyhetsverdier. Om markedsorientering og journalistikk i ti norske aviser*. Ij-forlaget. Kristiansand.
- Alver, Bente Gullveig; Selberg, Torunn 1992; "Det er mer mellom himmel og jord". *Folks forståelse av virkeligheten ut fra forestillinger om sykdom og behandling*. Vett og Viten. Sandvika.
- Alver, Bente Gullveig 1980; Andreas. I: Botare. *En bok om etnomedicin i Norden*. Lt. Stockholm.
- Amdam, Per 1993; *Kunstneren og samfunnsmennesket* bd 1. I: Amdam, Per; Keel, Aldo 1993; *Bjørnstjere Bjørnson* to bd. Gyldendal. Oslo.
- Amundsen, Arne 1995; "Mig engelen tiltalte saa...". I: Amundsen, Arne; Eriksen, Anne (Red.) 1995; *Sæt ikke vantro i min overtoes stæd. Studier i folketro og folkelig religiøsitet: festskrift til Ørnulf Hodne på 60-årsdagen 28. september 1995*. Novus. Oslo.
- Amundsen, arne Bugge 2005; *Konventikler og vekkelse*. I: Amundsen, Arne Bugge (Red.) 2005; *Norges religionshistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Amundsen, Arne Bugge 1983; *Luther og kirken. Kirkelige jubileer i Norge 1817-1917*. Tidsskrift for Teologi og kirke nr. 4/1983.
- Amundsen, Arne Bugge 1998; *Presten og postrøveren. Om det historiske kikkhulls velsignelser*. Norveg. Tidsskrift for folkloristikk. Novus forlag. Oslo.
- Amundsen, Arne Bugge; Hodne, Bjarne; Ohrvik, Ane (Red.) 2002; *Sagnomsust. Fortelling og virkelighet*. Novus. Oslo.
- Asbjørnsen, P.Chr. 1934 [1845]; *Norske huldre-eventyr og folkesagn*. Aschehoug. Oslo.
- Aukrust; Knut; Eriksen, Anne (Red.) 1999; *Kunnskap om kultur. Folkloristiske dialoger*. Novus. Oslo.
- Backström, Lena; Bergquist, Lars; Kullerstrand, Sif (Red.) 1987; *Bonniers stora lexikon*. Bonnier fakta. Stockholm.
- Bastiansen, Henrik G.; Dahl, Hans Fredrik 2003; *Norsk Mediehistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Bech-Karlsen 2000 [1999]; *Intimsfæren i medieoffentligheten*. I: Von der Lippe, Berit; Nordhaug, Odd (Red.) 2000 [1999]; *Medier, påvirkning og samfunn*. Cappelen. Oslo.
- Beckman, Darryl 1994; *The Life and Times of Alexander, The Man Who Knows, A Personal Scrapbook*. Rolling bay press. Washington.
- Bausinger, Hermann 1990 [1961]; *Folk culture in the world of technology*. Bloomington.
- Bergkaak, Odd Are; 1999; *Oppgjøret ved OK Corral: Tolkninger, fortellinger og virkninger*. I: *Dugnad* 1.
- Bergmark, Matts og Nielsen, Harald 1968; *Lægekunst, tro og overtro*. Politiken. København.
- Bjørnson, Bjørnstjerne 2007; *Wise-Knut*. Kessinger. New York.
- Boorstin, Daniel J. 1971; *The image: a guide to pseudo-events in America*. Atheneum nr. 173. New York.
- Brøgger, Waldemar 1950; *Boken om Tusen og en natt*. 6 bd. Oslo.
- Bø, Olav 1986 [1972]; *Folkemedisin og lærd medisin*. Samlaget. Oslo.
- Christensen, Olav; Eriksen, Anne 1992; *Hvite løgner. Stereotype forestillinger om svarte*. Aschehoug. Oslo.
- Christensen, Terje 1992; *Litt om Haugens farsslekt. Spennende myter og nøktern virkelighet*. Norsk slektshistorisk tidsskrift nr. 34.
- Christiansen, Palle Ove 2000; *Kulturhistorie som opposition. Træk af forskellige fagtraditioner*. Samleren.
- Clarke, Jay Anne 2009; *Becoming Edvard Munch: influence, anxiety and myth*. Yale University Press. New Haven.
- Cooter, Roger (Red.) 1988; *Studies in the history of alternative medicine*. St. Martin. New York.
- Davis, Natalie Zemon 1987; *The return of Martin Guerre*. Cambridge Mass: Harvard University

- press.
- Dégh, Linda 1971; *The belief legend in modern society: Form, function and relationship to other genres. I: Hand, Wayland D. (Red.) 1971; American folk legend: A symposion.* Berkley. California.
- Dégh, Linda 1994; *American Folklore and the Mass Media.* Indiana University Press.
- Dégh, Linda og Vaszonyi, Andrew 1980; *Sägen och tro.* Institutet för folklivsforskning. Stockholm.
- Douglas, Mary 1997; *Rent og urent: En analyse av forestillinger omkring urenhet og tabu.* Pax. Oslo.
- Dundes, Allan 1980; *Who are the folk? I: Dundes, Alan; Interpreting folklore.* Bloomington.
- Egholm, Liv 1999; *Mikrohistorie. I: Den jyske historiker 85/1999.* Aarhus.
- Eide, Martin 1995; *Blod, sverte og gledestårer: VG, Verdens Gang 1945-1995.* Schibsted. Oslo.
- Eide, Martin; Hernes, Gudmund 1987; *Død og pine: om massemedia og helsepolitikk.* Fafo. Oslo.
- Eklöf, Motzi 2008; *Kurkulturer: Bircher-Benner, patienterna och naturläkekonsten 1900-1945.* Carlsson. Stockholm.
- Emberland, Terje 2001; *Guido von List, Jörg Lanz von Liebenfels og ariosofien. I: Emberland, Terje og Pettersen, Terje (Red.) 1991; Fyrster i Tåkeland. Falsknere, fantaster og fanatikere ved vitenskapens grenser.* Humanist forlag. Oslo.
- Eriksen, Anne; Selberg, Torunn 2006; *Tradisjon og fortelling. En innføring i folkloristikk.* Pax. Oslo.
- Fiske, John 2004; *Reading the popular.* Routledge. London.
- Fiske, John 2004 [1989]; *Reading the popular.* Routledge. London.
- Foros, Per 1978; *Fløttumgutten.* Snøfugl. Melhus.
- Frykman, Jonas; Löfgren, Orvar 1994 [1979]; *Det kultiverte mennesket.* Pax. Oslo.
- Fulsås, Narve 2003; *Havet, døden og veret. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850-1950.* Samlaget. Oslo.
- Garnert, Jan 1997; *Elektrisk myt och magi. Aspekter på laddade möten mellan tradition och modernitet. I: Selberg, Torunn (Red.) 1997; Utopi og besvergelse. Magi i moderne kultur.* KULTs skriftserie nr. 83.
- Geertz, Clifford 2000 [1973]; *Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture. I: Geertz, Clifford 2000; Interpretation of Cultures.* Basic Books. New York.
- Giddens, Anthony 1997; *Modernitetens konsekvenser.* Pax. Oslo.
- Gilhus, Ingvild Sælid; Mikaelsson, Lisbeth 2005 [1998]; *Kulturens refortrylling. Nyreligiøsitet i moderne samfunn.* Universitetsforlaget. Oslo.
- Ginzburg, Carlo 1999; *Spor. Om historie og historisk metode.* Museum Tusulanum. København.
- Ginzburg, Carlo 1991; *The name and the game: Unequal Exchange and the Historiographic Marketplace. I: Muir, Edward; Guido, Ruggiero (Red.) 1991; Microhistory and the Lost Peoples of Europe.* The Johns Hopkins University Press. Baltimore.
- Gotaas, Thor 2001; *På loffen. Landstrykere og vagabonder langs norske landeveier.* Spartacus. Oslo.
- Gotaas, Thor 2000; *Taterne. Livskampen og eventyret.* Andresen og Butenschøn. Oslo.
- Hammarin, Lars 1999; *Bot og botare i jämtland og härjedalen.* Jamtli forlag. Østersund.
- Haukeland, Per Ingvar 2003; *Mystica Eterna. Marcello Haugens tanker og ord.* Mystica Eterna. Oslo.
- Heggli, Gry 1991; "Bladdag e' ein god dag": *Kvinnens bruk av familieukebladet som kilde for kunnskap, kreativitet og selvbekreftelse.* Hovedoppgave. Universitetet i Bergen.
- Hodne, Bjarne 2002a; *Norsk nasjonalkultur. En kulturpolitisk oversikt.* Universitetsforlaget. Oslo.

- Hodne, Ørnulf 2004b; *Det gåtefulle Norge: Mystiske steder, sagn, folketro*. Cappelen. Oslo.
- Hodne, Ørnulf 1998; *Det norske folkeeventyret. Fra folkediktning til nasjonalkultur*. Cappelen. Oslo.
- Hodne, Ørnulf 2002b; Slaget ved Kringen – historie, sagn og nasjonal myte. I: Amundsen, Arne Bugge; Hodne, Bjarne; Ohrvik, Ane (Red.) 2002; *Sagnomsust. Fortelling og virkelighet*. Novus. Oslo.
- Hodne, Ørnulf 2004a; *Trolldom i Norge. Hekser og trollmenn i folketro og lokaltradisjon*. Cappelen Damm. Oslo.
- Hoff, Siri Jannicke Wasa 2009; ”Ja, vi tror på Snåsamannen”. Fortellinger om folkemedisin i moderne massemedia. I: *Tidsskrift for kulturforskning*. Novus. Bergen.
- Holck, Per 1996; *Norsk folkemedisin. Kloke koner, urtekoner og magi*.
- Honko, Lauri 1962/63; On the Effectivity of Folk-Medicine. I: Tillhagen, Carl herman (Red.)1963/63; *Papers on Folk-Medicine*. Nordiska Museet. Stockholm.
- Hvinden, Bjørn 2000; *Romanifolket og det norske samfunnet. Følgene av hundre års politikk for en nasjonal minoritet*. Fagbokforlaget. Bergen.
- Hymes, dell 1975; Folklore’s nature and the Sun’s myth. I: *Journal of American Folklore*. Vol. 88.
- Høyer, Svernik 1995; Pressen. *Mellom teknologi og samfunn. Norske og internasjonale perspektiver på pressehistorien fra Gutenberg til vår tid*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Johanson, Ronnie 2006; Lebesbymannen – Norges Nostradamus. Hvor godt traff Norges mest berømte profet. I: Dyrendal, Asbjørn; Pettersen, Asbjørn; Söderlind, Didrik (Red.) *Åpent sinn eller høl i hue?* Humanist forlag. Oslo.
- Johnsen, Birgit Hertzberg 1993 [1982]; *Myten om den onde stemor. Fra folketradisjon til masselitteratur*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Kaldal, Ingar 1999; *Alltagsgeschichte og mikrohistorie*. Skriftserie fra Historisk institutt nr. 2. Universitetet i Trondheim.
- Kaldal 2003; *Historisk forskning, forståing og forteljing*. Samlaget. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut 1999; *Fortiden er ikke hva den engang var*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut 1990; Byen med det store hjerte, bd 4. I: Langholm, Sivert; Helle, Knut; Benum, Edgeir (Red.); *Oslo bys historie* 5 bd. Cappelen. Oslo.
- Kjeldstadli, Knut 2003; I hodet på en nordmann. I: Kjeldstadli, Knut (Red.); *Norsk innvandringshistorie bd. 2. I nasjonalstatens tid 1814-1940*. Pax. Oslo.
- Klein, Barbro 2006; Introduction. Folkloristic perspectives on narrative analysis. I: Kaivola-Bregenhøj, Anniki; Klein, Barbro; Palmenfelt, Ulf (Red.) 2006; *Telling, doing, experiencing*. Studia Fennica Folkloristica 16.
- Klintberg, Bengt af 1980; Hejnumkärringen. I: *Botare. En bok om etnomedisin i norden*. LTs. Stockholm.
- Kolloen, Ingar Sletten 2008; *Snåsamannen. Kraften som helbreder*. Gyldendal.
- Koster, Palle 1982; *Skraphandler og helbredelsespredikant: F. A. Boltzius. Nordens største helbredelsespredikant*. Filadelfiaforlaget. Oslo.
- Kyllingstad, Jon Røyne 2004; *Kortskaller og langskaller. Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Spartacus. Oslo.
- Kaare, Birgit Hertzberg 2002; Menneskers møte med ny teknologi. Amundsen, Arne Bugge; Hodne, Bjarne; Ohrvik, Ane (Red.) 2002; *Sagnomsust. Fortelling og virkelighet*. Novus. Oslo.
- Lien, Sigrid 2008; Larsen, Peter; Lien, Sigrid 2008; *Kunsten å lese bilder*. Spartacus. Oslo.
- Ling, Sofia 2004; *Kärringmedicin och vetenskap*. Doktorsexamen I historia. Uppsala Universitet.
- Levi, Giovanni 2001; On microhistory. I: *New Perspectives on Historical Writing*. 2001. Polity press. Cambridge.
- Marshall, David P. 2006; *The celebrity culture reader*. Routledge. New York.

- Mathisen, Stein 2001; "Den naturlige sammen". Narrative konstruksjoner av "de andre" i norsk tradisjon. I: Ytrehus, Line Alice (Red.): *Forestillinger om "den andre". Images of otherness*. Høyskoleforlaget. Kristiansand.
- Mathisen, Stein R. 1997; Magi gjennom lokalavisen. Om en samisk trollmanns moderne hjelpeånder. I: Selberg, Torunn (Red.) *Utopi og besvergelse. Magi i moderne kultur*. KULTs skriftserie nr. 83.
- Mehren, Tonje 1999; *Norsk Selskap for Psykisk Forskning. Mellom vitenskap og okkultisme*. Hovedoppgave i idéhistorie. Universitet i Oslo.
- Minos, Emanuel 1995; Med ilden og tungene. Pinsebevegelsens T. B. Barrat. I: prøis, Arne 1995; *Vekkelsens budbringere gjennom hundre år*. Lunde. Oslo.
- Muir, Edward; Guido, Ruggiero (Red.) 1991; *Microhistory and the Lost Peoples of Europe*. The Johns Hopkins University Press. Baltimore.
- Myklebust, Sissel 2004; Individets formbarhet. I: Myrvang, Christine; Myklebust, Sissel; Brenna, Brita 2004; *Temmet eller uhemmet. Historiske perspektiver på konsum, kultur og dannelse*. Pax. Oslo.
- Myrvang, Christine 2004; Fra knapphet til overflod. I: Myrvang, Christine; Myklebust, Sissel; Brenna, Brita 2004; *Temmet eller uhemmet. Historiske perspektiver på konsum, kultur og dannelse*. Pax. Oslo.
- Møller, Arvid 1980; *Vis-Knut*. Cappelen. Oslo.
- Mørkhagen, Sverre 1998; *Peer Gynt – historie, sagn og "forbandet digt"*. Stiftelsen Peer Gynt. Vinstra.
- Nielson, Haakon B. 1966; *Byoriginaler*. Cappelen. Oslo.
- Palmenfelt, Ulf 1995; Den folkloriserade verkligheten. Två svenska kvällstidningar som historieberättare. I: Selberg, Torunn (Red.) *Nostalgi og sensasjoner. Folkloristisk perspektiv på mediekulturen*. NIF Publications No. 29. Åbo.
- Parmann, Øistein 1993 [1974]; *Marcello Haugen*. Cappelen. Oslo.
- Pedersen, Jan Vidar Lie 1997; *Møter med Marcello. En mystisk mann i et merkelig hus*. Dølaringen.
- Rørbye, Birgitte 1980; Allmän etnomedicinsk översikt. I: *Botare. En bok om etnomedisin I Norden*. LTs. Stockholm.
- Rørbye, Birgitte 1976; *Kloge folk og skidtfolk*. Politikens forlag. København.
- Rørbye, Birgitte 2002; *Mellem sundhed og sygdom. Om fortid, fremskridt og virkelige læger. En narrativ analyse*. Museum Tusulanum. København.
- Schiøtz, Aina 2003; *Det offentlige helsevesen i Norge 1603-2003 bd. 2. Folkets helse – landets styrke 1850-2003*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Schaaning, Espen 2000 [1992]; *Modernitetens oppløsning. Sentrale skikkelser i etterkrigstidens idéhistorie*. Spartacus. Oslo.
- Selberg, Torunn 1980; *Folkelig legekunst I det moderne samfunn. En undersøkelse om bruk av folkemedisin i Bergen i 1070-årene*. Magistergradsavhandling i folkloristikk. Universitetet i Bergen.
- Selberg, Torunn 1984; "Naturmedisin reddet mitt liv". Om alternativ medisin i ukepressen. *Tradisjon* 1984/14.
- Selfors, Stein Erik 2000; *Reklamens fag og vesen*. Cappelen. Oslo.
- Shepard, Leslie (Red.) 1991; *Encyclopedia of occultism and parapsychology*. Gale research inc. Detroit.
- Skeidsvoll, Agnar; Eskeland, Severin 1857; *Naturlækjar O. Olvik*. Furuly helseheim. Stord.
- Slater, Don 2003 [1997]; *Consumer Culture and Modernity*. Polity press. Cambridge.
- Slettan, Dagfinn 1994; *Minner og kulturhistorie. Teoretiske perspektiver*. Nr. 4 i skriftserie fra Historisk Institutt. Universitetet i Trondheim.
- Stacey, Jackie 1994; *Star gazing: Hollywood cinema and female spectatorship*. Routledge.

London.

- Stensvold, Anne 2005; Amerikansk vekkelseskristendom i Norge. I: Amundsen, Arne Bugge (Red.) 2005; *Norges religionshistorie*. Universitetsforlaget. Oslo.
- Strand, Morten 2005; *St. Petersburg-historier*. Tiden. Oslo.
- Sørensen, Øystein 1996; Å skape sitt eget bilde. I: Christensen, Olav; Skoglund, Audhild (Red.) 1996; *Nansen. Ved to århundreskifter*. Norsk Folkemuseum. Aschehoug.
- Tillhagen, Carl Herman 1958; *Folklig läkekonst*. Nordiska Museet. Stockholm.
- Tillhagen, Carl herman (Red.)1963/63; *Papers on Folk-Medicine*. Nordiska Museet. Stockholm.
- Turner, Graeme 2004; *Understanding celebrity*. Thousand oaks SAGE. London.
- Wul, Lene 1999; Fortellinger om en flyktning i Danmark – ”Den lille Doktor David med den store Praksis”. I: *Den jyske historiker* 85/1999. Aarhus.
- Zerlang, Martin 1989; *Underholdningens historie. Fra antikkens gladiatorer til nutidens TV-serier*. Gyldendal. København.

Sammendrag

Oppgaven tar utgangspunkt i den kjente klarsynte mannen Marcello Haugen (1878-1967) som fra tidlig på 1900-tallet frem til sin død i 1967 drev en betydelig virksomhet som rådgiver og medisinsk behandler. Haugens inntreden på den offentlige arena falt sammen med en tid preget av store kulturelle og teknologiske omveltninger. Gjennom en nærlesning av medietekster om Haugen har jeg satt søkelys på fremveksten av massemedia, et nytt syn på forbruk og legenes styrkede stilling i hans samtid, samt hvordan disse utviklingstrekk innvirket på forestillinger, kunnskap og adferd knyttet til både folkemedisinske utøvere (kloke folk) og folkemedisinen som fenomen utover 1900-tallet. Særlig har jeg vært opptatt av å vise at media fungerte både som arena og katalysator for disse endringene.

Teoretisk og metodisk er undersøkelsen forankret i ”den nye kulturhistorien” med vekt på mikrohistoriens reduksjon av den analytiske skala så vel som erkjennelsen av at fortellinger utgjør et vesentlig trekk ved menneskelig kommunikasjon. Ut fra en slik innfallsvinkel har jeg sett på hvordan ulike fortellinger om Haugen brytes mot hverandre i aviser, ukeblader, bøker og Tidsskrift for den norske legeforening. Jeg har identifisert fire fortellingstyper som til sammen vitner om en svært allsidig og sammensatt person, og som dessuten muliggjør en lesning av Haugen som overgangsfigur mellom det førmoderne og det moderne: På den ene siden var han bærer av en århundrelang folkemedisinsk tradisjon, men lot seg samtidig inspirere av nye tankestrømninger og medisinske metoder. Jeg har lagt vekt på å vise hvordan Haugen utnyttet denne dobbeltheten i skapelsen av sin egen rolle som klok i det offentlige rom.

Også en mengde andre aktører har bidratt til å skape og gjenskape det offentlige bildet av Marcello Haugen gjennom ulike fortellinger, og studiet av Haugen har vært et fruktbart utgangspunkt til å forstå de verdier, virkelighetsfortolkninger og maktstrukturer som disse fortellerposisjonene er uttrykk for. Blant annet har undersøkelsen vist at legene var bærere av en større normativ fortelling som omhandlet fremskritt og opplysning, en fortelling andre aktører i det medisinske landskapet så vel som publikum i stor grad måtte forholde seg til grunnet legenes maktposisjon i samfunnet. Denne fortellingen stod på sitt sterkeste mot slutten av mellomkrigstiden, men ble stadig utfordret av alternative forståelser og forestillinger om medisin og helse, og min studie antyder at disse posisjonene utviklet seg i retning av å bli mer jevnbyrdige etter krigen.